

Sešit 21

Síla slova

dezinformacím a nenávisným projevům
je třeba čelit

Český svaz žen z.s.
2023

Obsah

ÚVODEM	5
I. Zdravá demokracie se opírá o otevřenou, svobodnou a spravedlivou veřejnou diskusi	7
Právní aspekty nenávisti a dezinformací na internetu	8
Co s falešnými informacemi?	
Poznatky z mediálního vzdělávání a příklady z praxe	36
Vícečetné formy hovoru z nenávisti zaměřené na ženy na sociálních sítích	45
Role genderových dezinformací při prosazování ženských práv	54
Istanbulská úmluva a dezinformace:	
Pohled do tří států sféry vlivu bývalého Sovětského svazu	62
II. Když slova zabíjejí a vyhánějí lidi z jejich domovů	71
Příběhy žen na útěku: co způsobila válka na Ukrajině?	73
Pomoc ukrajinským uprchlíkům v Inormačním a poradenském centru Vysočina o.p.s. a jejich příběhy	79
Příběh jedné malé rodiny...	83
Minulost a přítomnost:	
Co se stalo s Romy za druhé světové války a co se děje v současnosti	89
„Lidé se rozhodli zůstat na Ukrajině.“ Romský aktivista Julian Kondur o životě komunity v podmínkách války, vlastenectví a ruské propagandě	95
Pride není to jediné: Co dělají LGBT organizace během totální války	100
Užitečné informační zdroje na Internetu	107

*Velké poděkování patří všem, kdo se na vzniku sborníku autorsky podíleli,
poděkování patří i Nadaci OSF, která náš projekt podpořila v rámci programu
Active Citizens Fund, jehož cílem je podpora občanské společnosti
a posílení kapacit neziskových organizací.*

Úvodem

V roce 2019, kdy jsme projekt pod názvem „Společně proti šíření nenávisti a dezinformací“ připravovali a v rámci něhož tento sborník v roce 2023 vychází, byla veskrze odlišná situace. Po pandemii v té době ještě nebylo ani stopy a na možnost války nikdo z nás patrně ani nepomyslel. Příchod pandemie covid-19 představoval šok, drastický zásah do života nás všech a v důsledku protipandemických omezení zasáhl zákonitě jak do realizace, tak i do obsahu celého projektu. Rozpoutání války proti Ukrajině ale představovalo čelní náraz do zdi. Změnilo se kolem nás všechno, včetně vyhrcovaných nálad ve společnosti, dramatického nárůstu vlivu ruské státní propagandy, dezinformací a z toho vyplývajících nenávistných projevů, a to nejen na sociálních sítích.

Internet začal být zneužíván radikalizovanou částí společnosti k šíření zcela nepochybně nebezpečných projevů, počínaje popíráním dopadů pandemie a šířením poplašných zpráv, přes sdílení očividných bludů, po otevřené schvalování válečných zločinů. To se projevilo v reakci státu, do jehož hledáčku se dostali autoři a šířitelé dezinformací. V reakci na postihování lživých a nenávistných projevů vnesli jejich tvůrci do veřejného diskurzu téma údajného zavádění cenzury, aniž by byli ochotni připustit, že svoboda projevu není absolutní a neomezené právo, naopak že je již ze své podstaty spojena s přirozenými povinnostmi a odpovědností, jejichž vymáhání není cenzurou, nýbrž naplněním záruk základních principů demokratického právního státu, včetně ochrany základních práv ostatních členů společnosti.

A tak, jak jsme v průběhu posledních dvou let modifikovali projekt a na důležitosti nabýval aspekt dezinformací a boje proti nim, posouvala se výrazně i koncepce tohoto sborníku. Paradoxně jsme se ale tak obloukem částečně vrátili k některým našim dlouhodobým tématům, a ač to nebylo původně v úmyslu, sborník volně navazuje na předchozí dva sborníky věnované vybraným aspektům tzv. Istanbulské úmluvy a genderově podmíněnému násilí – avšak tentokrát je hlavním rámcem destruktivní vliv dezinformací, propagandy a mediálních manipulací. Vedle toho se ale hned úvodem podíváme na právní aspekty šíření dezinformací a nenávisti a seznámíme se s poznatky z mediálního vzdělávání, které je pro boj s dezinformacemi zásadní.

Druhá část se naproti tomu více blíží původnímu konceptu sborníku, který měl představovat příběhy „těch druhých“ – lidí, kteří jsou na základě příslušnosti k určité menšině cílem nenávistných projevů. Společným rámcem našich příběhů a zpovědí je však válka proti Ukrajině. Válka rozpoutaná z nenávisti k druhému národu jako celku, jeho občanům, jazyku, historii a kultuře. Válka, k níž vedly roky otevřeně nenávistných projevů a dehumanizace ruku v ruce s globálně vedenou propagandou a dezinformačními kampaněmi. Válka, která opět dokazuje, že „na počátku bylo slovo“ a že slovo může v důsledku ničit lidské životy a zabíjet. Ostatně, ani holokaust nezačal zabíjením a koncentračními tábory, ale nenávistnou rétorikou, kterou v průběhu let významná část společnosti vzala za svou. Měli bychom ale již umět zabránit tomu, aby se historie opakovala.

*Za autorský kolektiv, Mgr. Jana Chržová
předsedkyně Českého svazu žen z.s.*

I.

Zdravá demokracie se opírá o otevřenou, svobodnou a spravedlivou veřejnou diskusi

„Zdravá demokracie se opírá o otevřenou, svobodnou a spravedlivou veřejnou diskusi. Naší povinností je chránit tento prostor a nedovolit nikomu, aby šířil dezinformace, které podněcují k nenávisti, rozpolcenosti a nedůvěře vůči demokracii. Jakožto Evropská unie jsme se rozhodli jednat společně a v rámci evropských hranic i v jejich sousedství posilovat naši reakci, propagovat naše zásady a zvyšovat odolnost naší společnosti. To je evropský způsob reakce na jednu z hlavních výzev naší doby.“

Federica Mogherini,
místopředsedkyně Evropské komise
(červen 2018)

Právní aspekty nenávisti a dezinformací na internetu

Mgr. František Valeš

Rozvoj informačních technologií s sebou přinesl velké výhody pro širokou veřejnost, spočívající (mimo jiné) v urychlení a zjednodušení komunikace, včetně komunikace se státními a dalšími veřejnými institucemi, jakož i ve vytvoření možností distančního využívání všemožných služeb či dostupnosti širokého spektra informací o vnitrostátním i celosvětovém dění. Úctyhodné výhody informační společnosti, založené na širokém využívání informačních a komunikačních technologií, jsou však spojeny rovněž s vysokými riziky, které s sebou nese digitalizace společnosti. Rizika informační společnosti zahrnují společensky vysoce nežádoucí jevy, mezi nimiž nelze opomenout šíření lživých informací, podněcování k nenávisti vůči jednotlivcům, skupinám osob, či státním celkům, manipulace s vnímáním reality a negativní ovlivňování veřejného mínění, nebo též páchaní majetkové, sexuálně motivované a další kriminality. Stejně jako v případě prakticky každého pozitivního a progresivního společenského jevu nebo technologického pokroku, který se kdy v historii lidstva objevil, rovněž rozvoj moderních digitálních technologií zaujal pozornost značné skupiny subjektů (na úrovních jednotlivců, obchodních korporací, organizovaných zločineckých skupin, politických a kvazi-politických uskupení či též státních organizací, zejména tajných služeb), které se soustřeďují na zneužívání tohoto nástroje k uspokojování svých sobeckých, nelegitimních a protiprávních zájmů na úkor a ke škodě uživatelů internetu. Technologické možnosti se neustále zdokonalují a prohlubují, zároveň s tím se vyvíjejí a rozšiřují možnosti detekce a ochrany před nežádoucími jevy na internetu a kriminálními aktivitami páchanými jeho prostřednictvím. Stejnou rychlostí se však zdokonalují i schopnosti autorů či nositelů závadného obsahu na internetu, kteří sledují veškerá protektivní opatření a takřka okamžitě na ně reagují novými postupy či cestami, jimiž mohou pokračovat v provádění svých amorálních a kriminálních aktivit v digitálním prostoru, eventuálně též každý protektivní postup doprovázejí deklaracemi o zásazích do základních lidských práv a o ohroženích základních principů demokratického právního státu prostřednictvím údajného zavádění cenzury.

Pomoc a možnosti, které přinášejí informační technologie, proto musí být pro každého uživatele internetu spojeny s neustálou pozorností a obezřetností, a to jako prostředků prevence a vlastní ochrany s cílem zůstat subjektem informační komunikace a nestát se pouze objektem cizích kriminálních nebo jinak společensky neakceptovatelných záměrů.

Cílem tohoto příspěvku je poskytnout čtenáři přehled o základních formách nežádoucího obsahu na internetu, o právním rámci a právních důsledcích takových aktivit páchaných prostředky elektronické komunikace a o právních možnostech ochrany adresátů takových aktivit, resp. obecně široké veřejnosti uživatelů internetu.

I. Svoboda myšlení a svoboda projevu a jejich meze

Úvodem tohoto příspěvku je žádoucí definovat ústavněprávní prostor, v němž se pohybují obsahy publikované, šířené a sdílené na internetu. Je důležité vymezit, co to z pohledu práva znamená individuální právo na názor a svoboda projevu, jaké jsou jejich meze a jak se využívání takových limitů liší od cenzury jako státního či státem řízeného, resp. politicky motivovaného zásahu do práva uveřejňovat a přijímat myšlenky a názory.

Svoboda myšlení a svědomí v úzké souvislosti se svobodou projevu, zahrnující právo svobodně verbalizovat a prezentovat své názory a přesvědčení a také je přijímat, patří k základním kamenům demokratického právního státu.

Potlačování či popírání názorové svobody je naopak charakteristickým rysem totalitních státních zřízení, v nichž existuje pouze jedno přípustné přesvědčení a názorové paradigma a odlišné názory jsou přísně postihovány, včetně ukládání nejpřísnějších trestů v podobě dlouholetého věznění či dokonce trestání smrtí. Odlišné přesvědčení, oponující oficiální státem prosazované pravdě a propagandě, je zakázáno a sankcionováno *de facto* již na úrovni myšlenek, které nesmí být přijímány ani projevovány žádným způsobem, nejen na veřejnosti, ale i v ryze soukromé či intimní sféře.

Z této premisy vychází, že názory týkající se jakýchkoliv záležitostí, jejich přijímání, tedy záruky možnosti seznámit se s nimi, a jejich projevování na veřejnosti, ať už činěné jakýmkoliv způsobem, tedy též na internetu, mají a musí mít státem garantovanou ochranu a zásadně nesmí být z veřejného prostoru vytlačovány, s výhradou společensky zcela neakceptovatelných excesů.

Svobody myšlení a projevu však současně s tím nejsou bezbřehé. Stejně jako každé jiné základní právo jsou limitovány přirozeným principem, podle něhož každá svoboda končí tam, kde začíná jiná svoboda, a svoboda každého jednotlivce končí tam, kde začíná svoboda jiného jednotlivce. Meze svobody projevu jsou tedy vyhraničeny kolizí s jinými základními právy a principy demokratického právního státu.

Vymezení obsahu těchto svobod a jejich mezí nalezneme v mezinárodněprávních i ústavních dokumentech, příslušné právní definice jsou základem pro pochopení toho, jaký je rozdíl mezi legitimním omezováním svobody projevu za účelem ochrany principiálních zájmů a hodnot společnosti a mezi nelegitimní cenzurou. K tomu viz:

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (pakt států OSN ze dne 19. 12. 1966, pro ČR závazný podle vyhlášky ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb.)

▪ Článek 19

1. Každý má právo zastávat svůj názor bez překážky.
2. Každý má právo na svobodu projevu; toto právo zahrnuje svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmikoli jinými prostředky podle vlastní volby.

3. *Užívání práv uvedených v odstavci 2 tohoto článku s sebou nese zvláštní povinnosti a odpovědnost. Může proto podléhat určitým omezením, avšak tato omezení budou pouze taková, jaká stanoví zákon a jež jsou nutná:*

a) k respektování práv nebo pověsti jiných;

b) k ochraně národní bezpečnosti nebo veřejného pořádku nebo veřejného zdraví nebo morálky.

▪ **Článek 20**

1. Jakákoli válečná propaganda je zakázána zákonem.

2. Jakákoli národní, rasová nebo náboženská nenávisť, jež představuje podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí, musí být zakázána zákonem.

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (úmluva států Rady Evropy ze dne 4. 11. 1950, ve smyslu protokolů, pro ČR podle sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb.)

▪ **Článek 9**

1. Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání; toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů.

2. Svoboda projevat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.

▪ **Článek 10**

1. Každý má právo na svobodu projevu. Toto právo zahrnuje svobodu zastávat názory a přijímat a rozšiřovat informace nebo myšlenky bez zasahování státních orgánů a bez ohledu na hranice. Tento článek nebrání státům, aby vyžadovaly udělování povolení rozhlasovým, televizním nebo filmovým společnostem.

2. Výkon těchto svobod, protože zahrnuje i povinnosti i odpovědnost, může podléhat takovým formalitám, podmínkám, omezením nebo sankcím, které stanoví zákon a které jsou nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, územní celistvosti nebo veřejné bezpečnosti, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky, ochrany pověsti nebo práv jiných, zabránění úniku důvěrných informací nebo zachování autority a nestrannosti soudní moci.

Listina základních práv a svobod (ústavní zákon ve smyslu usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb.)

▪ **Čl. 15, odst. 1, odst. 2**

(1) Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

(2) Svoboda vědeckého bádání a umělecké tvorby je zaručena.

▪ **Čl. 17, odst. 1 – odst. 4**

- (1) Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny.
- (2) Každý má právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu.
- (3) Cenzura je nepřípustná.
- (4) Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.

Z uvedených právních dokumentů vyplývají základní principy svobody myšlení a svobody projevu, pro shrnutí spočívající v:

- a) Svobody náleží každému a zahrnují práva názor mít a zastávat, utvářet si ho, sdělovat ho a přijímat, vyhledávat si informace a myšlenky, sdílet jakékoliv informace nebo myšlenky jakýmkoliv způsobem, a to zásadně aniž by tyto svobody byly jakýmkoliv způsobem omezovány státní mocí a státní cenzurou.
- b) Právo na názor a jeho projevení je vnitřně omezeno tím, že v sobě zahrnuje nejen právo, ale též povinnosti a odpovědnosti.

Povinnosti při výkonu těchto svobod je nešířit informace a myšlenky, jimiž by byly ohroženy nebo narušeny jiné základní hodnoty společnosti, ať už z důvodu obsahu (rozpor s realitou, lživost apod.) nebo záměru (zasahování do lidské důstojnosti, hanobení objektů informací, podněcování k násilí, ohrožování demokratických základů státu či státní suverenity apod.).

Odpovědnost při výkonu těchto svobod se pak odráží v povinnosti verifikovat si informace před jejich vyslovením a dále v povinnosti nést následky společensky neakceptovatelných projevů, tyto následky odstranit, napravit či jinak odčinit, a to též poskytnutím zadostiučinění obětem, náhradou způsobené škody či přijmutím sankcí, včetně trestněprávních sankcí.

- c) Svobodu projevu, tedy též rozšiřování myšlenek, názorů a informací lze omezit zákonem nebo na základě zákona opatřeními v demokratické společnosti nezbytnými pro ochranu jiných principiálních hodnot společnosti, a to:

Ochrany práv a svobod druhých, včetně ochrany pověsti a též včetně výslovného zákazu podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí z důvodů zejména (nejen) národní, rasové a náboženské nenávisti.

Bezpečnosti státu, resp. národní bezpečnosti, zahrnující vnější bezpečnost státu, včetně ochrany suverenity a územní celistvosti státu, a vnitřní bezpečnost státu, včetně ochrany řádného fungování státních orgánů, též zachování autority a nestrannosti soudní moci, a bezpečnostních složek.

Zákazu propagace války (míněno útočné války, resp. válečné agrese) a v rámci toho též zákazu propagace zločinů proti míru a válečných zločinů, resp. zločinů proti lidskosti páchaných během vojenských operací.

Veřejné bezpečnosti, resp. veřejného pořádku, zahrnujících předcházení nepokojům a zločinnosti a stav nerušeného fungování společnosti a společenských norem, včetně např. vymahatelnosti práva, ochrany právních vztahů nebo též ochrany před excesivními vykročeními z etických pravidel a zásad slušného chování.

Ochrany veřejného zdraví, zahrnující např. zájem společnosti na přijímání a dodržování protiepidemických opatření či jiných opatření zabraňujících šíření infekčních nemocí, nebo na dodržování bezpečnostních a hygienických norem při poskytování služeb a prodeji zboží.

Ochrany mravnosti, zahrnující např. ochranu před šířením pornografie a prostituce nebo ochranu před sexuálním zneužíváním dětí.

Konkrétní limity, za nimiž je již projev nutné pokládat za excesivní zásah do jiných základních hodnot společnosti, lze pak nalézt v právních závěrech vyplývajících z judikatury Evropského soudu pro lidská práva, Ústavního soudu ČR a Nejvyššího soudu ČR.

Základním principem pro pochopení svobody projevu je skutečnost, že **svobodně lze šířit rovněž informace a myšlenky kritické, znepokojující či šokující**. Svoboda projevu se netýká pouze sdělení, která jsou hodnotově neutrální či pozitivní, z povahy věci naopak zahrnuje i projevy negativně se vymezující vůči určitým společenským (mainstreamovým) hodnotám, projevy negativistické, polemizující či zpochybňující jiné myšlenky či názory. Vyloučení takových sdělení z ústavněprávní ochrany by totiž vedlo k popření svobody projevu, resp. učinilo by jí bezobsažnou a zcela by jí vyřadilo z kategorie politických práv (nebylo-li by totiž možné sdělovat informace a myšlenky kritické, znamenalo by to typicky, že nelze kritizovat státní moc, tedy ani se jakkoliv ohrazovat vůči jediné státní „pravdě“).

V kontextu uvedeného principu je autor nucen lakonicky poznamenat, že často právě ti autoři, kteří ve svých internetových sděleních pravidelně vykračují z legitimních mezí svobody projevu (viz dále) a současně se dovolávají ochrany před údajnou cenzurou, jsou zároveň těmi, kdo systematicky odmítá respektovat přirozenou kritickou složku této svobody a jakékoliv pokusy o kritiku, adresovanou jimi publikovaným informacím a myšlenkám, okamžitě likvidují. Tito lidé tak jsou hlasateli bezbřehé a neomezené svobody slova, současně však odmítají respektovat názory oponující jejich kritickým sdělením a jejich autory bezprecedentně blokují a vylučují z možnosti politické či jiné veřejné diskuze.

K podstatě svobody projevu viz např. **nález Ústavního soudu ze dne 4. 4. 2005, sp.zn. IV. ÚS 146/04**, cit. (zvýraznění provedeno autorem): *„K problematice svobody projevu existuje bohatá judikatura Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „Soud“), v níž je vyzdvížen význam zmíněné svobody, jakož i určeny její meze, které jsou dány nutností respektovat jednak společností chráněné zájmy vymezené čl. 10 odst. 2 evropské Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a jednak práva třetích osob. Soud zdůrazňuje roli svobody projevu jako jednoho ze základních kamenů demokratické společnosti; absence této svobody ji pojmově vylučuje. Svoboda projevu platí nejen pro „informace“ nebo „myšlenky“ přijímané příznivě či považované za neškodné či nedůležité, ale rovněž pro ty, které jsou nepřijemné, šokují či znepokojují: tak tomu chce pluralita, tolerance a duch otevřenosti, bez nichž není demokratické společnosti. Tyto principy nabývají zvláštní důležitosti, pokud jde o tisk. Tisk sice nesmí překračovat vymezené hranice mj. z důvodu ochrany dobré pověsti jiných, nicméně na něm spočívá úkol šířit informace a myšlenky týkající se politických záležitostí, jakož i témat z ostatních oblastí veřejného zájmu. Nejenže úlohou tisku je šíření informací a myšlenek, veřejnost má současně právo tyto přijímat (srov. <http://echr.coe.int/Eng/Judgments.htm>: rozsudek ve věci *Lingens proti Rakousku* ze dne 8. 7. 1986, č. 09815/82, odst. 41). Uvedená judikatura*

slouží Ústavnímu soudu jako inspirativní zdroj pro jeho rozhodování. Česká republika se v čl. 1 odst. 1 Ústavy definovala jako demokratický stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana, čímž se vzdala hodnotové neutrality Ústavy a zakotvením nepřipustnosti změny podstatných náležitostí demokratického právního státu se přihlásila k principu materiálního právního státu. Pro demokracii, chápanou jako vládu lidu, lidem a pro lid, je životní nutností šíření informací, myšlenek a názorů, ať už pochvalných, či kritických, proto aby byla veřejnost zásobena všemi dostupnými fakty nezbytnými pro vyvolání kvalitní debaty ve věcech celospolečenského zájmu a následného utváření názoru jednotlivců či k dosažení konsenzu o řízení a obstarávání věcí celospolečenského zájmu. Tisk bývá také titulován hlídacím psem demokracie, neboť tím, že informuje o záležitostech veřejného zájmu, zároveň upozorňuje na negativní jevy ohrožující chod demokratické společnosti; informace může být podnětem pro adekvátní nápravu ze strany příslušných orgánů či vyvolat určité vzepětí veřejnosti vyjadřující nespokojenost s momentálním stavem, které může vést k rychlejšímu odstranění negativ. Otevřenost odlišným názorům a kritickým pohledům skýtá obohacení společnosti, dostatek informací může napomáhat k bourání názorových stereotypů a podporovat zvýšení tolerance. V neposlední řadě svoboda projevu a právo na informace výrazně přispívají k osobnímu růstu jedince jak v oblasti intelektuální, tak osobnostní, což je taktéž v zájmu otevřené demokratické společnosti.“

Svoboda projevu v kontextu výše uvedeného principu však **není a nemůže být chápána jako bezbřehá, naopak musí být vždy poměřována kritériem kolize s jinými základními právy a dalšími hodnotami, na nichž je založena demokratická společnost.** Meze stanovené mezinárodněprávními a ústavněprávními dokumenty je nutno vždy posuzovat s ohledem na konkrétní okolnosti případu, s ohledem na rozličnost společenských jevů a situací neexistuje jakási jednotná norma, vymezující aspekty dovoleného a nedovoleného projevu. Je odpovědností autora každého veřejně publikovaného sdělení, aby sám poměřoval a zvažoval (vedle jiného) zejména:

- jaký následek může svým sdělením způsobit, a to jak objektu jeho tvrzení (např. zásahem do jeho lidské důstojnosti), tak sám sobě (od poškození své pověsti publikováním nesmyslů přes riziko vzniku povinnosti k náhradě škody objektu sdělení po riziko trestněprávního postihu),
- zda má dostatek informací, aby mohl publikovat svá tvrzení, a zda tyto informace pocházejí z hodnověrných a důvěryhodných zdrojů, tedy zda je jeho tvrzení či myšlenka objektivní a, přeneseně řečeno, zda je za ní ochoten „dát ruku do ohně“,
- zda hodlá publikovat popisnou informaci, vycházející z existujících a prokazatelných reálií, nebo svoji myšlenku či názor, reagující na reálný stav věci a hodnotící jej,
- jaký záměr publikováním informace či myšlenky sleduje, tedy co ho motivuje k této formě veřejné prezentace (např. na internetu), např. zda je jeho cílem upozornit na nějakou významnou nekalost či jinou citlivou otázku a hodlá o ní vzbudit diskuzi, nebo zda naopak jedná s cílem zasáhnout do cizích práv, neoprávněně se obohatit nebo získat jiný neoprávněný prospěch, ponížit jiné osoby nebo podnitit jejich likvidaci, ať společenskou nebo dokonce fyzickou; zda jedná z vlastní svobodné, informované a vědomé vůle, či pod vlivem či manipulací (byť i nikoliv očividnými) třetí osoby; zda není jeho sdělení vedeno jen pohnutkou nenávisti a zášti vůči jiným skupinám osob či vlastními (byť i nedůvodnými) pocity nedokonalosti a neúspěšnosti; zda se nejedná jen o náhlý zápal emotivního rozpoložení, tedy zda jedná „s klidnou hlavou“,

- jakou formu sdělení zvolí, tedy zda nevykročí ze zásad slušného chování a jeho sdělení nebude vulgární, hrubě urážlivé, ponižující čest a dobrou pověst jeho objektu apod.,
- jak se bude cítit adresát či objekt jeho sdělení, resp. též jak by se sám autor sdělení cítil v podobné situaci, pokud by byl objektem obdobného sdělení jiné osoby (ve smyslu tzv. zlatého pravidla, např. Konfucius: „Nedělej druhým, co nechceš, aby dělali tobě.“)

Zvážení (nejen) všech těchto hledisek před publikováním jakéhokoliv textu nebo obsahu na internetu je zásadní již z toho důvodu, že ze stejného prizmatu bude sdělení hodnoceno soudem, bude-li se jeho objekt či oběť bránit.

Všechna naznačená kritéria získávají na speciálním významu při publikaci projevů na internetu, který umožňuje rychlé, jednoduché a bezprostřední uveřejnění informace nebo názoru, a to navíc zdánlivě anonymně či nezúčastněně, resp. pod dojmem beztrestnosti a nezjistitelnosti.

Rozhodovací praxe soudů vymezila **základní varianty projevů, na nichž lze ilustrovat základní meze svobody projevu**:

- Pravdivá informace, resp. skutková tvrzení. Obsahem projevu je popis existujících a prokazatelných a podložených skutečností, které jsou nesporné nebo sice sporné, ale vycházející z dohledatelné a důvěryhodné literatury, resp. zdrojů. Takové sdělení spadá do mezí svobody projevu.
- Pravdivá informace, která je však prezentována zkreslujícím způsobem (zveličována, bagatelizována nebo akcentována v nesouvisejícím kontextu; např. nedůvodná akcentace nelichotivého umístění Ukrajiny v předválečné době v Indexu vnímání korupce¹ v kontextu hodnocení válečných zločinů páchaných ruskou armádou na Ukrajině) nebo kteřá zasahuje do lidské důstojnosti nebo soukromí objektu informace (např. bezdůvodná akcentace sexuální orientace či etnické příslušnosti objektu sdělení nebo zveřejnění osobních a kontaktních údajů objektu sdělení za účelem jeho obtěžování nebo pronásledování) nebo jejíž zveřejnění je zákonem zakázáno (např. zveřejnění utajovaných skutečností nebo porušení zákonné povinnosti mlčenlivosti). Takové sdělení může vykračovat z mezí svobody projevu, pokud zasahuje do ústavně chráněných hodnot (viz výše).
- Nepravdivá informace (ať už záměrně lživá nebo založená na deformaci skutečnosti či nepochopení reality či neschopnosti vyhledávat informace a porozumět jim). Typickými nepravdivými projevy jsou dezinformace, hoaxy, zpochybňování genocidia či majetková kriminalita páchaná na internetu (tzv. internetové podvody). Takové sdělení může vykračovat z mezí svobody projevu, pokud zasahuje do ústavně chráněných hodnot.
- Subjektivní názor autora, resp. hodnotící soud. V tomto případě se jedná o hodnocení skutečnosti a vyjádření subjektivního postoje autora, který může být stejně tak pochvalný, jako kritický. Právo na vyjádření názoru, byť i obsahujícího zdrcující kritiku, je samou podstatou svobody projevu. Správnost či pravdivost názoru nelze prokázat, neboť vychází z celé škály subjektivních zkušeností, pohnutek, prožitků a dalších vlivů. Z mezí svobody projevu však vykračuje názor, který je nepodložený (vycházející z nehodnověrných zdrojů nebo smyšlený, mající povahu čiré spekulace či nepodloženého dojmu) nebo sdělovaný zcela nepřiměřenou formou.

¹ Transparency International, Corruption Perception Index 2021, in https://www.transparency.cz/wp-content/uploads/2022/01/CPI2021_Report_EN-web.pdf

Pro ilustraci autor dále cituje vybrané právní věty z judikatury Ústavního soudu a Nejvyššího soudu. Citované judikáty se sice vesměs týkají posouzení kolize svobody projevu a práva na ochranu osobnosti, jejich právní závěry však lze obdobně použít též na kolizi svobody projevu s jinými základními právy či ústavně chráněnými hodnotami.

Viz např. **usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 30. 4. 2007, sp.zn. 30 Cdo 996/2007**, cit.: „V zásadě platí, že pravdivá informace nezasahuje do práva na ochranu osobnosti, pokud tento údaj není podán tak, že zkresluje skutečnost, či není natolik intimní, že by odporoval právu na ochranu soukromí a lidské důstojnosti. Hodnotící soud naopak vyjadřuje subjektivní názor svého autora, který k danému faktu zaujímá určitý postoj tak, že jej hodnotí z hlediska správnosti a přijatelnosti, a to na základě vlastních (subjektivních) kritérií. Hodnotící soud proto nelze jakkoli dokazovat, je však nutné zkoumat, zda se zakládá na pravdivé informaci, zda forma jeho veřejné prezentace je přiměřená a zda zásah do osobnostních práv je nevyhnutelným průvodním jevem výkonu kritiky, tzn. zda primárním cílem kritiky není hanobení a zneuctění dané osoby.“

Dále viz již výše citovaný **nález Ústavního soudu ČR pod sp.zn. IV. ÚS 146/04**, cit.: *Svoboda projevu však není bezbřehá; je omezena jednak chráněnými zájmy podle čl. 17 odst. 4 Listiny a jednak ostatními ústavně zaručenými právy a svobodami; v tomto případě vzniká konflikt mezi svobodou projevu ve smyslu čl. 17 a právem na ochranu cti a dobré pověsti podle čl. 10 Listiny. K této problematice se Ústavní soud vyjádřil ve svém nálezu sp. zn. IV. ÚS 154/97 (Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 10, nález č. 17); konstatoval zde, že při střetu základního politického práva na informace a jejich šíření s právem na ochranu osobnosti a soukromého života, tedy základních práv, která stojí na stejné úrovni, bude vždy věcí nezávislých soudů, aby s přihlédnutím k okolnostem každého jednotlivého případu pečlivě zvážily, zda jednomu právu nebyla nedůvodně dána přednost před právem druhým. Je proto úkolem obecných soudů, aby na základě konkrétních okolností daného případu zvážily, zda výrok dosahuje takové intenzity, že zasahuje do práva na ochranu osobnosti dané osoby, či je situaci přiměřený, tedy zda v daném případě preferovat právo na ochranu cti a dobré pověsti dotčené osoby nebo upřednostnit právo na svobodu projevu a šíření informací. Při zkoumání přiměřenosti konkrétního výroku je třeba v první řadě odlišit, zda se jedná o skutkové tvrzení, nebo hodnotící soud, neboť podmínky kladené na přípustnost každé z těchto kategorií se liší. **Skutkové tvrzení se opírá o fakt, objektivně existující realitu, která je zjistitelná pomocí dokazování, pravdivost tvrzení je tedy ověřitelná.** V zásadě platí, že uveřejnění pravdivé informace nezasahuje do práva na ochranu osobnosti, pokud tento údaj není podán tak, že zkresluje skutečnost, či není natolik intimní, že by odporoval právu na ochranu soukromí a lidské důstojnosti. **Hodnotící soud naopak vyjadřuje subjektivní názor svého autora, který k danému faktu zaujímá určitý postoj tak, že jej hodnotí z hlediska správnosti a přijatelnosti, a to základě vlastních (subjektivních) kritérií.** Hodnotící soud proto nelze jakkoli dokazovat, je však nutné zkoumat, zda se zakládá na pravdivé informaci, zda forma jeho veřejné prezentace je přiměřená a zda zásah do osobnostních práv je nevyhnutelným průvodním jevem výkonu kritiky, tzn. zda primárním cílem kritiky není hanobení a zneuctění dané osoby. K otázce pravdivosti uveřejněných údajů se vyslovil Ústavní soud v nálezu sp. zn. I. ÚS 156/99 (Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu, svazek 17, nález č. 19), podle něhož k zásahu do práva na ochranu osobnosti sice zásadně může dojít i objektivně, tedy s vyloučením zavinění narušitele práva, nicméně každé zveřejnění nepravdivého údaje nemusí automaticky znamenat neoprávněný*

zásah do osobnostních práv; takový zásah je dán pouze tehdy, jestliže (1.) existuje mezi zásahem a porušením osobnostní sféry příčinná souvislost a jestliže (2.) tento zásah v konkrétním případě přesáhl určitou přípustnou intenzitu takovou mírou, kterou již v demokratické společnosti tolerovat nelze.“

Dále viz **rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 29. 8. 2019, sp.zn. 25 Cdo 3423/2018**, cit.: „O věcnou kritiku nejde především tam, kde kritika vychází z nepravdivých podkladů a z nich dovozuje vlastní hodnotící úsudky. V takových případech, pokud je utvořený hodnotící úsudek znevažující, není možné již z tohoto důvodu považovat kritiku za přípustnou. Obdobně jsou-li v kritice k popisu určitých jevů a osob použity výrazy, jejichž míra expresivity je ve značném nepoměru k cíli kritiky, resp. je-li obsah kritiky zcela neadekvátní posuzovanému jednání kritizovaného, přičemž z ní vyplývá úmysl kritizovanou osobu znevážit či urazit, jde o kritiku nepřiměřenou, která je způsobilá zasáhnout do práva na ochranu osobnosti fyzické osoby. Vybočí-li tedy kritika z takto označených mezí, jedná se o exces, který představuje neoprávněný zásah do osobnosti člověka se všemi s tím spojenými následky občanskoprávní odpovědnosti osoby, která se takového zásahu dopustila. Jestliže kritika v konkrétním případě postrádá právní přípustnost, není namístě upřednostňovat právo na kritiku před právem na ochranu osobnosti člověka.“

Konkrétní okolnosti každého jednotlivého případu, které je nutno hodnotit za účelem posouzení toho, zda se již jedná o vykročení z mezí svobody projevu, Ústavní soud vymezil např. v **nálezu ze dne 11. 6. 2018, sp.zn. I.ÚS 4022/17**, cit.: „Řešení kolize svobody projevu podle čl. 17 odst. 1 Listiny základních práv a svobod na straně jedné a práva na ochranu osobnosti podle čl. 10 odst. 1 Listiny základních práv a svobod závisí na vzájemném poměrování obou těchto práv v kontextu okolností posuzované věci. Zohledněny musí být zejména **1) povaha výroku** (zda jde o skutkové tvrzení nebo hodnotící soud), **2) obsah výroku** (například zda jde o projev „politický“ či „komerční“), **3) forma výroku** (zejména nakolik je předmětný výrok expresivní, či dokonce vulgární), **4) postavení kritizované osoby** (například zda jde o osobu veřejně činnou, či dokonce o osobu aktivní v politickém životě, případně o osobu veřejně známou), **5) zda se výrok (kritika) dotýká soukromé či veřejné sféry kritizované osoby**, **6) chování kritizované osoby** (například zda kritiku sama „vyprovokovala“ či jak se ke kritice postavila), **7) kdo výrok pronáší** (například zda se jedná o novináře, běžného občana, politika apod.) a konečně **8) kdy tak učiní** (například jaké měl či mohl mít jeho autor v daný okamžik k dispozici konkrétní údaje, z nichž vycházel, a v jaké situaci tak učinil). Každý z těchto faktorů hraje jistou roli při hledání spravedlivé rovnováhy mezi základními právy stojícími v kolizi. Jejich relativní váha závisí vždy na jedinečných okolnostech každého případu. Tento výčet relevantních faktorů ale není taxativní. V úvahu musí být vždy vzat celkový kontext věci a ve specifických případech mohou být významné i okolnosti, jež nelze do žádné z právě uvedených kategorií zařadit.“

Tento sborník je vydáván v době, kdy jsou meze svobody projevu každodenně pokoušeny nejen v internetovém prostoru, a to zejména v souvislosti s válkou na Ukrajině a šířením ruské válečné propagandy. V tomto kontextu je proto zásadní poukázat na právní závěry Ústavního soudu, týkající se projevů zasahujících do samé podstaty demokracie (buď zde ve věci propagace neonacismu), neboť jasně naznačují, kde jsou hranice antisystémových projevů, které již nejsou v demokratickém právním státě akceptovatelné. Viz **nález Ústavního soudu ze dne 28. 11. 2011, sp.zn. IV. ÚS 2011/10**, cit.:

*„Ústavní soud se ztotožňuje s principy bránící se demokracie, jejichž právní aplikace je opodstatněná s přihlédnutím k historickým zkušenostem s nacistickou a komunistickou totalitou nejen v našem státě, nýbrž i v celoevropském kontextu. **Jestliže jsou odpůrci demokracie a hodnot, na kterých demokracie stojí, připraveni na ni útočit, musí být i demokratický režim připraven bránit se těmto atakům, a to v nutných případech i omezením základních práv.***

*Ústavní soud zdůrazňuje, že přes nepochybnost garance základních práv pro každého, je právem i povinností demokratického státu přiměřenými prostředky bránit sebe sama i společnost, kterou reprezentuje, proti destruktivním útokům ze strany těch hnutí a jednotlivců, jež popírají a zpochybňují základní demokratické hodnoty. Demokracie, která by bezvýhradně odmítla používat proti svým protivníkům státní moc, otevírala by bránu nejen anarchii, ale i totalitě. **Právo menšiny na vyjádření jejího politického postoje nesmí být zaměňováno za právo libovolnými prostředky hlásat zlo; povinnost demokratického právního státu (nesvázaného s žádnou výlučnou ideologií) uplatňovat státní moc v mezích a způsobem stanovených zákonem nelze pak zaměňovat s rezignací čelit projevům zla a nenávisti i takovými prostředky, jež se šířitelům těchto projevů mohou jevit jako tvrdé.***

*Nejdůležitějším faktorem při hodnocení obranných mechanismů, jež je demokratický právní stát oprávněn použít proti těm, kteří primárně mají za cíl demokracii zlikvidovat, je **nezbytnost a přiměřenost** s důrazem na fakt, že omezení základních práv může být prováděno pouze v krajních případech. Svoboda projevu se totiž nevztahuje pouze na informace a myšlenky, které jsou přijímány pozitivně nebo jsou považovány za neurážlivé nebo nedůležité, ale také na ty, které pohoršují, šokují nebo ruší.*

*Omezení či dokonce trestní postih projevů bude **nezbytně nutný v demokratické společnosti tehdy, pokud budou tyto projevy obsahovat výzvy k násilí či k popírání, zpochybňování, schvalování nebo ospravedlňování zločinů proti lidskosti spáchaných v minulosti (srov. např. tzv. Osvětimskou lež), jakož i k podpoře a propagaci hnutí směřujících k potlačení základních lidských práv a svobod, a to zvláště ve vztahu k některým minoritám. V případě nenávistných projevů přitom není možné zkoumat pouze jejich prvoplánový obsah, nýbrž i jejich celkový kontext.***

II. Praktický manuál mezí svobody projevu

Výše uvedené právní postuláty je třeba zvažovat při každém jednotlivém, byť zdánlivě nevýznamném či malicherném, projevu, typicky je aplikovat na příspěvky uživatelů internetu v internetových diskuzích.

Právní jazyk a právní závěry soudní judikatury mohou být pro laiky v oboru práva těžko vstřebatelné a následně aplikovatelné. Zejména může být složité odlišit od sebe pojmy pravda, skutečnost, myšlenka, názor, postoj, dojem, domněnka, spekulace, demagogie, dezinformace, lež.

Jednoduchý praktický manuál, který by měl používat každý uživatel internetu při rozmyšlení svých sdělení a jejich skutečné povahy, zformuloval český novinář Dan Přebáň na případu koprové omáčky, alias „koprovky“:

© Dan Přebáň, 12. května 2022, in www.facebook.com/dan.priban

„Nerespektujete jiný názor!!“ ozývá se pravidelně z mnoha diskusí, jak kdyby jinost názoru byla nějaká hodnota.

Názory ale člověk nehodnotí podle toho, zda jsou jiné, ale podle toho, jaký mají obsah. Mohou být názory fundované, moudré, vtipné... a názory zcela nepodložené, hloupé, trapné...

Obsah pak určí, zda je názor hoděn pozornosti a respektu. A pak také to, zda jde vůbec o názor.

- *„Koprovka je chutná“ je názor; jenž je možno respektovat a koprovku dotyčnému uvařit.*
- *„Koprovka není chutná“ je též názor a je zcela na místě jej respektovat a nevnucovat dotyčnému jídlo, které nemá rád.*
- *„Do koprovky patří kopr“ je fakt, není to názor; a i když nemám rád kopr, nemohu tvrdit, že do koprovky kopr nepatří.*
- *„Do koprovky nepatří kopr“ je lež, není to názor a není to ani fakt a pokud by to ohrožovalo gastronomii, mohlo by jít o desinformaci.*
- *„Koprovka je levicová a kdo ji jí je neomarxista“ je lež, není to názor; ale demagogie a ideologie.*
- *„Koprovka podporuje růst vlasů“ je lež, není to názor a jde o desinformaci. Taková informace by měla být označena jako lživá.*
- *„Koprovka je jedovatá“ je lež, není to názor a jde o desinformaci, která může uškodit restauracím vařícím koprovku. Taková informace by měla být označena jako lživá, a pokud by byla šířena opakovaně, je na místě šíření takové zprávy omezit*
- *„Koprovka je jedovatá a kuchaři nás ohrožují na životě, protože nám to tají!“ je lež, není to názor a jde o desinformaci, která může vážně ohrožovat kuchaře i restaurace, protože by na ně mohl někdo zaútočit. Taková informace by měla být označena jako lživá, při větším šíření měla mazána a podniknuty kroky proti těm, kdo ji šíří.*

Názor z toho všeho ovšem byly pouze dva první případy.

III. Typologie nežádoucího obsahu na internetu

V této kapitole představíme typické formy nežádoucího obsahu na internetu, včetně doporučení, jak je odhalit, a možných důvodů jejich šíření.

1. Hoax

Termín hoax znamená v překladu z angličtiny falešnou zprávu, smyšlenku či podfuk. V souladu s tímto významem jsou hoaxy charakterizovány tím, že se jedná o zcela smyšlená tvrzení,

ať už ve formě záměrné lži či bludů (často ovlivněných psychotickým onemocněním autora), nebo nepřesných a zkreslujících informací, majících povahu účelově upravených polopravd, resp. tvrzení účelově vytržených z kontextu.

Hoaxy jsou šířeny zejména formou příspěvků publikovaných na sociálních sítích a v diskuzích na sociálních sítích či v diskusních fórech u jiných internetových obsahů (typicky pod mediálními články) nebo formou tzv. řetězových mailů.

Typickými příklady hoaxů z poslední doby jsou texty týkající se:

- Popírání existence pandemie koronaviru Covid-19 a popírání očkování (tzv. antivaxerské texty), např.: čipování prostřednictvím testů na přítomnost koronaviru; čipování prostřednictvím očkovacích vakcín; diskriminace neočkovaných; parazité v respirátorech; tvrzení o vysoké úmrtnosti v důsledku očkování; tvrzení o neexistenci koronaviru nebo naopak o umělém vytvoření koronaviru za účelem ovládnutí společnosti prostřednictvím očkování; tvrzení o šíření infekce v důsledku očkování (přenos nákazy z očkovaných osob na neočkované) atd.
- Vyvolávání nedůvodného strachu a nenávisť k cizincům nebo menšinám, např.: hordy uprchlíků na hranicích; zvýhodňování Romů při přiznávání nároků na sociální dávky a jiné benefity; uprchlíci z Ukrajiny s plnými nákupními vozíky a luxusními automobily; tvrzení o mladých mužích mezi uprchlíky ze států, v nichž probíhají válečné konflikty apod.
- Šíření konspiračních teorií, např.: hnutí QAnon bojující proti celosvětovému spiknutí elit za účelem vytvoření Nového světového řádu (NWO), vedenému tzv. Černými klobouky, kteří slouží Reptiliánům (mimozemšťanům); v rámci toho elitami řízené únosy malých dětí za účelem „těžby adenochromu“ jako látky, bránící stárnutí, nebo též tvrzení o tom, že je Země placatá; letadla práškující chemtrails za účelem ovlivňování vědomí a svobodné vůle populace; konspirační teorie týkající se útoku na Světové obchodní centrum v New Yorku apod.
- Nabídky „rychlého“ zisku zejména ve formě řetězových e-mailů, např. Nigerijský princ žádající o pomoc s převedením velkých finančních obnosů; američtí váleční veteráni nabízející sňatek a za tím účelem žádající o finanční podporu na cestovní náklady do Česka apod.
- Řetězové e-maily nebo příspěvky na sociálních sítích, obsahující prosby o pomoc, např.: sbírky na pomoc při zabezpečení lékařské péče o těžce nemocné lidi; prosby o pomoc s hledáním zaběhnutého psa apod.

K typickým symptomům hoaxu patří:

- „Důležitost“ sdělení – sdělované informace se snaží působit jako šokující, naléhavé, vytváří dojem, že je jimi informováno o novém, dosud neznámém nebezpečí či spiknutí.
- „Důvěryhodnost“ – informace často odkazují na údajný zdroj, např. FBI, WHO, případně na zcela smyšleného autora, např. „Americká asociace detektivů“, případně naopack na nejmenovaný zdroj z důvodu údajné ochrany jeho života nebo na údajně všeobecně známá fakta, např. „Na internetu to najdete všude“, „Kdo ví, ten ví“ apod.
- „Tajnost informace“ – informace vyvolává dojem, že je utajovaná a čtenář má zcela výjimečnou možnost seznámit se s ní prostřednictvím tohoto textu, typicky na připojeném

- odkazu, či v příloženém dokumentu nebo videozáznamu (které ve skutečnosti často obsahují informace buď zcela mimoběžné, nebo naprosto nezajímavé), zájem adresáta je uvozen tvrzeními např. „elity nám tají“, „nevěřte informacím z mainstreamu“, „to nám na ČT neřeknou“ (zde často jako komentář k připojenému příspěvku např. z ČT24) apod.
- Zpochybňování odbornosti profesionálů – sdělení jsou často založena vyvolávání dojmů, že nelze za žádných okolností věřit odborným názorům politiků a reprezentantů státu nebo lékařů, právníků, politologů, jaderných fyziků a jiných profesních skupin. Vzdělání a kvalifikace jsou jimi zcela bagatelizovány, naopak je vyzdvihován význam životních zkušeností jako relevantního předpokladu znalosti jakéhokoliv odborného tématu s odkazem na „absolvování vysoké školy života“ či nutnost používat „selský rozum“. Názory politiků a profesionálů jsou zesměšňovány hanlivými výrazy jako „darmožrouti“, „nemakačenkové“ atd. nebo výzvami, aby např. „šli ke strojům a do polí a konečně pochopili, o čem je život“.
 - Nepravděpodobnost – sdílené informace jsou často zcela neracionální a nepodložené a očividně působí jako fakticky či právně nemožné či neproveditelné. V případě hoaxů obsahujících konspirační teorie je ze sdělení často očividné, že jejich autor si buď informaci zcela vymyslel (např. jako kanadský žertík, motivovaný jeho touhou po vzbuzení pozornosti nebo získáním pocitu zajímavosti či moci z důvodu šíření jím formulovaného nesmyslu – taková motivace je ostatně často popisována také jako důvod aktivit některých hackerů) nebo že autor zjevně trpí duševní poruchou a sdělení vychází z paranoi, bludů nebo halucinací.
 - Výzva k šíření – autor hoaxy (ať už se jedná o hoax z jakéhokoliv motivu) zamýšlí, aby jeho sdělení oslovilo co nejširší skupinu potenciálních adresátů. Hoaxy jsou proto typické výzvami k dalšímu přeposílání či sdílení, např.: „sdílejte, než to smažou“, „pošlete 5 známým, nebo nebudete mít 5 let štěstí“.
 - Forma – typickým příznakem hoaxů je způsob prezentace informací v nesrozumitelné nebo nespisovné češtině, se značným výskytem gramatických chyb, s nesprávným používáním dělicích čárek mezi větami (případně jejich naprostou absencí), psaní slov velkými písmeny (za použití funkce CapsLock), nadužíváním interpunkčních znamének (vykřičníků, otazníků), trojteček, emotikonů.

Existuje celá řada možných motivů k publikování a šíření hoaxů, na straně původních autorů se vždy jedná o nekalý motiv. V případě adresátů, kteří hoaxy dále rozšiřují, již může být motivem jejich jednání pouze neznalost či „chycení se do pastí“ autora. Je třeba si ale uvědomit, že i jen šíření některých lživých příspěvků, byť činěné z vědomé nebo nevědomé nedbalosti, může být protiprávním jednáním (a to v některých případech i trestněprávním) a může způsobit vysoce negativní následky ve sféře objektu hoaxy. Mezi nejvíce typické motivy autorů hoaxů lze řadit:

- Snaha o odvrácení pozornosti adresátů od důležitějších společenských témat. Tato motivace je typická zejména u politických hoaxů, typicky těch vyvolávající nenávist a zášť vůči migrantům či menšinám či v nedávné minulosti těch, týkajících se pandemické situace. Rozšířením lživých či vysoce nepravděpodobných informací do širokého spektra veřejnosti je vytvářeno umělé společenské téma, které natolik rezonuje ve veřejném prostoru, že veřejnost opomene skutečně významná témata (např. korupční skandál), nebo na jehož základě je budována podpora pro politické osobnosti či hnutí, které se proti takovému, reálně neexistujícímu tématu začnou politicky vymezovat.

- Snaha o zpochybnění důvěryhodnosti jakýchkoliv informací. Zpochybňování pravdivosti či významu sdělení „elit“, počítaje v to státní orgány či politickou reprezentaci státu, nebo informací poskytovaných médiu může vést u adresátů k vyvolání dojmu, že se ničemu nedá věřit a každá oficiální informace je pochybná nebo nepravdivá. Vytvoření takového dojmu pak vede k tomu, že ovlivněné osoby mají tendenci přiklánět se k „jednoduchým“ řešením, která jsou vesměs nabízena populistickými politickými subjekty, jejichž konečným cílem je popřít základní principy demokratického právního státu. Jednoduchá řešení a rozhodnutí totiž vesměs znamenají, že proti nim neexistuje protiváha, resp. opačný názor, přičemž osoby volající po řešeních nevyžadujících jejich přemýšlení a rozhodování přenášejí odpovědnost za svůj život na stát, který by se tak „jednoduše“ mohl stát totalitárním, tedy ovládajícím veškeré aspekty lidského života, včetně života soukromého.
- Snaha o poškození zájmů, důstojnosti či osobnostních práv objektů sdělení. Tato motivace je typická zejména u hoaxů obsahujících nenávistné informace vůči skupinám osob (migrantům, příslušníkům minorit, osobám charakterizovaným jinou odlišností, např. věkem, pohlavím, rodičovstvím, zdravotním postižením, sociální a majetkovou situací, sexuální orientací či identitou atd.), přičemž vychází z předsudečného vnímání a pohnutky nenávisti. Obdobná motivace však může stát i za zdánlivě zcela neškodnými nebo dokonce prospěšnými informacemi (typicky prosby o pomoc s hledáním ztraceného zvířete nebo věci či o příspěvek na péči o osoby trpící těžkým onemocněním), u nichž může být skutečným cílem obtěžování příslušných osob, a to v důsledku zveřejnění jejich kontaktních údajů či podoby (autor může, např. z důvodu pomsty, usilovat o jednání odpovídající stalkingu, které bude provedeno třetími osobami a jež bude na dotčenou osobu působit např. formou soustavného vyzvánění telefonu či posílání desítek e-mailů od neznámých lidí). Hoaxy, obsahující fotografie fyzických osob a jejich kontaktní údaje, mohou současně působit jako vážný zásah do soukromí takové osoby, který bude zvláště citelný v případě publikovaných fotografií dětí (které mohou dle konkrétních okolností vyvolávat pochybnost též o šíření dětské pornografie).
- Ryze kriminální motivace. Velmi častým důvodem vzniku a šíření hoaxů je výhradně vytvoření prostředku, jak páchat kriminální činnost. Informace obsažené v hoaxech mohou přímo sledovat neoprávněné obohacení autora (prosby o finanční pomoc, nabídky „rychlého zisku“ atd.). Hypertextové odkazy či přílohy nebo videozáznamy, připojené k hoaxům, mohou sloužit jako prostředek hackerského útoku za účelem šíření počítačových virů nebo krádeže citlivých údajů, např. přihlašovacích údajů k internetovému bankovníctví, do mailové schránky (např. za účelem krádeže důvěrných obchodních nebo podobných informací z e-mailů oběti) atd. Takový hackerský útok může být rovněž prostředkem pro vydírání, typicky zablokováním počítače s tím, že hacker počítač odblokuje po zaplacení určené finanční částky.
- Marketingová či obchodní motivace. Hoaxy, ať už obsahují jakékoliv šokující sdělení, mohou obsahovat přílohy či hypertextové odkazy, které adresáta nasměrují k ryze obchodnímu sdělení, resp. na reklamu.
- Znuděnost původce. Některé smyšlené hoaxy, kterým přitom mohou vzbudit významnou pozornost adresátů, vznikají pouze jako pokus o vtip nebo kanadský žertík a jsou motivovány pouhou znuděností jejich původce a jeho snahou pobavit se nad naivitou adresátů jeho sdělení.

- Duševní porucha. Jak již bylo zmíněno výše, některé informace sdělované prostřednictvím hoaxů, mají původ pouze v paranoii, bludech nebo halucinacích, jimiž trpí původce v důsledku duševní poruchy nebo též nadužívání návykových látek.

Pro ilustraci povahy a rozpoznání hoaxu dále rozebereme řetězový e-mail, který se nadále šíří internetem v době zpracování tohoto příspěvku (z vlastního zdroje autorů).

Fwd: a naši politici jsou v pohodě, novináři se o tom nezmíní. Pouze Šabatka, kocák a jiní zločinci nám vlastencům nadávají do xenofobů!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

**A Česká politická pakáž drží hubu, lže bere je sem jako takráva Merlová
Máme se na co těšit. Ať žije demokracie made in USA**

**SKUTEČNĚ - JEN PRO OTRLÉ-RADA OSTATNÍM---
NEOTVÍRAT!!!!**

**Poláci to uveřejnili---POZORTO JE HRŮZA !!!!!
JEN PROSILNÉ NERVY**

**Přejeďte ten polský test a věnuj se obrázkům, ty hovořísami. Pravá tvář muslimů
-holokaust arabských křesťanů - HRŮZA
!!!POZOR-DRASTICKÉ ZÁBĚRY....**

Kolik takových je mezi tzv. uprchlíky?

Poláci to uveřejnili, jenom unás je ticho po pěšině. Nezavírejme oči před realitou.

http: odkaz

**Jen pro silné nervy!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! Jen Česká
médiadržují obyvatelstvo v nevědomosti, že se celkem nic
neděje.**

**Půl národa s nimi ještě sympatizuje... Doporučuji poslat co
nejvíce kamarádům.....**

**Takto jsou původně vyzbrojené a vyškolené kreatury
našimi spojenci za velkou louží..... teď se jim to
nějak vymklo z rukou a jen připosraně sedí
a hledí, zda to napraví Rus.**

Čeho si všimat:

- Žádné šokující sdělení ve zprávě ve skutečnosti není obsaženo – jde jen o „anonci“ na hypertextový odkaz.
- „JEN PRO OTRLÉ-RADA OSTATNÍM---NEOTVÍRAT!!!“ vyvolává podvědomou nutkavou potřebu odkaz otevřít.
- Sdělení je zjevně neaktuální – Michael Kocáb není zmocněncem vlády pro lidská práva již od roku 2010, Anna Šabatová není ombudsmankou od února 2020.
- Množství pravopisných chyb a překlepů (je třeba zvažovat, zda je možné, že si toho autor a odesílatel nevšimli?).
- „(.) jenom u nás je ticho po pěšině“ – není vůbec jasné, čeho se sdělení týká a co je údajně zamlčováno. Pokud má jít o postavení křesťanů v arabském světě, tvrzení lze vyvrátit zadáním např. hesla „křesťané v arabském světě“ do jakéhokoliv internetového vyhledávače a vyhledáním množství článků z médií k tomuto tématu.
- Symptomatická výzva k rozeslání co nejvíce kamarádům.
- Výlučným účelem hoaxy je zcela zjevně nabádání adresátů ke kliknutí na hypertextový odkaz, který jsme pro účely této publikace anonymizovali a učinili nefunkčním a současně jsme ho z bezpečnostních důvodů ani neotevřeli – lze však předpokládat, že odkaz směřuje k naplnění některého z výše uvedených motivů, typicky kriminálnímu nebo marketingovému.

2. Phishing

Termín phishing je zkomoleninou anglického slova fishing, tedy rybaření, které je též podstatou tohoto internetového obsahu. Phishing je speciální formou hoaxy s ryze kriminální motivací.

Speciální formou takového kriminálního jednání je vishing, tj. „rybaření“ prostřednictvím telefonických kontaktů, které mohou být samostatným jednáním (typicky ve formě volání v pozdních nočních hodinách s předpokladem, že rozespálý adresát je méně pozorný, a tedy také ochotněji sdělí neznámému volajícímu po telefonu své citlivé údaje) nebo mohou doprovázet phishing prostřednictvím internetu (nedosáhne-li pachatel kýžené reakce adresáta elektronickým sdělením, podpoří ho telefonickou výzvou).

Jedná se o podvodnou techniku, jejímž účelem je získání citlivých údajů adresáta (hesla, čísla platebních a kreditních karet, číslo OP, rodná čísla) nebo získání přímého neoprávněného, resp. podvodného majetkového prospěchu pro původce sdělení.

V tomto případě pachatelé zasílají adresátům emaily, SMS zprávy, zprávy na sociálních sítích, případně zřizují podvodné profily na sociálních sítích a svými sděleními vyvolávají dojem, že jde o instituce, vůči nimž může adresátovi sdělení vzniknout nějaká platební povinnost, nebo naopak že jednají za účelem ochrany majetkových práv.

Pachatelé se tak typicky podvodně (falešně) vydávají za bankovní instituce (sdělení může být velmi adresné a individualizované, pachatelé jsou schopni zjistit konkrétní banku adresáta, a to např. právě na základě předchozího zdánlivě neutrální hoaxy, na jehož základě získali přístup k citlivým údajům adresáta), orgány státní správy a samosprávy (např. finanční správa, policie, soudní exekutor, městský úřad), aukční weby, on-line platební portály, IT administrátory (např. provozovatel e-mailu) atd.

Sdělení jsou často velmi profesionálně technologicky a graficky zpracovaná a budí dojem zdánlivé důvěryhodnosti, např. na základě využití oficiální publicity příslušné instituce (logo, hlavičkový papír, vizuální podoba webové stránky se skutečným webem, loga partnerů atd.), odlišnosti mohou spočívat jen v drobnostech, např.:

- V e-mailové adrese nebo názvu webové stránky je na první pohled nezřetelný „překlep“ nebo zkrácení odkazu, např. koncovka.com namísto.cz, chybějící nebo přehozené písmeno, pomlčka atd.
- Přihlašovací formulář, sloužící ke krádeži přihlašovacích údajů, je zkopírovaný ze skutečného webu instituce, hypertextový odkaz však neodkazuje na domovský web instituce.
- Hodnověrnost může být posilována tím, že informace nejsou vyžadovány přímo, nýbrž sdělení např. obsahuje výzvu k volání na zdánlivě důvěryhodný telefonický kontakt, vyvolávající dojem, že jde o zákaznickou linku. Teprve příjemce hovoru vyžaduje identifikaci volajícího např. číslem platební karty a heslem.

V rámci sdělení je pak adresát upozorněn např. na:

- údajně podezřelé transakce na bankovním účtu či údajně podezřelé aktivity v mailové schránce, případně její zablokování atd.,
- údajnou existenci nesplaceného dluhu nebo jiné platební povinnosti, např. pokuty či daňového nedoplatku,
- údajné protiprávní jednání, jehož se adresát údajně dopustil, a možnost vyhnout se trestnímu stíhání např. zaplacením „administrativního poplatku“ nebo pokuty (např. e-mail, údajně odeslaný Europol, a oznamující, že adresát navštívil webové stránky s dětskou pornografií s tím, že pokud okamžitě požádá o smírné řešení a zaplatí pokutu 3000 EUR, „jeho případ se nedostane na veřejnost a nebude poškozená jeho profese a pověst“),
- typickým důvodem požadavku na poskytnutí přihlašovacích údajů je smyšlený zájem na „zvyšování bezpečnosti“ soukromých účtů dotčené osoby.

Na základě toho je adresát vyzván k jednáním:

- zaslání citlivých údajů odpovědí na e-mail,
- vyplnění přihlašovacích údajů na internetovém přihlašovacím formuláři na připojeném hypertextovém odkazu,
- případně k okamžitému provedení platby pod pohrůžkou osobní návštěvy, zabavení vybavení domácnosti, trestního postihu atd.

Zásady ochrany před phishingem

- a) Zásadně nedůvěřovat sdělením, naplňujícím výše uvedené znaky, a nikdy neposkytovat své osobní údaje bez ověření.
- b) Vždy mít na mysli, že dotčené instituce zásadně nepožadují zadání údajů takovým způsobem, jaký je obsahem phishingových zpráv, např. na informační e-maily bank nelze odpovědět (emaily uvozené „noreply“), upozornění bank na podezřelé operace není nikdy spojeno s požadavkem na zadání přihlašovacích údajů, státní orgány i orgány samosprávy zásadně komunikují, a dle zákona také musí, písemně nebo prostřednictvím datové schránky.
- c) Ověřit každou podobnou zprávu na webových stránkách banky či jiné instituce nebo na zákaznickém čísle atd., a to vždy prostřednictvím adresy zadané v prohlížeči, nikdy

prostřednictvím odkazu obsaženého ve sdělení (ten s velkou pravděpodobností přesměruje uživatele na falešný web). V sekcích aktualit příslušných institucí lze zásadně nalézt též informace o podvodných mailech.

- d) Zavolat na zákaznickou linku (nikoliv na číslo z e-mailu) nebo jiný oficiální kontakt příslušné instituce, případně výzvu osobně konzultovat na pobočce nebo oddělení příslušného úřadu.
- e) Na sdělení nikdy neodpovídat, smazat ho a označit jako spam.
- f) V případě poskytnutí požadovaných údajů je nutné alespoň dodatečně bez odkladu hodnověrnost sdělení ověřit a v případě podezření na podlehnutí podvodnému jednání okamžitě změnit přihlašovací údaje k účtu, zablokovat kartu nebo přijmout jiné obdobně vhodné opatření, a okamžitě podat trestní oznámení.

3. Dezinformace

Rovněž dezinformace jsou v internetovém prostoru šířeny typicky za použití metody hoaxy, v tomto smyslu lze na jejich rozpoznávání a ověřování použít obdobně vše již výše uvedené.

S ohledem na **politickou povahu** dezinformačního obsahu však může být lživost šířených informací a tvrzení méně očividná a rozpoznatelná, formulace i způsob šíření dezinformací jsou více sofistikované, často jsou publikovány a šířeny jednotlivci či subjekty požívajícími značnou autoritu a důvěryhodnost (veřejně známé osobnosti, významní politici nebo též obchodní korporace s obecně známou značkou). Odhalení toho, že se v případě takových sdělení jedná o lživé tvrzení, může být z toho pohledu složitější a na čtenáře, resp. adresáty klade vyšší míru znalostí z oblasti všeobecného přehledu, jakož i analytických kompetencí a schopností vyhledávat a porozumět zdrojům dat.

Základní charakteristiky dezinformace:

- Šíření **záměrně nepravdivých informací**.
- Cílem je **systematické a úmyslné klamání veřejnosti za účelem ovlivnění rozhodování adresátů ve věcech veřejných**, včetně tvorby jejich politických preferencí.
- **Politickým záměrem je poškodit cizí státy nebo politické oponenty** na vnitrostátní i mezinárodní úrovni a **podkopat principy demokratického právního státu a důvěru veřejnosti ve státní orgány, které tyto principy realizují v praxi** (zejména na úrovni moci výkonné, zákonodárné a soudní a dále na úrovni svobodných médií a institucí občanské společnosti).
- Sofistikovanost a zákeřnost dezinformačního obsahu se odvíjí od faktu, že jejich **přímými původci, resp. autory, jsou většinou cizí státy a jejich orgány a instituce** (např. tajné služby, státní média), eventuálně **jimi přímo či skrytě podporované vnitrostátní instituce**.
- Šířitelé (případně i autoři, spíše však na úrovni kvazi-autorů pouze opakujících nebo dále rozvádějících nepravdivá tvrzení cizí státní moci) pravidelně vyvolávají **zdánlivý dojem nezávislosti a „odvážnosti“ z důvodu údajného vyhranění se proti „mainstreamu“** (tyto znaky pak typicky nacházejí odraz v sebe-označování takových institucí např. jako „**alternativních**“). Šířitelé dezinformací mohou mít povahu (nejen) médií, politických hnutí a stran, formálních i neformálních spolků, informačních webových portálů, skupin působících na sociálních sítích atd.

Speciální kategorií dezinformací pak je **propaganda**, která spočívá v „*systematickém šíření informací a myšlenek, především neobjektivním nebo zavádějícím způsobem, za účelem prosazování nebo podpory politické kauzy nebo názoru*“², eventuálně též lživých hanlivých informací o oponentovi s cílem ponížit ho nebo snížit jeho důvěryhodnost.

„V aktuálním kontextu mezinárodního vývoje je pojem propaganda nejčastěji spojován s politickým přesvědčováním a psychologickou válkou – ta je definována jako **použití propagandy proti protivníkovi s cílem zlomit jeho vůli bojovat nebo se bránit, případně jej naklonit vlastní pozici**. Propaganda může být využívána různými aktéry, v různých kontextech a pro různé účely, přičemž nástroje propagandy se neustále vyvíjejí.“³

Typickým nástrojem dezinformací a propagandy v moderní době je **tzv. kybernetická válka**, využívající pro její šíření zejména sociální sítě, umožňující publikování zkratkovitých informací, včetně podprahových propagandistických sdělení, a jejich velmi rychlé šíření a oslovení obrovského množství adresátů.

Účinky dezinformací jsou zároveň systematicky podporovány aktivitami **tzv. trollů**, kteří dopady šířeného lživého obsahu zesilují vychvalujícími, podpurnými či „šokovanými“ příspěvky v diskuzích pod příspěvkem, případně dezinformační obsah vkládají do diskuzí v internetových fórech či na sociálních sítích u příspěvků, publikovaných oponenty, o jejichž diskreditaci dezinformace usilují (např. demokratičtí politikové vymezující se proti aktivitám příslušného státu či politického hnutí, renomovaná média, občanští aktivisté atd.). Trollí profily mohou mít různý charakter, v rámci kybernetické války se jedná zejména o:

- Roboty, tzn. profily neexistujících osob šířící automatizované komentáře. Roboty na sociálních sítích lze rozpoznat typicky podle obsahu jejich profilu - absentují jakékoliv informace o osobě, chybí fotografie nebo je nahrazená zcela nesouvisejícím obrázkem (květina, zvíře, filmová postava atd.), nositel profilu nemá žádné nebo minimum přátel, na timeline (zdi) profilu nejsou žádné příspěvky nebo naopak množství sdílených příspěvků nebo videí dále podporujících stejné dezinformace, typicky např. sdílených z obskurních zdrojů nebo z oficiálních zdrojů (státní médií nebo státních orgánů) cizího státu, který je původcem dezinformace.
- Multiplikované profily jedné existující osoby. Jsou charakterizovány obdobnými znaky, jako profily robotizované, podstatou je jeden existující „vlastník“, který spravuje množství profilů (které jsou provázané vzájemným přátelstvím) a každému jednotlivému příspěvku dodává na váze označováním nebo přidáváním oslavných komentářů z dalších profilů.
- Profily skutečných osob, které se na kybernetické válce podílí prostřednictvím označování příspěvků (tzv. like) nebo oslavnými či podpurnými komentáři záměrně (v některých případech též za finanční odměnu) nebo nedbalostně, resp. z nevědomosti, naivitu nebo na základě zmanipulovanosti původcem dezinformace a jeho „spřátelenými“ subjekty.

2 Cit. Ministerstvo vnitra ČR, Centrum proti hybridním hrozbám, Definice dezinformací a propagandy, in <https://www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx>

3 Tamtéž.

Základní kategorie dezinformačních kampaní:

- a) **Pro-kremelská** – dlouhodobým a soustavným cílem je zpochybnění demokratických institucí (např. soudů, médií, parlamentu) a příklon k nedemokratickým, resp. autoritářským a totalitárním postojům. V současné době je z povahy věci principiálním cílem válečná propaganda mířená proti Ukrajině a členským státům EU a NATO, směřující zejména k ukončení poskytování politické, finanční, vojenské a materiální podpory Ukrajině a dále k ukončení mezinárodních ekonomických sankcí proti Ruské federaci a jejím klíčovými činitelům.
- b) **Teroristická** – cílem je podněcování ke spáchání teroristických útoků nebo k propagaci a financování teroristických skupin.
- c) **Extremistická** – podněcování k extremistické kriminalitě, včetně šíření nenávisti proti skupinám osob nebo jednotlivcům, a to zejména z důvodu jejich příslušnosti k minoritám (rasovým, etnickým, náboženským, sexuálním atd.) nebo k jiným skupinám osob (např. na základě kritérií věku, pohlaví, zdravotního stavu, sociálního postavení, profese).
- d) **Pro-čínská** – cílem je mj. mezinárodní obchodní válka a podpora čínských obchodních a ekonomických zájmů ve světě.

Pro rozpoznání, zda se v konkrétním případě jedná o dezinformaci, je žádoucí **všímat dalších znaků, zejména obsahových**:

- Neexistence hodnověrného zdroje: Tvrzení zcela postrádá zdroj dat a informací, eventuálně odkazuje na nesouvisející text nebo záznam, případně vychází z citace zcela vytržené z kontextu. Na požadavky (např. v diskuzích) na sdělení zdroje je autorem nebo šířitelem reagováno odmítavými komentáři, např. „kdo ví, ten ví“, „najděte si na internetu, nebudu vás dovzdělávat“, „je toho plný internet“, případně jsou komentáře s takovými požadavky mazány a profily jejich uživatelů autorem zablokovány.
- „Praní špinavých dat“: informace jsou sice „podložené“ odkazy na zdroje dat, ty však pouze odkazují na jiné dezinformační weby (v případě pro-kremelských dezinformací jsou typické odkazy na ruskou státní propagandu, typicky státní tiskovou agenturu TASS, státní televizi atd.), případně jsou zprávy zaštiťovány prohlášeními politiků, kteří se ovšem sami podílejí (ať záměrně, či nevědomě) na šíření dezinformačních obsahů. Informace též může obsahovat citace neexistujících „odborníků“ nebo smyšlené či z kontextu vytržené sdělení existujících osob.
- Zneužití fotografií nebo záznamů odlišných situací: Snaha o hanění oponenta, který je objektem dezinformace, je posilována použitím „šokujících“ záběrů, na nichž je však šokující pouze to, že s komentovanou situací nemají vůbec žádnou souvislost. Jako příklad lze uvést např. doprovázení informace o údajných zločinech páchaných Ukrajinou na Ruskem okupovaných územích v době před zahájením války v únoru 2022 fotografiemi z následků tornáda na jižní Moravě z června 2021.
- Používání rétoriky typu „ničemu se nedá věřit“, „nic s tím nejde dělat“, „všechno ovládají všemocné šedé eminence“, „na každém šprochu, pravdy trochu“, „pravda je někde uprostřed“ atd.: Cílem je vzbudit pochybnosti, znejistit čtenáře (adresáty) a v důsledku vyvolat pocit, že je nutno pochybovat o každé oficiální informaci a přiklánět se k „jednoduchým“ řešením nabízeným autory dezinformací.

4. Internetová nenávist (Cyber Hate)

Dalším případem nežádoucího obsahu na internetu je šíření nenávisti proti skupinám osob a jejich příslušníků, zahrnující též příspěvky mající extremistickou nebo teroristickou povahu a směřující ke zpochybňování nebo naopak schvalování a propagaci zločinů totalitárních režimů (zejména nacismu a komunismu), včetně genocidia a jiných zločinů proti lidskosti nebo zločinů proti míru či válečných zločinů, eventuálně podněcující páchání podobných zločinů v reálném čase.

Rovněž nenávistné obsahy jsou často šířeny za použití metody hoaxu a současně jsou často zahrnuty v dezinformačních obsazích.

Základní formy internetové nenávisti mají podobu:

- Vyvolávání, podpora nebo schvalování nenávisti vůči skupině osob, charakterizovaných zejména tzv. diskriminačními znaky (rasa, národnost, etnikum, náboženské vyznání, politické nebo jiné světonázorové přesvědčení, sexuální orientace nebo identita, pohlaví, věk, zdravotní stav a zdravotní postižení, původ, sociální postavení, subkultura, profese atd.) a příslušníkům takové skupiny.
- Popírání, zpochybňování, schvalování, ospravedlňování zločinu proti lidskosti, genocidia nebo terorismu.
- Verbální útoky na jednotlivce z motivu nenávisti ke skupině osob, např. obtěžování, ponižování, pronásledování (stalking), vyhrožování způsobením vážné újmy atd.

Podstatou násilí z motivu nenávisti, včetně internetové nenávisti je fakt, že **jediným či hlavním motivem či důvodem verbálního útoku na oběť je předsudečné vnímání původce nebo šířitele nenávistného obsahu vztahující se k příslušnosti oběti ke skupině osob** (jejíž příslušníci jsou charakterističtí určitými společnými znaky, viz výše), a to

- skutečná nebo domnělá (pachatel se mylně domnívá, že je oběť příslušníkem skupiny osob);
- sounáležitost, náklonnost či podpora skupiny osob (např. působení v nevládní organizaci, zabývající se pomocí skupině osob, např. etnické menšině).

Šíření nenávisti je charakterizováno **velmi specifickými dopady na oběť, resp. objekt takových útoků**.

- Důvodem nenávisti je příslušnost oběti ke skupině osob, tedy nezměnitelná osobní charakteristika. Oběť z toho důvodu nemůže útoku nijak předcházet, neboť nemůže změnit své přirozené charakteristiky, případně nemůže po ní být spravedlivě požadováno, aby změnila své sice získané, ale zcela elementární charakteristiky (např. aby změnila svoji profesi, zbavila se majetku, konvertovala k jiné víře).
- Oběť tak nemůže ovlivnit útok proti ní nebo proti skupině, k níž náleží, neboť nemá možnost ovlivnit předsudečné jednání třetích osob.
- Útok proti skupině, byť je zdánlivě adresován nespécifickému okruhu osob, vždy směřuje proti konkrétním jednotlivcům (příslušníkům skupiny). Každý jednotlivý příslušník skupiny totiž přirozeně vnímá takový útok jako ponížení vlastní identity a zejména jako ohrožení vlastní existence.
- Rozšíření nenávistných projevů ve společnosti a typicky pak na internetu, zejména proti některým skupinám osob, vyvolává u jejich příslušníků pocity neustálé stigmatizace,

méněcennosti, často vede k rezignaci, vnímání svého vlastního poníženého či méněcenného postavení ve společnosti jako notoriety, vedoucí v důsledku k nevoli jakýmkoliv způsobem se proti každému jednotlivému nenávistnému projevu bránit, resp. neustále „dokola“ obhajovat samu podstatu svého vlastního bytí a sebeurčení.

5. Kyberšikana

Technologické možnosti, spojené s digitalizací, významně rozšířily rovněž škálu metod útoků na jednotlivce, směřující k jejich hanění, ponižování, snižování jejich důstojnosti a pověsti atd., které lze zahrnout pod fenomén šikany.

Šikana páchaná za použití internetu je zvláště rozšířená mezi lidmi mladších generací, zejména na základní a středních školách, stejně tak se ale objevuje ve všech jiných společenstvích, kde dochází k šikaně i v reálném světě (z mnoha např. v pracovních vztazích ve formě bossingu či mobbingu nebo v soukromých vztazích ve formě stalkingu, tedy nebezpečného pronásledování nebo vyhrožování).

Mezi typické internetové metody kyberšikany a kyberstalkingu, které jsou pravidelně proti oběti využívány kumulativně, tedy vedle sebe, lze řadit⁴:

- a) Zasílání urážlivých a zastrašujících zpráv nebo pomluv (e-mail, SMS, chat, ICQ, Skype).
- b) Pořizování zvukových záznamů, videí či fotografií, jejich upravování a následné zveřejňování s cílem poškodit vybranou osobu (předem připravený fyzický útok, natáčení učitele apod.).
- c) Vytváření internetových stránek, které urážejí, pomlouvají nebo ponižují konkrétní osobu (blogy a jiné www stránky).
- d) Zneužívání cizího účtu – krádež identity (e-mailového, diskuzního apod.).
- e) Provokování a napadání uživatelů v diskuzních fórech, tapetování (chatovací místnosti apod.).
- f) Odhalování cizích tajemství.
- g) Vydírání pomocí mobilního telefonu nebo internetu.
- h) Obtěžování a pronásledování voláním, psaním zpráv nebo prozváněním.

6. Internetová kriminalita (Cyber Crime)

Téma internetové kriminality (kriminality páchané prostřednictvím nebo za použití internetu) jako celku přesahuje účel tohoto příspěvku.

Je však nutno zdůraznit, že nežádoucí obsahy v digitálním prostoru se v žádném případě neomezují pouze na výše rozebrané typy projevů, internet je naopak jednotlivci i zločineckými skupinami využíván k velmi široké škále kriminálních jednání, zahrnujících takřka veškeré představitelné trestné činy, a to nejen úmyslné, a jiná společensky neakceptovatelná jednání, z mnoha např. internetové podvody, dětská pornografie a prostituce, hospodářská kriminalita, drogové delikty, protiprávní obchod se zbraněmi atd.

⁴ Policie ČR, KŘP Královehradeckého kraje, *Víte co je KYBERŠIKANA? O problematice nebezpečných jevů prostřednictvím internetu a mobilních telefonů*, 11. 12. 2009, in <https://www.policie.cz/clanek/vite-co-je-kybersikana.aspx>

Stejně tak je ovšem nutno zdůraznit, že veškeré typy internetových projevů, které jsou předmětem tohoto příspěvku, mohou dosáhnout trestněprávního významu a naplnit skutkovou podstatu trestných činů, a to včetně velmi závažných trestných činů (např. zločinů proti státu a bezpečnosti státu, zločinu terorismu, též ve formě podpory a propagace terorismu).

7. Diskuzní fóra

Diskuzní fóra, např. diskuze pod příspěvky na sociálních sítích, jako taková samozřejmě nelze považovat za nežádoucí internetový obsah.

V mezích zaměření tohoto příspěvku je však důležité zdůraznit, že veškeré nežádoucí obsahy na internetu mohou být a také bývají často publikovány a šířeny právě prostřednictvím komentářů v takových diskuzích. Diskuze jsou zatím účelem zneužívány původci takových obsahů, současně každý, byť zdánlivě nedohledatelný či bagatelní příspěvek v diskuzi, naplňující znaky výše popsané, může být kvalifikován jako závažné protiprávní jednání a může na něj proto navazovat i velmi citelná sankce, ať civilně právní nebo trestně právní.

IV. Jak se bránit nežádoucím obsahům na internetu

Každý jednotlivý uživatel internetu se může stát a pravděpodobně též již někdy stal přímým nebo nepřímým objektem či dokonce obětí nežádoucích projevů a jiných obsahů publikovaných a šířených na internetu.

Dále proto uvedeme několik základní principů bezpečného užívání internetu, rozpoznávání nežádoucího obsahu a též možnosti, jak se bránit proti neakceptovatelným projevům nebo útokům mířeným přímo proti uživateli internetu.

1. Jak rozpoznat nežádoucí obsah, zejména hoax nebo dezinformaci

Již výše byly rozebrány některé symptomatické znaky jednotlivých typů závadných, zejména nepravdivých a manipulativních sdělení šířených na internetu.

K základním doporučením, jak nepodlehnout takovým projevům a nenechat se zmanipulovat k víře v nesmysly nebo dokonce k jednáním, na jejichž základě uživatel internetu poškodí sám sebe (ať už tím, že se stane obětí kriminálního útoku, nebo tím, že se sám vystaví riziku vzniku odpovědnosti za protiprávní jednání v důsledku šíření takového obsahu nebo přísazování si k němu, anebo minimálně riziku poškození vlastní pověsti), patří:

a) **Při užívání internetu přemýšlet a nestát se pouze bezduchým konzumentem cizích tvrzení.**

Čím více „šokující“ je sdělení, tím větší je pravděpodobnost, že je nepravdivé a jeho cílem není informovat, nýbrž vnucovat nekalé politické postoje či dosáhnout jiného nekalého cíle, včetně např. krádeže. Přijímané informace je tedy třeba analyzovat, všimnout si formy sdělení a jazyka, včetně srozumitelnosti vět (může se jednat o strojový překlad) a gramatické správnosti. Je třeba uvažovat nad tím, jestli jsou v textu obsažená tvrzení uvěřitelná a alespoň pravděpodobná, resp. též jestli jsou proveditelná právně nebo fakticky.

b) Ověřovat si tvrzení.

Dříve, než člověk uzavře, že je tvrzení pravdivé nebo alespoň možné, případně že je v něm obsažen názor, se kterým se může ztotožnit, měl by informaci srovnat s jinými zdroji dat. Vyhledávání informací je technicky i časově nenáročné, pro ověření tvrzení je často postačující zadat si do libovolného internetového vyhledávače klíčová slova či slovní spojení a pročíst si jeden nebo několik textů, které se daného tématu týkají a které pochází z různých zdrojů (nejen tedy např. z jiných dezinformačních webů, které se názorově shodují s ověřovaným příspěvkem). Pokud se sdělení vztahuje k výkladu právního předpisu, uživatel by se neměl spokojit s jeho výkladem provedeným autorem, naopak by měl do takového konkrétního právního předpisu nahlédnout (k tomu viz např. uživatelsky jednoduchá databáze všech platných právních předpisů ČR in www.zakonyprolidi.cz).

c) Ověřit si autenticitu citací v textu nebo odborníků, kteří je údajně vyslovili.

Pokud je informace založena na odkazech na autority nebo odborníky, je vhodné ověřit si, zda takové instituce nebo osoby vůbec existují, eventuálně jaké názory zastávají a vyslovují, a to opět za použití jakéhokoliv internetového vyhledávače.

Stejným způsobem si lze ověřit rovněž autenticitu konkrétních citací – citaci lze zkopírovat a jako celek vložit do okna internetového vyhledávače. Pokud jde o autentickou citaci, bude vyhledán odkaz na článek nebo jiný zdroj, obsahující přepis takové citace. Naproti tomu pokud nebude žádný (nebo žádný hodnověrný) odkaz nalezen, podstatně se zvyšuje pravděpodobnost, že se jedná o text falešně vkládaný do něčích úst.

Současně je vysoce žádoucí navštívit oficiální webovou stránku příslušné instituce nebo osoby a např. v sekci aktuality hledat, zda vskutku citované tvrzení někdy vyslovila.

d) Ověřit si autenticitu přiložené fotografie nebo videozáznamu.

Existuje množství internetových nástrojů a aplikací, jak ověřit autenticitu fotografie, a to zejména vyhledáním jejího původního zdroje.

Uživatelsky velmi jednoduchým nástrojem je např. ověřování fotografií v prohlížeči Google Chrome – na fotografii se umístí kurzor, po stlačení pravého tlačítka na myši nebo touchpadu se rozbalí menu a zadá se pokyn „*Vyhledat obrázek pomocí: Google*“. Vyhledávač na základě prohledání internetu zobrazí stejné nebo obdobné obrázky, na základě toho lze velmi rychle ověřit, že použitá ilustrační fotografie ve skutečnosti pochází např. z několik let staré reportáže o občanských nepokojích ve zcela odlišném světovém regionu.

Pro další doporučení, jak ověřit pravost fotografie, viz např.: Seznam Zprávy, *Snází se vás obelhat? Odhalte falešné fotografie pomocí rychlého triku*, 20. 11. 2022, in <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/tech-technologie-navody-snazi-se-vas-obelhat-odhalte-falesne-fotografie-pomoci-rychleho-triku-218988> nebo Stopfake.org, *Jak na zfalšované fotografie: podrobný návod*, 11. 5. 2021, <https://www.stopfake.org/cz/jak-na-zfalsovane-fotografie-podrobny-navod/>

Další inspirace k rychlému a jednoduchému ověření informací viz např. *7 tipů, jak poznat fake news a dezinformace*, 4. 11. 2020, <https://www.netbox.cz/n/7-tipu-jak-poznat-fake-news-dezinformace>.

Vhodným pomocníkem k ověření pravosti a pravdivosti tvrzení pak jsou databáze hoaxů a dezinformací, případně dezinformačních webů, k tomu viz např.:

- manipulatori.cz/lexikon/hoax
- www.hoax.cz/hoax/databaze

- www.facebook.com/HOAX.CZ
- neovlivni.cz
- www.mvcr.cz/cthh/dezinformacni-kampane.aspx
- europeanvalues.cz/cs/our-programs/kremlin-watch
- demagog.cz

2. Balíček první pomoci pro ochranu před internetovými útoky

Základní návod pro ochranu či obranu před nežádoucími internetovými obsahy a útoky zahrnuje:

- a) Oznámení závadného obsahu na sociální síti nebo zablokování uživatele (profilu, stránky, skupiny);
- b) Výzva k upuštění od útoků, např. formou komentáře v diskuzi na sociální síti;
- c) Vyhledání odborné pomoci za účelem konzultace vhodných právních kroků a případně zahájení příslušných řízení, a to zejména:
 - Advokáti, viz vyhledavac.cak.cz/;
 - Poskytovatelé pomoci obětem trestných činů, in otc.justice.cz/verejne/akreditovany-Subjekt/seznam.jsf;
 - Poskytovatelé sociálních služeb (zejm. odborné sociální poradenství), in iregistr.mpsv.cz/
- d) Využití prostředků právní ochrany, např.:
 - Trestní oznámení – podané osobně na obvodním/místním oddělení Policie ČR nebo písemně Policii ČR nebo okresnímu/obvodnímu státnímu zastupitelství;
 - Žaloba na náhradu škody a nemajetkové újmy;
 - Žaloba na uložení povinnosti zdržet se útoků;
 - Návrh na vydání předběžného opatření ve věcech stalkingu;
 - Žaloba na ochranu osobnosti.

V. Anonymita internetu

Uživatelé internetu a původci nežádoucích obsahů (a to zejména při jednáních v internetových diskuzích) často jednají pod dojmem beztrestnosti, vyplývající ze zdánlivé anonymity internetu a nezjistitelnosti identity konkrétní osoby, pokud svoji identitu tají (např. smyšlené jméno uživatelské jméno ve spojení s nezveřejněním profilové fotografie a neuvedením žádných osobních informací).

Tento dojem je mylný. Naopak existuje celá škála právních a technických možností, jak dohledat konkrétní fyzickou osobu publikující nebo sdílející nežádoucí obsah na internetu, a to **zejména za použití nástrojů a zdrojů**: IP adresa; přátelé na sociální síti; historie příspěvků; registrační údaje a informační povinnost správce; propojenost platformem; sdílený údaj o poloze atd.

Možnosti odhalení konkrétního autora, resp. pachatele, se zásadně prohlubují v případě, že závažnost jím publikovaných textů dosahuje trestněprávního charakteru a pro účely zjištění jeho identity lze použít vyšetřovací prostředky v trestním řízení, počítaje v to operativně pátrací prostředky.

K tomu viz např. **nález Ústavního soudu ČR ze dne 28. 5. 2019, sp.zn. III. ÚS 3564/18**, cit.:

- Bod 22.: *Na základě § 72 zákona o policii lze získat tzv. printscreeny ze sociální sítě od informátora (§ 73 daného zákona). Jejich opatření touto cestou přitom nevyžaduje soudní příkaz či souhlas, neboť taková podmínka není v zákoně stanovena. Sám původce informace sdělované po sociálních sítích si může předem učinit obrázek, jakému okruhu subjektů informaci poskytuje či jaký okruh subjektů se může s informací seznámit a případně tuto informaci poskytnout někomu dalšímu, včetně policie.*
- Bod 23.: *Dále lze v obecné rovině poznamenat, že zákonná úprava krycích prostředků v § 72 písm. b) a § 74 zákona o policii umožňuje policii, resp. policistům zřizovat pro služební účely profily na sociální síti, které zastírají, že jde o profil pro služební účely. Zřízení a používání profilu na sociální síti totiž lze podřadit pod činnost sloužící k zastírání skutečné totožnosti osoby, k zabránění vyzrazení její činnosti nebo k zastírání činnosti policie (k tomu srov. § 74 zákona o policii). V případě, že původce informace šířené po sociálních sítích učiní svou informaci dostupnou zastřenému policejnímu profilu, jde o informaci získanou policií v souladu se zákonem o policii, jsou-li splněny další požadavky § 72 zákona o policii. Okolnost, že původce informace nevěděl, že jde o zastřený policejní profil, je bez jakéhokoli významu; jde naopak o účel sledovaný právní normou. Ani v tomto případě není vyžadován předchozí či následný soudní souhlas k získání informace prostřednictvím zastřeného policejního profilu na sociální síti.*

VI. Právní následky publikování, rozšiřování a sdílení nežádoucích obsahů na internetu

Každý, kdo se rozhodne zneužívat internet k publikování a šíření nežádoucích příspěvků, popsaných v tomto příspěvku, ať už se jedná o rozhodnutí záměrné, nebo vycházející z jeho nevědomosti, musí počítat s tím, že může vykročit z mezí svobody projevu a nepřipustně zasáhnout do hodnot požívajících zvýšené právní ochrany nebo též do práv a oprávněných zájmů jiných osob.

Každá publikace jakéhokoliv obsahu na internetu proto musí být vedena samou podstatou konceptu svobody projevu, která je mezinárodněprávními i ústavními dokumenty chápána jako základní politické právo, jehož výkon však současně zakládá odpovědnost a povinnost osoby využívající této svobody.

Každý uživatel internetu si rovněž musí být vědom právního principu „*ignorantia iuris (legis) non excusat*“, tedy neznalost práva (zákona) neomlouvá. Každý jednotlivý projev na internetu, jakkoliv zdánlivě malicherný, rádoby humorný nebo učiněný v náhlém emotivním rozpoložení či vzteku, a nikoliv vážně míněný, tak může způsobit zcela nedozírné zásahy do práv jiných osob, a to mj. i proto, že z povahy internetu může nečekaně zaujmout doslova masy uživatelů a, byť to autor nezamýšlel, sdílením se během několika okamžiků rozšířit mezi tisíce lidí. V návaznosti na to i zdánlivě nevýznamné tvrzení může podstatně poškodit objekty takového tvrzení, vyvolat paniku mezi uživateli internetu apod. Původce takového tvrzení se následně nemůže hájit tím, že nevěděl, že může takové následky způsobit, neboť odpovědnost škůdce

vzniká i v případě nedbalostního zavinění a nevědomost v situaci, kdy škůdce měl a mohl vědět, že může negativní následky vyvolat, není omluvou takového jednání.

Každý uživatel internetu, který nehodlá respektovat zákon a oprávněné zájmy jiných osob, proto musí zejména počítat s tím, že mu může vzniknout soukromoprávní nebo i trestní odpovědnost za jeho jednání, která pro něj (např. kvůli třem čtyřem nadbytečným slovům napsaným do diskuze pod cizím příspěvkem) může znamenat:

- Podání žaloby a zahájení civilního soudního řízení, např. ve věcech ochrany osobnosti, ochrany pověsti právnické osoby, náhrady škody na majetku, povinnosti zdržet se nežádoucího jednání atd.
- Zahájení trestního stíhání pro trestný čin v situaci, kdy trestní právo vymezuje širokou škálu skutkových podstat trestných činů, které lze spáchat na internetu nebo jeho prostřednictvím a které pokrývají de facto všechny představitelné aspekty jednotlivých typů excesů ze svobody projevu, jak byly předestřeny v tomto příspěvku.
- Medializace případu, která není v případě nežádoucích internetových projevů výjimkou, s ohledem na závažnost a masovou rozšířenost takových negativních jevů. Mediální zájem o kauzu s sebou nese naprosté zmaření snah škůdce o anonymitu, pachatel se naopak stane nechvalně „veřejně známou“ osobou, zahalenou stigmatem pisálka lži a nesmyslů, eventuálně jiných společensky nepřijatelných projevů na internetu.
- Nutnost vynaložit značné náklady na právní služby advokáta nebo vystavení se rizikům „sebe-obhajoby“, spojené v případě právních laiků s vysokou pravděpodobností prohry ve sporu z důvodu neschopnosti unést břemeno tvrzení a břemeno důkazní, eventuálně naprosté neschopnosti nastavit si úspěšnou strategii obhajoby v trestním řízení.
- Možnost dlouhodobého soudního řízení, trvajícího i několik let, během nichž bude v neustálém stresu a obavách nad výsledkem řízení.
- Vysoké riziko neúspěchu ve sporu, spojené s uložením povinnosti zaplatit citelnou náhradu škody a/nebo nemajetkové újmy a současně nahradit druhé straně náklady soudního řízení.
- I v případě rádoby malicherných komentářů vysoké riziko uznání vinným ze spáchání trestného činu a v návaznosti na to odsouzení k citelnému trestu (byť by se i nejednalo o nepodmíněný trest odnětí svobody) a dále uložení povinnosti nahradit škodu a nemajetkovou újmu poškozeným a současně nahradit státu náklady trestního řízení. Nejde opomenout, že odsouzení k trestní sankci souvisí s dalším podstatným stigmatem, spočívajícím v záznamu odsouzení v rejstříku trestů, z něhož se např. odvozuje snížená uplatnitelnost na trhu práce kvůli nesplnění podmínky bezúhonnosti.
- Každý z uvedených účinků je ve větší či menší míře zásahem do soukromí a každodenního života škůdce, může znamenat podstatné poškození jeho dobrého jména a pověsti, v důsledku vzniku citelných platebních povinností nebo též trestních sankcí může nakonec škůdce uvést do existenciálních potíží a mít pro něj zcela devastující dopad.

Zdroje:

Zavoral, P., *Proč věříme hoaxům a sdílíme je?*, Manipulátoři.cz, 8. 9. 2016, in <https://manipulatori.cz/proc-verime-hoaxum-a-sdilime-je/>

Matzner, J., *Svoboda projevu vs. právo na ochranu osobnosti u veřejně činných osob*, Právní prostor, 15. 11. 2016, in https://www.pravniprostor.cz/clanky/ustavni-pravo/svoboda-projevu-vs-pravo-na-ochranu-soukromi-u-verejne-cinnych-osob?strana_do=2

KVOP, *Nenávistné projevy na internetu a rozhodování českých soudů. Výzkum veřejného ochránce práv 2020*. In https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/47-2019-DIS-PZ-Vyzkumna_zprava.pdf

Konference: Nenávist na internetu (Ústavní soud ČR). 16. 10. 2019. In <https://www.ochrance.cz/vzdelavaci-akce/konference-nenavist-na-internetu-ustavni-soud-cr/>

- Lata, J., *Nenávist na internetu. Poznátky Nejvyššího státního zastupitelství*. In https://www.ochrance.cz/uploads-import/projekt_ESF/00_2019_VA/SYMPOSIA_KONFERENCE_VELEAKCE/10_16_Nenavist_na_internetu/PREZENTACE/Jan_Lata.pdf

- Šimáčková, K., *Svoboda projevu a „hate speech“*. In https://www.ochrance.cz/uploads-import/projekt_ESF/00_2019_VA/SYMPOSIA_KONFERENCE_VELEAKCE/10_16_Nenavist_na_internetu/PREZENTACE/Katerina_Simackova.pdf

Forum 2000, *Zapomenuté oběti. Mezinárodní konference k situaci obětí zločinů/násilí z nenávisti a pomoci těmto obětem v České republice. Praha, 22.–23. dubna 2010. Sborník z konference*. In <https://www.forum2000.cz/files/kks-2010-4-22-sbornik-konference-zapomenute-obeti-cz.pdf>

<https://www.zakonyprolidi.cz/>

<https://www.usoud.cz/vyhledavani-rozhodnuti-us>

<https://nsoud.cz/>

<https://www.profipravo.cz/index.php>

O autorovi

František Valeš vystudoval Právnickou fakultu UK v Praze. V současnosti působí v Poradně pro občanství/Občanská a lidská práva, a to od roku 2010 jako právník, sociální pracovník, lektor a expert v projektech transformační spolupráce. Od roku 2002 se zabývá problematikou ochrany lidských práv, spolupracoval s několika nevládními organizacemi, do roku 2009 zejména jako zaměstnanec Českého helsinského výboru, kde byl v období 2008–2009 pověřen jeho vedením, v letech 2010–2013 člen předsednictva a místopředseda, v roce 2009 spoluzakládal organizaci In IUSTITIA, o.s. V období 2010–2011 vykonával koncipientskou praxi u Mgr. Pavla Čížinského, advokáta. Téma lidských práv externě vyučuje na Katedře studií občanské společnosti Fakulty humanitních studií UK v Praze. Od roku 2018 je členem Pracovní skupiny Ministerstva spravedlnosti ČR k mediaci, od roku 2019 členem Výboru pro základní práva a předcházení diskriminaci Rady vlády pro lidská práva.

Co s falešnými informacemi? Poznatky z mediálního vzdělávání a příklady z praxe

Mgr. Lucie Čejková

Když v roce 2017 zvítězil v prezidentských volbách Donald Trump, svolal tiskovou konferenci, na kterou dorazily desítky novinářů. V průběhu času vymezeného pro dotazy se o slovo přihlásil Jim Acosta, reportér zpravodajství CNN. Donald Trump nicméně ignoroval jeho otázku. Když se Acosta opakovaně snažil svůj dotaz položit, Donald Trump na něj ostře ukázal prstem a řekl: „You’re fake news“⁵.

V odborné komunitě i veřejné debatě se termíny jako fake news a dezinformace objevovaly už před touto tiskovou konferencí. Přesto ji lze považovat za jeden z milníků, kdy obdobné pojmy začaly významněji prostupovat do slovníků státníků i širší veřejnosti⁶.

S invazí na Ukrajinu se nepravdivé informace dostaly opět do popředí. Například výzkum agentury STEM z jara roku 2022 ukázal, že přes tři čtvrtiny lidí v České republice nyní považují šíření dezinformací za hrozbu pro tuzemskou bezpečnost⁷.

Nejrůznější druhy falešných obsahů se často týkají témat, kolem kterých se objevují různé a nejlépe také polarizované názory. Není proto divu, že lze narazit i na nepravdivé informace týkající se Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí, takzvané Istanbulské úmluvy.

Že se jedná o stále aktuální téma, dokazuje mimo jiné výrok předsedy Parlamentního shromáždění Rady Evropy, Tinyho Koxe. Ten na konci září loňského roku⁸ vyzval členské státy Evropské unie, aby „vehementně zakročily proti jakýmkoli falešným zprávám“, které se týkají

5 V překladu „vy jste falešné zprávy“.

6 Dokazuje to například skutečnost, že Collins Dictionary zvolil termín „fake news“ jako sousloví roku 2017. Odborníci z Collins Dictionary při výběru postupují tak, že z obsáhlé databáze obsahující nejrůznější mluvené i psané obsahy vybírají nejpoužívanější termíny daného roku, které jsou zároveň nové a reflektují aktuální dění v kultuře a společnosti. Podrobnosti viz *Collins – The Collins Word of the Year*. Collins Dictionary. Dostupné z: <https://www.collinsdictionary.com/woty>.

7 STEM. Dezinformace ohrožují naši bezpečnost, myslí si Češi. Většina souhlasí s omezováním dezinformačních zdrojů. *Stem.cz*. Dostupné z: <https://www.stem.cz/dezinformace-ohrozuj-nasi-bezpecnost-mysli-si-cesi-vetsina-souhlas-s-omezovanim-dezinformacnich-zdroju/>

8 Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Violence against women: let us ‘counter fake news’ about the Istanbul Convention, says PACE President. *PACE News*. Dostupné z: <https://pace.coe.int/en/news/8817/violence-against-women-let-us-counter-fake-news-about-the-istanbul-convention-says-pace-president>

Istanbulské úmluvy. První kroky v této oblasti už dříve podnikla také Česká republika, a to vydáním brožury vyvracející nejčastější mýty spojené s Istanbulskou úmluvou⁹.

Následující text proto nastiňuje, jak lze od sebe různé typy falešných informací odlišit. Představuje nápovědy, které mohou pomoci při posuzování důvěryhodnosti sdělení, a tipy pro komunikaci s rodinou a přáteli, kteří falešným informacím uvěřili. V závěru textu se objevují doporučení na některé organizace, webové stránky a iniciativy, které se věnují mediálnímu vzdělávání či ověřování informací.

Základní pojmosloví

Existuje řada termínů, které se vyrojily okolo nejrůznějších omylů, pomluv, zavádějících či přímo záměrně falešných informací. Ostatně už v úvodní části tohoto textu se jich objevilo několik. Pro začátek tedy bude užitečné si je vysvětlit a poukázat na to, jak se od sebe liší¹⁰.

V médiích čas od času kolují informace, které škodí něčí reputaci a důvěryhodnosti, ale zároveň se zakládají na skutečnosti. Takovému typu informací se říká **malinformace**. Malinformací může být například situace, kdy někdo zveřejní skryté údaje či nepříjemné informace o určité firmě a tím záměrně poškozují její veřejný obraz.

Pokud se naopak objeví informace, která je falešná a šíří se bez záměru někoho poškodit či oklamat, označuje se jako **misinformace**. Variantou tohoto spojení v českém jazyce může být sousloví mylné informace. Na misinformace lze narazit i v jinak seriózních a důvěryhodných médiích, když jejich novináři či reportéři neúmyslně zveřejní chybný údaj – třeba v důsledku nepozornosti zamění jméno, číslo nebo citaci. Právě seriózní a důvěryhodná média však později informaci sama uvedou na pravou míru a za chybu se omluví.

Z hlediska úmyslu se misinformace odlišují od dezinformací. Jako **dezinformace** se totiž označují takové informace, které jsou falešné a zároveň se šíří se záměrem někoho oklamat. Kombinují tedy vlastnosti misinformací (falešná informace) i malinformací (záměr uškodit).

9 Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí: mýty a fakta, 2018. Úřad vlády ČR. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Projekt_OPZ/Vystupy_projektu/brozura_IU.pdf

10 Tato část textu vychází z následujících zdrojů:

Burýšek, J., 2019. Co je to dezinformace? *Bez faulu*. Dostupné z: <https://bezfaulu.net/clanky/o-manipulaci/co-je-to-dezinformace/>

Lewandowsky, S., Cook, J., Ecker, U. K. H., Albarracín, D., Amazeen, M. A., Kendeou, P., Lombardi, D., Newman, E. J., Pennycook, G., Porter, E. Rand, D. G., Rapp, D. N., Reifler, J., Roozenbeek, J., Schmid, P., Seifert, C. M., Sinatra, G. M., Swire-Thompson, B., van der Linden, S., Vraga, E. K., Wood, T. J. a Zaragoza, M.S., 2020. *Příručka pro vyvracení nepravdivých informací 2020*. Dostupné z: <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2021/01/DebunkingHandbook2020-Czech.pdf>

Wardle, C. a Hossein, D., 2017. *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. Dostupné z: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>

Poněkud stranou pak stojí pojem **fake news**. Jde o natolik zprofanované sousloví, že někteří odborníci¹¹ navrhují, aby se od něj upustilo, protože je vágní a významově vyprázdněné. Zatím se nicméně nezdá, že by skutečně mizelo. Je tedy namístě pokusit se také o jeho definici.

Jako český ekvivalent pojmu fake news lze použít spojení falešné zprávy. Jedná se o taková sdělení, která už obvykle mají podobu připomínající zpravodajské obsahy, případně se dojem zpravodajství alespoň snaží navodit. Typicky tak napodobují strukturu zpráv a přebírají jejich charakteristické prvky, jako jsou titulky, úvodní fotografie a přímé citace zdrojů. Obsah je však zavádějící, mylný či přinejmenším přehnaně senzační.

Deinformace: falešná informace šířená s cílem uškodit nebo oklamat.

Fake news: falešná nebo zavádějící zpráva, která napodobuje zpravodajský obsah.

Misinformace: falešná informace šířená bez cíle uškodit nebo oklamat.

Malinformace: pravdivá informace šířená s cílem uškodit.

Z uvedených definic vyplývá, že při odlišování jednotlivých typů informací hraje významnou roli úmysl šířitele dané informace. Právě tento úmysl se však v mnoha případech zjišťuje jen velmi obtížně – a ještě obtížněji tehdy, když je šířitel nebo původce informace anonymní¹².

Jakkoli to může působit bezvýhodně, pro běžnou potřebu zorientovat se v médiích a informacích obvykle stačí mít alespoň základní povědomí o významu jednotlivých termínů. Jako pomůcka pro volbu zdrojů, ze kterých čerpáme informace, pak může posloužit alespoň větší vnímavost k tomu, zda případnou mylnou informací daný zdroj opraví a omluví se za ni. Pokud tomu tak není, může to být důvod k větší obezřetnosti.

Falešné informace: Co můžu dělat já?

V množství informací, jež se k nám denně dostávají, není až tak složité setkat se čas od času se sdělením, které působí nedůvěryhodně či pochybně. Pro prvotní zhodnocení takového sdělení lze nicméně využít různé nápovědy a indicie¹³.

Před zkoumáním samotného obsahu se nabízí zamyšlení nad **autorem sdělení**. Transparentní a obecně dodržovanou praxí seriózních zdrojů je uvést, kdo daný text, obsah nebo informaci vytvořil – ať už je to jednotlivý autor či práce celé redakce. Pokud tedy sdělení nemá zřejmého autora, případně pokud autor svoji identitu skrývá, může jít o první náznak, že

11 Například Wardle, C. a Hossein, D., 2017. *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. Dostupné z: <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>

12 V dalším pokračování textu se právě z tohoto důvodu objevují zejména termíny jako falešná informace nebo falešné sdělení jakožto zastřešující sousloví, která nemusejí nutně rozeznávat mezi často neznámým úmyslem.

13 Tato část textu vychází z následujících zdrojů:

5 klíčových otázek. Vzdělávací program JSNS, Člověk v tísni. Dostupné z: https://www.jsns.cz/nove/projekty/medialni-vzdelavani/vyzkumy/clk_5_otazek_srpen_2018_02.pdf

Proti fake news. Fakescape. Dostupné z: <https://www.fakescape.cz/proti-fake-news>

Věřte nevěřte zprávám na internetu. Elpida a Transitions. Dostupné z: <http://medialka.elpida.cz/build/files/fakenews.pdf>

něco není v pořádku. V případě, že autora má, dostáváme možnost vyhledat si jeho jméno pomocí internetového vyhledávače a podívat se, jaké zprávy obvykle publikuje a v jakém médiu působí.

Pochází-li sdělení z konkrétní webové stránky, která působí dojmem zpravodajského média, není od věci pokusit se vyhledat informace o redakci. V základu může jít například o kontakt, adresu redakce či uvedení provozovatele dané webové stránky. Pokud takové údaje chybí, opět je namístě zachovat větší ostražitost.

Logickým pokračováním je následné prozkoumání **obsahu sdělení**. Jako první obvykle čtenáři uvidí titulek či jakoukoli formu nadpisu. Pokud zní velmi senzačně nebo vyvolává silné emoce, třeba vztek a strach, může být lepší držet se obezřetného přístupu.

Dále lze srovnat titulek s obsahem, který následuje po něm. Stává se, že příliš lákavý titulek obsahuje překroucená tvrzení nebo dokonce ani neodpovídá tomu, co se čtenáři dozvědí z následného textu. Pokud je pak senzačně nebo výrazně emocionálně podáváno i celé sdělení obsažené pod titulkem, měli bychom se mít o to více na pozoru. Možná se totiž autor pokouší přimět ostatní k přijetí jeho vlastního názoru jen na základě prvního dojmu, tedy bez bližšího vysvětlení nebo použití argumentů.

V dalším kroku tedy můžeme směřovat pozornost na hlavní textovou část sdělení. Připomíná nějaký ze zavedených žánrů žurnalistiky? Objevují-li se v textu názory, může jít o publicistický obsah, například komentář či glosu. V takovém případě by opět měl být zřejmý autor, jehož názor se čtenářům předkládá. Publicistické žánry jsou také obvykle oddělené graficky, případně přímo nadepsané tak, aby bylo patrné, že se jedná o názorový text. Pokud jde o zpravodajský obsah, text by měl být faktický, informativní, odpovídat na otázky co, kdy a kde se stalo a vycházet z jasných a relevantních zdrojů.

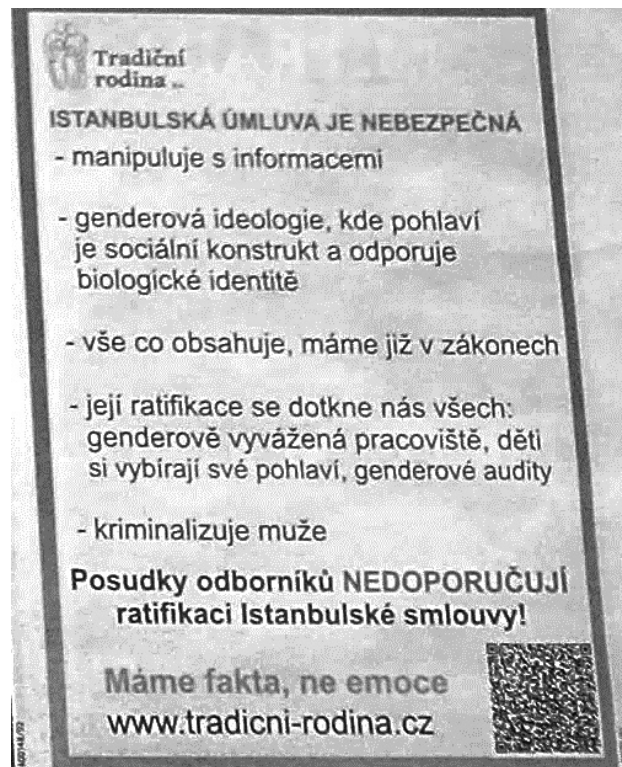
Právě oblast zdrojů si při hodnocení důvěryhodnosti sdělení zasluhuje o něco více pozornosti. Lze se zaměřit na to, zda ve sdělení dostávají prostor všechny strany, kterých se zpráva týká. Potíž může být rovněž v tom, že některá strana výrazně chybí – tedy že sdělení protežuje jednu konkrétní stranu, případně tu druhou ještě navíc ponižuje či očerňuje. U falešných zpráv se také stává, že zmiňovaný zdroj vůbec neexistuje. Jako původce informace tak uvádějí třeba neexistující instituce, studie či osoby.

Zdroje obsažené ve sdělení by rovněž měly být relevantní. To znamená, že pokud se informace týká například lékařského problému, neměl by k němu jako odborník vystupovat architekt, ale spíše někdo z oblasti zdravotnictví nebo medicínského výzkumu.

Výše uvedená doporučení můžeme ilustrovat v praxi na sdělení, které vyšlo v roce 2020 v pražských regionálních novinách. Autor je z něj zřejmý jen částečně – pravděpodobně půjde o někoho z webu www.tradicni-rodina.cz, který je zmíněn na konci sdělení. Jméno či jakékoli další informace ale nevíme. Odkaz na webové stránky nám však alespoň dává možnost dohledat si více informací o možném autorství na internetu.

Větší potíže provázejí samotný obsah sdělení. Titulek používá v souvislosti s Istanbulskou úmluvou slovo „nebezpečná“, což může vyvolat negativní emoce, stejně jako tvrzení o Istanbulské úmluvě obsažená v hlavní části textu. Ta jsou navíc v závěru doplněna textem tištěným v kapitálkách, což také působí negativně a výrazně emotivně. V závěru se text odkazuje na „posudky odborníků“, což by bylo možné považovat za uvedení zdroje – konkrétní posudky ani odborníky ale už neuvádí. Ani co do kvality zdrojů si proto toto sdělení nevede příliš dobře.

Bez hlubšího ověřování s využitím technologických nástrojů tak lze říci minimálně to, že bychom při nakládání s informacemi z tohoto sdělení měli být obezřetní. Pokud bychom pak srovnali obsažené informace s příručkou vydanou českým úřadem vlády o mýtech spojených s Istanbulskou úmluvou¹⁴, rovnou bychom zjistili, že toto sdělení obsahuje hned několik již vyvrácených tvrzení.

Pokud jsou součástí předložené informace nebo obsahu i **vizuální a audiovizuální prvky**, například videa a fotografie, neměli bychom je opomenout. Každý podobný prvek rozvíjející hlavní sdělení by měl být opatřen popiskem, který odpovídá obsahu fotografie či videa. Zároveň by použité vizuální a audiovizuální obsahy neměly pocházet z jiných míst nebo z jiného období. Pokud tomu tak je, popisek je opět nejvhodnějším místem, kde by mělo být patřičně vysvětleno, o jakou jinou událost jde a jak souvisí s hlavním sdělením.

Všimnout si lze také možných úprav videí a fotografií. Příkladem může být použití pouhého výřezu z fotografie nebo uvedení jen části videa bez širšího kontextu. Dopátrání originálních materiálů obvykle vyžaduje pokročilejší postupy, nicméně některé falešné informace obsahují takové fotografie a videa, jejichž úpravy lze rozeznat i pouhým pohledem.

¹⁴ *Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí: mýty a fakta*, 2018. Úřad vlády ČR. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Projekt_OPZ/Vystupy_projektu/brozura_IU.pdf

Jako příklad zavádějícího využití vizuálního materiálu může posloužit následující ukázka. Sdělení z roku 2019 kombinuje titulek o údajné škodlivosti Istanbulské úmluvy a fotografii člověka s výrazným líčením a oblečením a s dětskou knihou v ruce.

Titulek hovoří o údajném vymývání mozků dětem – zde se tedy opět hodí poukázat na negativní emoce, které se už samotný titulek pokouší vyvolat. U použité fotografie si pak lze povšimnout popisku i loga uvedeného v pravém horním rohu fotografie. Podle nich se zdá, že fotografie pochází z média s anglickým názvem, alespoň soudě dle slova „news“. Koncovka .com pak napovídá, že by fotografie mohla pocházet ze Spojených států amerických. K tomuto dojmu ostatně přispívají také knihy na fotografii, které jsou anglicky. Proč se tedy u sdělení o Istanbulské úmluvě, která se týká Evropy, objevuje u fotografie pravděpodobně pocházející ze Spojených států amerických, není jasné.

Pro zajímavost ale můžeme jít ještě o krok dál. Při použití postupu zpětného vyhledání fotografie, které umožňuje například vyhledávač Google, snadno zjistíme, že fotografie skutečně pochází ze Spojených států amerických. Takzvané drag queens¹⁵ tam chodily předčítat pohádky do mateřských škol. Jakkoli tato aktivita vyvolala ve Spojených státech velmi různorodé reakce, jedno je jisté – fotografie s obsahem Istanbulské úmluvy nijak přímo nesouvisí a její využití v kombinaci s uvedeným titulkem je přinejmenším zavádějící.

Istanbulská úmluva přinese povinnost vymývat dětem mozky

Posted on 23. 11. 2019 by Zdenek Chytra

Screenshot CBN News.com

Zdroj: www.tradicni-rodina.cz¹⁶

15 Jako drag queens se označují lidé, nejčastěji muži, kteří používají líčení a oblečení obvykle spojované s jiným, zejména ženským genderem. Toto převlékání se poté často používá při uměleckém vystupování drag queens. Viz *Jaký je rozdíl mezi dragem a trans identitou?* Transparent. Dostupné z: <https://jsmetransparent.cz/jaky-je-rozdil-mezi-dragem-a-trans-identitou/>

16 Viz <https://tradicni-rodina.cz/domaci/istanbulska-umluva-prinese-povinnost-vymyvati-detem-mozky/>

Kromě zmíněných tipů, jak se zorientovat v důvěryhodnosti sdělení, se v posledních letech objevilo velké množství dalších postupů, jež lze v podobných případech použít pro skutečně důkladné ověření informací. Obvykle se opírají o práci s internetem a počítačovými aplikacemi. Seznam tak rozhodně není vyčerpávající a prostoru, jak se dál v této oblasti vzdělávat, je mnoho.

Zmíněné nápovědy byly vybrány zejména kvůli tomu, že jejich použití nevyžaduje žádné technologie – stačí pouze chvíle zamyšlení. Pokud se tedy objeví sdělení, které působí podivně, nepravděpodobně nebo nedůvěryhodně, stačí v první fázi věnovat pozornost alespoň zmíněným prvkům ohledně autorství a textového, vizuálního a audiovizuálního obsahu. Pokud zkoumané sdělení v některých ohledech neobstojí, je vhodné k němu přistupovat s obezřetností.

Falešné informace: Co můžu udělat pro své blízké?

Podezřelá nebo přímo falešná sdělení k nám mohou doputovat i skrze konverzace s přáteli, rodinou a dalšími blízkými lidmi. Pokud nám říkají věci, které působí nevěrohodně, může být často složité ubránit se unáhlené reakci, ne-li rovnou hádce. Odborníci a organizace zabývající se mediálním vzděláváním¹⁷ proto pro obdobné situace vytvořili soubor doporučení, která mohou pomoci naučit se jednat tak, abychom si kvůli falešným informacím neponičili vztahy s blízkými lidmi.

Vůbec prvním krokem může být prosté **zamezení dalšímu šíření** podezřelé informace. Pokud se tak v rozhovoru s příbuznými či přáteli objeví nevěrohodná nebo na první zdání nepravděpodobná informace, může být lepší zachovat opatrnost a nepředávat ji dalším lidem. Je samozřejmé, že nelze vše ihned ověřit, nebylo by však vhodné uvádět další lidi v omyl, pokud by se informace později ukázala být falešná.

Co ale dělat v okamžiku, kdy nám blízcí říkají věci, o kterých víme, že jsou nepravdivé? Jakkoli to může být složité, v první chvíli pomůže zejména udržet emoce na uzdě. V praxi se ukazuje, že příliš nepomáhá začít dotyčného konfrontovat s ověřenými fakty a předkládat skutečnosti, které dokazují, že nemá pravdu, případně že čerpá ze „špatných“ zdrojů a médií.

Z výzkumů důvěry v média vedených na Masarykově univerzitě¹⁸ ostatně víme, že lidé věří mediálním zdrojům informací nejen na základě jejich profesních standardů a dodržování

17 Tato část textu vychází z následujících zdrojů:

Dezinformace a konspirace ve třídě: 10 tipů, jak reagovat. Vzdělávací program JSNS, Člověk v tísni. Dostupné z: <https://www.jsns.cz/nove/projekty/medialni-vzdelavani/materialy/dezinformace-jak-reagovat.pdf>

Lewandowsky, S., Cook, J., Ecker, U. K. H., Albarracín, D., Amazeen, M. A., Kendeou, P., Lombardi, D., Newman, E. J., Pennycook, G., Porter, E. Rand, D. G., Rapp, D. N., Reifler, J., Roozenbeek, J., Schmid, P., Seifert, C. M., Sinatra, G. M., Swire-Thompson, B., van der Linden, S., Vraga, E. K., Wood, T. J. a Zaragoza, M. S., 2020. *Příručka pro vyvracení nepravdivých informací 2020*. Dostupné z: <https://www.climatechangecommunication.org/wp-content/uploads/2021/01/DebunkingHandbook2020-Czech.pdf>

Předmět: Fwd: Fwd: DĚSIVÉ! SDÍLEJTE!!! Jak reagovat, když naši blízcí sdílí konspirace a mylné informace. Elpida a Transitions. Dostupné z: <http://medialka.elpida.cz/build/files/retezove-maily.pdf>

18 Např. Macek, J. a Macková, A., 2018. *Trust in Media in a Fragmented Media Environment: The Case of the Czech Republic*. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.20137.03686>

pravidel kvalitní novinářiny, ale také podle toho, jak dané médium reprezentuje jim vlastní zájmy a hodnoty. Zjednodušeně lze tedy říci, že do způsobu, jakým si vybíráme pro nás důležité zdroje informací, vstupují i další faktory – ne pouze to, zda daný zdroj nakládá s informacemi férově a zodpovědně.

Doporučuje se tedy spíše **reagovat s citem, pochopením a empatií**. Místo odsouzení a výsměchu pomáhá naučit se pokládat otázky, jež se týkají důvodů a motivací k důvěře v konkrétní sdělení a k jeho dalšímu šíření. Otázky se tak mohou týkat například toho, proč danému člověku připadá konkrétní zpráva či informace důležitá nebo jaké pocity v něm vzbuzuje.

Uvedené konverzace pro nás mohou být více či méně náročné, neboť každý máme své názory a postoje, které se snažíme hájit. Stejně tak nemusí být příjemné zjištění, že lidé nám blízcí uvěřili falešné informaci. Úsilí vložené do rozhovorů s blízkými se nicméně vyplácí. Byla by škoda dovolit jedné falešné informaci, aby narušila vztahy, na kterých nám záleží a pracovali jsme na nich mnoho let. Potenciálně náročným, ale citlivě vedeným rozhovorem lze také zabránit úspěchu jedné z možných motivací pro vytváření dezinformací – tedy šíření zpráv na účelem rozdělení společnosti a vyvolání konfliktů.

Nejste na to sami

Po přečtení tohoto příspěvku možná může být snadné získat dojem, že rozeznávání důvěryhodných informací a zdrojů zpráv a komunikace o kvalitě informací s blízkými patří k poměrně náročným činnostem. Je však důležité si uvědomit, že podobné postupy není nutné uplatňovat pro každou informaci, se kterou se setkáme. Každopádně se ale vyplatí mít o nich alespoň základní přehled. Mohou nám pomoci se lépe orientovat v mediálním prostoru a dávají nám možnost aktivně posoudit, jaké zdroje a informace mohou být důvěryhodné a stojí tak za naši pozornost.

V současnosti už existují i další možnosti pro ty, kdo by chtěli jít ještě o něco dál. Například poznatky a tipy představené v tomto příspěvku vycházejí zejména z aktivit mediálně vzdělávacího spolku Fakescape, který se zaměřuje na vzdělávání mladších generací, a z materiálů projektu FAKT organizací Transitions a Elpida, jež se orientuje na mediální vzdělávání pro starší dospělé a seniory. Tyto i mnohé další organizace pořádají akce pro veřejnost, na kterých se dá přiučit základním i pokročilejším postupům pro ověřování informací a lepší orientaci v mediálním prostoru.

Ověřování falešných a zavádějících obsahů se rovněž věnují specializované webové portály. Namátkou lze zmínit například web Manipulátoři.cz, Hoax.cz nebo Na pravou míru. Závěrem tedy lze shrnout, že pokud se do boje proti falešným informacím pustíte, není čeho se bát – rozhodně na to nebudete sami.

O autorce

Lucie Čejková je doktorská studentka a výzkumnice v oblasti mediálních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Ve svém výzkumu se zaměřuje na recepci zpravodajských obsahů. Spolupracovala také na výzkumných projektech o polarizaci na online sociálních sítích nebo dezinformacích a fact-checkingu. Podílí se na vedení mediálně vzdělávacího spolku Fakescape, kde se ve spolupráci s organizacemi Transitions a Elpida věnuje tvorbě vzdělávací aktivity o médiích pro starší dospělé a seniory. Příležitostně také lektoruje semináře a přednášky pro základní a střední školy nebo pro širokou veřejnost na téma médií, zpravodajství a ověřování informací. Dříve pracovala jako koeditorka v regionální redakci České televize a jako klimatická redaktorka a analytička v Deníku Referendum.

Fakescape je původně studentský spolek založený v roce 2018 na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Věnuje se rozvoji mediální gramotnosti, zaměřuje se především na témata odhalování fake news, dezinformací a manipulací. Postupně rozšiřuje oblasti svého působení i na témata kybernetické bezpečnosti.

Transitions je nezisková organizace založená za účelem posílení profesionality, nezávislosti a vlivu zpravodajských médií v postkomunistických zemích Evropy a bývalého Sovětského svazu. Zkušenostmi z mnohaleté práce v oblasti podpory nezávislé kvalitní žurnalistiky přispívá také k posílení mediální gramotnosti v České republice.

Elpida je nezisková vzdělávací a kulturní organizace, která se od roku 2002 stará o naplněný život aktivních seniorů. V Praze provozuje dvě centra s přednáškovým programem, výstavami a cvičením, vydává společenský čtvrtletník VITAL nejen pro seniory, vede dámský pěvecký sbor, pořádá festival Old's Cool a stojí za projektem Ponožky od babičky. Na pomoc v krizových životních situacích seniorů či pečujících o seniory vede bezplatnou anonymní telefonickou Linku seniorů 800 200 007.

Tipy na organizace zaměřené na mediální vzdělávání:

- Elpida: medialka.elpida.cz
- Fakescape: www.fakescape.cz
- Transitions: toleducation.org/medialne-vzdelavaci-program

Tipy na webové stránky zaměřené na ověřování falešných a zavádějících obsahů:

- Hoax.cz: hoax.cz
- Manipulátoři.cz: manipulatori.cz
- Na pravou míru: napravoumiru.afp.com

Vícečetné formy hovoru z nenávisti zaměřené na ženy na sociálních sítích

Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.D.

Úvod

Výzkumy ukazují, že ženy se častěji než muži stávají terčem online násilí¹⁹. V tomto článku se budu věnovat následujícím otázkám a problémům: co je to hovor z nenávisti a jaký je jeho vztah k svobodě projevu; jaké jsou charakteristiky hovoru z nenávisti na síti zaměřeného na ženy a jaké dopady takový hovor má na přítomnost a aktivitu žen na sítích; co je to intersekcionalita a jak prolínání identit žen ovlivňuje jejich chování na síti. Tento bod budu ilustrovat analýzou hovoru z nenávisti na síti zaměřeného na Romky a představím výsledky výzkumu, který běží pod Českým svazem žen a zjišťuje názory a chování seniorek v digitálním prostředí. Zaměřím se též na monitoring Evropské komise (EK) kdy EK v pravidelných cyklech sleduje chování sociálních platforem, pokud jde o odstraňování hovoru z nenávisti. Proč to platformy dělají a jaké jsou výsledky monitoringu v zemích Evropské unie?

Základní pojmy (hovor z nenávisti, hovor z nenávisti zaměřený na ženy, intersekcionalita)

Hovor z nenávisti

Co je hovor z nenávisti a v jakých dimenzích můžeme o něm uvažovat?

V souladu s doporučením Výboru ministrů Rady Evropy č. 97(20) o nenávisných projevech se „termínem „hovor z nenávisti“ rozumí všechny formy projevů, které šíří, podněcují, podporují nebo ospravedlňují rasovou nenávisť, xenofobii, antisemitismus nebo jiné formy nenávisť založené na nesnášenlivosti, včetně: nesnášenlivosti vyjádřené agresivním nacionalismem a etnocentrismem, diskriminací a nepřátelstvím vůči menšinám, migrantům a osobám přistěhovaleckého původu“.²⁰

Fenomén online hovoru z nenávisti získal na významu s rozšířením sociálních médií a různých typů digitálního prostoru. Parametry online hovoru z nenávisti relevantní pro tento článek lze shrnout do následujícího okruhu problémů:

19 Paciello, M. et al., 2021. *Online sexist meme and its effects on moral and emotional processes in social media*. In *Computers in Human Behavior* 116 (2021), p. 2.

20 Dostupné z https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680505d5b (9. 10. 2022)

- svoboda projevu vs. antidiskriminační ustanovení. Na jedné straně tohoto spektra najdeme zastánce neomezené svobody projevu, i když je v rozporu se zákonnými ustanoveními o antidiskriminaci a dalšími typy zákonem definovaných činů, které vyžadují sankce.²¹ Na druhé straně najdeme problémy s nadměrnou regulací, cenzurou a kontra-produktivními trestními opatřeními (např. odstranění bez poučení o důvodech odstranění nebo bez nabídky nástrojů ke zlepšení)
- nezákonné vs. škodlivé. Opět zde nacházíme kontinuum nezákonných nenávistných projevů online, definovaných zákony, přecházejících ve škodlivé, ale legální projevy. Není možné ani proveditelné očekávat, že nenávistné projevy budou regulovány výhradně právními prostředky. Využití právních prostředků ve všech případech by mohlo být časově náročné, nákladné a spojené s obavami z cenzury. Proto je zapotřebí širší koalice angažovaných občanů (prostřednictvím formálních i neformálních sdružení online i offline), která by škodlivé projevy identifikovala, řešila a vzdělávala o nich
- zisk versus společenská odpovědnost. Sociální média, tedy prostředí, v němž se nenávistné projevy hnízdí, provozují téměř výhradně společnosti, jejichž hlavním cílem je zvyšovat svůj zisk. Roste však tlak na společnosti, které platformy provozují a hostitelské organizace různých poskytovatelů obsahu, aby převzaly společenskou odpovědnost za identifikaci, ohlašování, odstraňování a nápravu nenávistných projevů.

Hovor z nenávisti zaměřen na ženy

Dle Barker a Jurasz, „Přestože je patrný nárůst počtu žen, které veřejně hovoří o svých zkušenostech na internetu, [...] Příliš často se misogynie na internetu bagatelizuje jako pouhé škádlení, které by ženy měly jednoduše snášet jako cenu za přítomnost na internetu. Takové reakce a postoje jsou o to znepokojivější, že přicházejí nejen ze strany pachatelů hovoru z nenávisti a online skupin ale také ze strany orgánů činných v trestním řízení a tvůrců politik.“²²

Elisabeth Cappon shromáždila a analyzovala víc než 100 000 příspěvků z online okrajových médií, jako například 4plebs, 4chan a GAB, které obsahují klíčové slovo „žena“. Z této sady dat vybrala 25 000 příspěvků vytvořených v únoru 2021, které všechny zmiňovaly neutrální slovo „žena“. Prověřovala pouze toto jediné neutrální slovo, místo aby zahrнула sexistické nadávky, aby zabránila usměrňování výzkumu k analýze neobjektivním směrem. Kromě toho sestavila soubor dat na Twitteru, který se skládá z 25 000 tweetů obsahujících slovo „žena“. Tuto sadu použila k porovnání počtu sexistických tweetů na hlavních sociálních a okrajových médiích. V datovém souboru Twitteru bylo 10 % označeno jako sexistické oproti 70 % v datovém souboru okrajových médií. Sexistické zprávy na okrajových médiích byly také závažnější a měly výhrušný charakter, zatímco nesexistické zprávy byly častěji toxické jiným způsobem (rasistické, homofobní atd.). Co jí vyšlo?

21 Ačkoli to závisí na vnitrostátních právních předpisech, obecně skutky hovoru z nenávisti, které jsou trestné, spadají do oblasti „obhajoby národnosti, rasové nebo náboženské nenávisti, která představuje podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí“ (Mezinárodní pakt o politických a občanských právech), podněcování k rasismu (Úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace), popírání genocidy (v některých státech) atd.

22 Barker, Kim, and Olga Jurasz. „ONLINE MISOGYNY: A CHALLENGE FOR DIGITAL FEMINISM?“ *Journal of International Affairs* 72, no. 2 (2019): 95-114.

Několik hlavních charakteristik a společných rysů hovoru z nenávisti zaměřeného na ženy²³:

- 1. Antifeminismus a vymezování se proti tzv. progresivním politikám.** Příklad: „Právo žen volit zničilo západní politiku, protože ženy hlasují podle emocí a nejsou schopny hlasovat na základě logického uvažování. Tím se politika stala liberálnější, a tedy slabší. Což opět umožnilo rozkvět imigrace a multikulturalismu. To zase umožnilo přijetí homosexuálních sňatků a práv lgbtq. Což opět umožnilo legalizaci potratů, rozvodů a antikoncepce. A především, což způsobilo, že umlčel hlas bílého muže.“
- 2. Tradicionalismus a nostalgie.** V tomto pojetí je hlavní vize tradičního/konzervativního životního stylu, který připomíná „staré dobré časy“. Je zde zobrazena žena, která žije podle standardů této vize, často označované jako „tradiční žena“. Typická „tradiční žena“ neusiluje o kariéru a rozhodne se místo toho pro manželství, má děti a stará se o manžela a potomky. V „dokonalém scénáři bude panna, mladá a plodná (se všemi správnými tvary na správných místech), submisivní a poddajná a s konzervativním názorem na politiku a společnost nebo spíše bez názoru na tato témata.“
- 3. Rasismus.** Tento narativ pojednává o tom, že nezápadní ženy jsou obecně „tradičnější“, a proto „jsou lepším materiálem pro tradiční manželky“. Míchání ras je však často považováno za špatnou věc, protože geny žen jiné než bílé pleti jsou vnímány jako „méněcenné“. Proto jsou bílé ženy, ačkoli jsou společností považovány za „zničené“, stále upřednostňovány. Dalším opakujícím se narativem je zde myšlenka, že se bílé ženy záměrně (protože všechny ženy jsou „pomstychtivé, pozornost vyhledávající děvky“) nebo nezáměrně („nalákané židovskou elitou“) „rozmnožují s nebělošskými muži, aby podkopaly moc bílého muže a západní společnosti“ a „znečistily bílý genetický fond“.
- 4. INCEL.** V tomto pojetí jsou ženy obviňovány z odepírání práva na sex neatraktivním mužům. Opět se objevuje touha po „starých dobrých časech“, kdy měl každý muž právo si ženu prostě „vzít“, což feminismus a levicová politika „zničily“. Pojem se skládá ze dvou anglických slov INvoluntary (nedobrovolný) CELibacy (celibát).
- 5. Podřadnost žen.** Kromě mnoha ponižujících a neslušných slov, která se používají k označení žen (děvky, kurvy, šlapky, atd.), je všeobecně sdílenou představou v tomto typu hovoru z nenávisti o ženách jako o „méněcenných stvořeních, slabých duchem a ovládaných zvířecími instinkty, které potřebují vládu silných mužů“. V tomto vyprávění je žena buď „naivní, křehká bytost, která potřebuje ochranu“, nebo „od přírody odporné, pozornost vyhledávající a žárlivé stvoření“.
- 6. Body shaming – zahanbování vzhledu.**²⁴ Stejně jako dobytek jsou ženy často redukovány pouze na své fyzické rysy a posuzovány podle toho, jak „plodně“ vypadají nebo nevypadají, nebo zda „nesou ženské fyzické znaky k dobrým genům“. Ženy, které nejsou považovány za schopné dostát těmto standardům, jsou zostuzovány.
- 7. Smrt a zkáza.** Značný počet sexistických příspěvků na okrajových platformách je skutečně hrozný. Mluví se v nich o vraždě, sebevraždě, přání smrti a nemoci nebo se vyhrožuje vážným ublížením na zdraví. Příklad: „Pokud je žena problém, bití je odpovědí.“; „Každá žena je děvka, pokud ji nebijete dostatečně tvrdě“.

23 Více jich uvádí Cappon ve svém článku Cappon, E. Textgain Technical Reports • TGTR6 • ISSN 2684-4842 The sexist narrative on alternative social media dissected. Všechny odkazy na Cappon jsou z tohoto článku.

24 Body shaming neboli hanobení, dehonestování nebo zesměšňování někoho na základě jeho fyzického vzhledu, především jeho/její postavy.

Je důležité si uvědomit, že hovor z nenávisti má reálné dopady na život lidí, potažmo žen. Nejedná se o nějaké fórum, kde probíhají nezávazné debaty nebo kde se ve vzduchoprázdnu vyjadřují názory. Amnesty International uspořádala online průzkum mezi ženami ve věku 18-55 let ve Spojeném království, USA, Španělsku, Dánsku, Itálii, Švédsku, Polsku a na Novém Zélandu o jejich zkušenostech s online zneužíváním nebo obtěžováním na platformách sociálních médií. Zjistilo se, že útoky na internetu mohou mít vážné psychické dopady, neboť ženy uvádějí, že v důsledku zneužívání jsou vystaveny stresu, úzkosti nebo záchvatům paniky a mají nižší sebevědomí. Přibližně dvě třetiny žen, které zažily zneužívání nebo obtěžování na internetu, ve Spojeném království (67 %), na Novém Zélandu (64 %) a v Itálii (68 %) uvedly, že při pomýšlení na používání internetu nebo sociálních médií pociťují obavy.²⁵ Útoky na internetu mají na ženy umlčující účinek nebo mohou vyvolat autocenzuru, přičemž více než 3/4 (76 %) žen v osmi zemích, které zažily zneužívání nebo obtěžování na sociálních sítích, v důsledku toho změnily způsob, jakým používají platformy sociálních médií.²⁶

Tím důležitější je však proti útokům bojovat, navzájem se podporovat a zkušenosti sdílet. Jak říká v již zmíněném průzkumu Pamela Merritt, americká aktivistka za sexuální a reprodukční práva: „Myslím si, že je velmi důležité, aby ženy, a zejména ženy s jinou barvou pleti, zůstaly online. Je důležité, abychom si vytvořily vlastní prostor, kde můžeme být v bezpečí a sdílet své myšlenky. Měly bychom vidět toto obtěžování takové, jaké je: jako rozšíření patriarchy a útlu. Cílem online obtěžování je vymazat ženy a barevné ženy z veřejného dialogu. Internet je tedy prostor, kde máme jasný vliv, a právě zde nás chtějí obtěžovatelé umlčet.“²⁷

Tváří v tvář misogynii proto některé autorky píšou o výzvách digitálního feminismu. Například Helga Sadowski postuluje tři typy digitálního feminismu: pouliční aktivismus plánovaný prostřednictvím digitálních médií, internetová hnutí vzniklá pouze na sociálních sítích a aktivismus bojující proti problémům spojeným s internetem.²⁸

A to vše platí nejen pro obyčejné uživatelky, ale i pro ženy, které jsou na pozici moci. Političky nebo obecně veřejně známé ženy jsou vystaveny většímu riziku digitálního útoku, útoku na jejich soukromí a soukromí jejich dětí a někdy i fyzickému násilí. Škodlivý (ale často legální) hovor z nenávisti, násilí na ženách na internetu a zneužívání na internetu na základě pohlaví jako fenomén rychle narůstají – 46 procent žen na celém světě dostává sexistické nebo misogynní komentáře jako formu zneužívání na internetu.²⁹ Již zmíněný výzkum Amnesty International ukázal, jak velkému množství urážek na internetu se dostalo političkám ze všech stran politického spektra, zejména v období několik týdnů před volebním dnem. Konkrétněji studie potvrdila, že političky s jinými, vzájemně se prolínajícími identitami, jako je (ale nejen) rasa, náboženství a sexuální orientace, dostávaly výrazně více online urážek, přičemž černošky a Asiatky obecně dostávaly o 35 % více urážlivých tweetů než bílé poslankyně.

25 Dhrodia, A. 2017. Unsocial Media: The Real Toll of Online Abuse against Women. Amnesty International.

26 Dtto

27 Dtto.

28 Sadowski, H., 2016. From #aufschrei to hatr.org: digital-material entanglements in the context of German digital feminist activism. *Feminist Media Studies* 16(1): 55–69.

29 Statista, 2019. „Most common types of online abuse or harassment experienced by women worldwide as of July 2017“ <https://www.statista.com/statistics/784833/online-harassment-women-types/>.

Příliš často je misogynie na internetu zlehčována jako pouhý žert, který by ženy měly jednoduše snášet jako daň za účast na internetu. Zneužívání online je stále příliš často považováno za „pouze online“ fenomén. Předpokládá se, že se liší od jiných trestných činů, a proto neovlivňuje nebo nepoškozuje terče útoků, přestože studie ukazují škodlivé účinky na oběti.³⁰ Dle některých autorů a autorek se na internetu vytváří „zasíl'ovaná misogynie“³¹ kdy online prostředí vede zvýšené míře urážek a nenávisti, s nimiž se ženy setkávají na internetu. Dle Harmer a Lewis, empirická zjištění naznačují, že online útoky jsou neúměrně zaměřeny na ženy, a to zejména na ženy barevné pleti (nebo v českém kontextu s menšinovou identitou) nebo na ty, které se hlásí k explicitně feministickým myšlenkám.³² Dle autorek se však ženy mohou bránit a to dělají dvěma způsoby: a) poukazováním na systémové nerovnosti a b) odkazováním na vlastní zkušenost se zneužíváním/útoky v online prostoru.

Když se zase vrátíme ke konkrétním zkušenostem a příkladům z empirického šetření, z hloubkových rozhovorů se 109 blogerkami, které píšou o feminismu, rodině a/nebo mateřské politice, vyplynulo, že 73,4 % z nich má negativní zkušenosti s blogováním a/nebo používáním sociálních médií. Většina těchto negativních zkušeností se týkala nejen urážlivých komentářů, ale také stalkingu, trollů, výhrůžek znásilněním, smrti a nepříjemných offline setkání. Strategie boje proti takovému stavu zahrnovaly moderování komentářů, odhalování urážek, přizpůsobení se a solidaritu. Nicméně pro spoustu žen takové nenávistné prostředí vede k autocenzuře nebo k abstinenci od online prostředí.³³ Ekart analyzovala výsledky a vyšlo jí např., že z 80 žen s negativními zkušenostmi jich 26 uvedlo, že se setkaly s trolly a/nebo tzv. shit storms. Ty zahrnují velké množství urážlivých a/nebo pobuřujících komentářů na internetu na adresu blogera/ky v krátkém časovém úseku; tento termín se používá i v Německu a pro svůj význam a četnost byl přidán do německého slovníku. Trollové jsou uživatelé, kteří provokují, aby narušovali/odváděli diskuse jinam, a někdy jsou definováni jako subkultura, která se vyžívá v narušování diskusí pro zasmání. Sedmapadesátiletá bělošská blogerka, veteránka a obhájkyně LGBTQ lidí v Německu uvedla, že se s příspěvky trollů setkává každý týden. 38letá britská feministka a blogerka uvedla, že ji troll sledoval od prvního dne a posílal „zlověstné komentáře“ o jejím soukromí, potratech, a podnikání.

Polovina z 80 žen s negativními zkušenostmi zaznamenala další širokou škálu vzájemně se prolínajících problémů online-offline, jako jsou rodiče, příbuzní nebo kolegové, kteří byli naštvaní na jejich blogování, hacknutí jejich blogu, kompromitace jejich identity, plagiátorství jejich obsahu, odkazování na jejich stránky nebo jejich navštěvování pedofily, pravicovými aktivisty nebo lidmi s fetišem. Například 39letá americká feministická bloggerka bílé pleti uvedla, že jí lidé házeli odpadky na trávník a zveřejnili její identitu, adresu a telefonní číslo na seznamce. Jiná 35letá bělošská americká feministická matka uvedla, že na ni lidé posílali policisty a pracovníky ministerstva zdravotnictví kvůli údajným přestupkům. V Německu bylo na

30 Ekart, S. 2018. Fighting for recognition: Online abuse of women bloggers in Germany, Switzerland, the United Kingdom, and the United States. In *new media & society* 2018, Vol. 20(4) 1282–1302.

31 V angličtině „networked-misogyny“, viz Harmer, E., Lewis, S., 2022. Disbelief and counter-voices: a thematic analysis of online reader comments about sexual harassment and sexual violence against women, *Information, Communication & Society*, 25:2, 199-216, DOI: 10.1080/1369118X.2020.1770832

32 Dtto

33 Ekart, S. 2018. Fighting for recognition: Online abuse of women bloggers in Germany, Switzerland, the United Kingdom, and the United States. In *new media & society* 2018, Vol. 20(4) 1282–1302.

facebookovou stránku pětaticetileté bělošské feministické organizátorky kampaně nalepeno logo stránky se zvráceným heslem „feminismus je fašismus“. Čtyřicetiletá švýcarská matka uvedla, že se její kolega pokusil využít její blog proti jejímu manželovi (i když neúspěšně). Osmáctyřicetiletá britská feministická bloggerka uvedla, že lidé zmanipulovali vyhledávání jejího jména na Googlu tak, že se uživatelé dostali na pornografickou stránku; její blog se objevil na stránce určené k útokům na bloggerky.³⁴

Intersekcionalitu budeme pro potřeby článku definovat jako síť vazeb mezi sociálními kategoriemi, jako je rasa, třída a pohlaví, zejména když vede k dalšímu znevýhodnění nebo diskriminaci.³⁵ Koncept vznikl na základě myšlenek diskutovaných v kritické rasové teorii. Kimberlé Crenshaw poprvé veřejně vyložila svou teorii intersekcionality v roce 1989, kdy v časopise University of Chicago Legal Forum publikovala článek s názvem „Demarginalizace průsečíku rasy a pohlaví“. Článek se soustředil na tři právní případy, které se zabývaly problematikou rasové i sexuální diskriminace. V každém z těchto případů Crenshaw argumentovala, že úzký pohled soudu na diskriminaci je ukázkovým příkladem „konceptních omezení... analýz jednotlivých otázek“, pokud jde o to, jak právo zohledňuje jak rasismus, tak sexismus. Jinými slovy, zákon jako by zapomínal na to, že černošky jsou zároveň černošky i ženy, a tudíž jsou vystaveny diskriminaci jak na základě rasy, tak na základě pohlaví a často i kombinace obou.³⁶

Zkrátka, ženy se nemohou spoléhat na existující zákony; tlačítka sociálních médií pro banování a nahlášení jsou omezena na konkrétní stránky a dobrou vůli platformem. Jejich „dobrá vůle“ nás vede k další části článku.

Monitoring hovoru z nenávisti (kodex, role soc. platform, výsledky dosavadních monitoringů)

Firmy se stále častěji pouštějí do zavádění konceptu společenské odpovědnosti firem (Corporate Social Responsibility). Podstatou této firemní politiky je odpovědnost a zájem o komunitu, mezi nimiž firmy a organizace vytvářejí zisk. Právě v tomto duchu je třeba vnímat snahy Evropské komise o stanovení odpovědnosti za odstraňování nezákonných nenávistných projevů na různých sociálních sítích a dalších platformách – monitoring hovoru z nenávisti. V květnu 2016 se tak Komise dohodla se společnostmi Facebook, Microsoft, Twitter a YouTube na „Kodex chování proti nezákonným nenávistným projevům online“. Další platformy se postupně přidávaly. Samotný kodex (i v češtině) a výsledky monitorovacích cyklů najdete na stránkách Evropské Komise.³⁷

Komise definovala kategorie nenávistných projevů na platformě a jedním z nich je anticiganismus. Monitorování provádějí vybrané nevládní organizace v jednotlivých členských státech.

34 Dtto.

35 <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/intersectionality#:~:text=intersectionality-,noun,in%20additional%20disadvantage%20or%20discrimination>

36 <https://www.vox.com/the-highlight/2019/5/20/18542843/intersectionality-conservatism-law-race-gender-discrimination>

37 https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/eu-code-conduct-counter-illegal-hate-speech-online_en#theeucodeofconduct

Kromě toho některé nevládní organizace provádějí vlastní nezávislý monitoring. Nedostatky monitorování spočívají v tom, že nejsou reprezentativní a že platformy jsou obvykle informovány o tom, že v daném období bude testována jejich politika odstraňování. Monitorování však poskytuje důležitý signál, že platformy jsou odpovědné za správu obsahu, a dává nevládním organizacím určitou páku.

Během prvních tří monitorovacích cvičení z celkových šesti, která se uskutečnila v letech 2016, 2017 a 2018, nebyla kategorie anticiganismu vůbec zahrnuta jako možný důvod nenávistných projevů na internetu. V roce 2019, kdy byla tato kategorie zavedena, se umístila na 4. místě za xenofobii, sexuální orientací a protimuslimskou nenávistí. V pátém cyklu byla na prvním místě, jako důvod k nenávistnému projevu, sexuální orientace, následovaly protimigrantské a xenofobní projevy a až na třetím místě anticiganismus. V posledním, šestém cyklu se výsledky opakovaly.

Formy online hovorů z nenávisti zaměřených na Romky

Podle druhého průzkumu Evropské unie o menšinách a diskriminaci - romské ženy v devíti členských státech EU, který agentura FRA (Fundamental Rights Agency) zveřejnila v roce 2019 a který poskytuje údaje z Bulharska, České republiky, Chorvatska, Maďarska, Portugalska, Rumunska, Řecka, Slovenska a Španělska, je genderový rozměr ve zprávách a politikách týkajících se romské populace často opomíjen nebo nedostatečně zohledňován. V některých zemích jsou romské ženy stále neúměrně postiženy předčasnými sňatky, což má dopad na jejich vzdělání a pracovní vyhlídky. Průzkum provedený v České republice zjistil, že romské ženy akceptují tradiční pohled na genderové role, ale také že mezi nimi roste povědomí o ženských právech. V tradičním pojetí respondentky uváděly, že muž je hlavou rodiny a jeho hlavní úlohou je ji zabezpečit. Respondenti často používali metaforu, že muž je hlavou rodiny, ale žena je krkem, který usměrňuje, kam se hlava otáčí. Některé romské ženy si myslí, že hlavním důvodem, proč má muž hlavní roli v rodině, je respektování romských tradic. I přes tyto názory na tradice se někteří respondenti vyjadřovali k popisovanému chování mužů kriticky. Někteří respondenti si myslí, že mužská dominance je pozůstatkem minulosti a že jejich vlastní situace je nyní rovnější. Respondenti se nemohli shodnout na tom, jak rozšířené je v romských rodinách domácí násilí. Zatímco někteří tvrdili, že v jejich okolí k násilí nedochází, někteří tvrdili, že k němu dochází pravidelně. Některé ženy uváděly, že romští muži nedostatečně podporují jejich politické aktivity.³⁸

Nerespektování genderového rozměru a tlaků uvnitř romské komunity ze strany mužů je možná důvodem, proč máme tak málo informací o nenávistných projevech namířených proti romským ženám. Příklad této složené nenávisti kombinující misogynii a anticiganismus lze nalézt ve zprávě sCan Intersectional Hate Speech Online.³⁹ V příkladu z Itálie byla romská žena obviněna z krádeže a znevažována urážkami „Zingara“ (angl. „cikánka“) a „puttana“ (angl. „děvka“)

38 Muhič Dizdarevič, S., 2021 „Scope, Structure and Aspects of Antigypsy Hate Speech Online: European Union Context, Monitoring and Reporting“, *Transdigital*, 2(4), pp. 1–20. doi: 10.56162/transdigital79

39 sCan, 2019. Intersectional Hate Speech Online. Available at http://scan-project.eu/wp-content/uploads/sCAN_intersectional_hate_final.pdf

na sociálních sítích. Kromě toho se příspěvek vyjadřoval urážlivě a přehnaně generalizovaně na adresu Romů. Misogynní nadávka „kurva“ by v italštině nebyla použita vůči muži.

Seniorky a digitální prostor – vybrané výsledky

V rámci projektu Českého svazu žen pod názvem „Společně proti šíření nenávisti a dezinformací“ probíhá výzkum o digitální gramotnosti zejména seniorek. V současné době se výzkumu zúčastnilo téměř 200 žen (a pár mužů). Zde představíme část výsledků, která se můžou týkat tématu tohoto článku. Nejvíce respondentek je ve věku 71–80, se středoškolským vzděláním, s velikostí bydliště do 10000 obyvatel. Většina respondentek z vzorku používá digitální technologie každý den, spravuje účet online. Drtivá většina se připojuje k síti přes počítač a z doma. Nakupují online.

Respondentky umí ukládat informace a mají nainstalovanou protivirusovou ochranu. Jsou na sociálních sítích, nejčastěji na Facebooku, ale téměř polovina z respondentek na sítích není. Na internetu tráví 5 a víc hodin týdně a 5 a víc hodin měsíčně. Přibližně polovina má na soc. sítích nastavenou ochranu soukromí, ale polovina ne. Mnohem víc jsou na soc. sítích pasivní než aktivní. Pro komunikaci používají aplikace v telefonu, většinou WhatsApp a Messenger. Zajímavé je, že jedna respondentka uvedla Signal a Telegram, kdy Signal je známý svojí ochranou dat a Telegram spíše neregulovanou politikou stran hovoru z nenávisti, kterou často využívají extremisté.

Relativně nízký počet respondentek ohodnotil hlavní zdroj získávání informací online z internetu, co však lze vyčíst je, že často používají emaily od neznámých osob a skupiny na soc. sítích nebo aplikací v telefonu. Nejvíce však informace získávají z emailů od známých osob. Respondentky se cítí schopné vyhledávat informace online, hodnotit jejich pravdivost a užitečnost. Pokud jde o relevanci zdroje, je vzorek rozdělen spíše na půl, o něco méně než polovina se necítí schopná posoudit relevanci informací na internetu. U důvěryhodnosti se respondentky cítí schopny zdroj posoudit, ale pořád je zde relativně velká skupina, která ten pocit nemá.

Respondentky převážně nezažily strach z obsahu na internetu, nezažily kyber-šikanu ani osobně ani na někom, koho znají. Nicméně je na pováženu, že zhruba čtvrtina zažila strach. Ačkoli většina respondentek ví co je hovor z nenávisti a umí ho na síti rozpoznat (95), 77 respondentek odpovědělo negativně. Pocit zmatenosti většina nezažila (96), ale zase 71 ano. Většina se nikoho na internetu nezastala a nikdo se jí nezastal. Většinu neodradil strach se do diskuze na internetu zapojit (118), ale pořád 50 respondentek odpověděly pozitivně. Převážná většina neví komu nahlásit nenávistné nebo nebezpečné příspěvky na síti a většina to nikdy neudělala. Když respondentky obsah na internetu znepokojí, většinou opouští stránky s informací, která je zneklidnila nebo vypnou počítač, tablet či telefon. Více respondentek ví, co je hoax. Většina udává, že na internetu narazila na falešné zprávy.

Co se týká důvěryhodnosti zdrojů zpráv:

- soc. sítím převážná většina spíše nedůvěřuje (další odpověď spíše důvěřuji);
- Českému rozhlasu většina spíše důvěřuje (následuje odpověď, důvěřuji);

- soukromým rozhlasovým stanicím (Impuls, Frekvence 1) spíše důvěřuje většina (další odpověď nevím);
- zpravodajským deníkům (MF DNES, Právo, HN) spíše důvěřuje většina, následuje odpověď nevím;
- veřejnoprávní televizi spíše důvěřuje 73 respondentek, ale 41 spíše nedůvěřuje, další odpověď důvěřuji;
- hlavním zpravodajským serverům (Novinky.cz, iDnes.cz, Aktualne.cz) spíše důvěřuje 21, důvěřuje 20 a další odpověď nedůvěřuji;
- komerčním TV stanicím spíše nedůvěřuje 60, spíše důvěřuje 55 a neví 18 respondentek;
- u alternativních webů (Parlamentní listy, Aeronet, AC24) drtivá většina odpověděla, že neví, následovaly odpovědi nedůvěřuji a spíše nedůvěřuji. 16 respondentek však spíše důvěřuje a 4 důvěřují těmto mediím.

Většina respondentek by potřebovala víc podpory a informací týkající se bezpečnosti na síti. Nejlepší formou je pro ně tištěná informace a potom osobní kontakt.⁴⁰

Závěr

V tomto článku jsem se snažila definovat, popsat a kontextualizovat pojmy související s online hovorem z nenávisti, který je zaměřen na ženy. Opírala jsem se o texty, projekty a výzkumy ze zahraničí jelikož my chybí celkové otevření tohoto tématu a empirické výzkumy v České republice. Jak jsme měly možnost vidět, ženy jsou vystavené četným problémům více a jinak než muži. Internet umožnil nebývalou možnost propojení a vzájemné podpory, ale vede k novým rizikům, která překračují do světa reálného.

Existuje snaha sociální sítě monitorovat a tlačit k regulaci, dělají to většinou nestátní neziskové organizace, ale je potřeba, aby se do procesu zapojila i veřejnost a státy.

Zejména je potřeba přemýšlet o zranitelnosti žen, které mají identitu, která je určitým způsobem znevýhodňuje. V článku jsem použila příklad Romek a seniorek. Seniorky jsou často v digitálním prostoru podceňované a zneužívány, ale výzkum ČSŽ ukazuje, že o nich panují často i předsudky.

O autorce

Selma Muhič Dizdarevič je doktorkou v oboru veřejné a sociální politiky. Vedla katedru Studií občanské společnosti na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, kde i nyní působí. Mezi její hlavní výzkumné zájmy patří imigrační, azylová a integrační politika v ČR a EU, sociální vyloučení, práva menšin a gender jako různé součásti občanské společnosti a problematika lidských práv. Aktivně spolupracuje s neziskovými organizacemi na národní i mezinárodní úrovni. Působila jako hostující vědecká pracovnice na Kalifornské univerzitě v Berkeley, USA. V současné době je členkou správní rady Mezinárodní sítě proti kybernetické nenávisti (INACH).

⁴⁰ Zdroj: vlastní výzkum.

Role genderových dezinformací při prosazování ženských práv

Mgr. Diana Gregorová, Mgr. Klára Hlavačková,
PhDr. Hana Stelzerová

Přestože řadě z nás přijde rovnost žen a mužů ve společnosti samozřejmostí, ženy mají přístup k ekonomickým zdrojům, právům a politické participaci teprve relativně krátkou dobu. Ženy si svá práva musely vybojovat, a jak se v současnosti ukazuje, je důležité je stále hlídat. V posledních letech jsme svědky jak konzervativci a stejně tak tzv. antigenderové hnutí (antigender movement) nabývá na síle a pokouší se zvrátit dosavadní liberálně-demokratický vývoj ve společnosti. Obecně lze říci, že se jedná o aktéry, kteří se staví kriticky k posilování genderové rovnosti a principům inkluzivní demokratické společnosti, která nediskriminuje. Používají zavádějící informace a manipulace k šíření strachu a polarizaci společnosti za účelem prosazování svých mocenských zájmů. Od roku 2016 přibývá výzkumů, které rozkrývají pozadí anti-gender hnutí, jejich financování a způsoby, kterými ohrožují demokratické principy.⁴¹

Jejich aktivity již nejsou okrajové, ale prostupují do národních a evropských politických struktur a mainstreamu. Tato hnutí brojí proti „genderové ideologii“, která slouží jako zastřešující pojem proti hodnotám, které zastávají a označují je jako „tradiční“. Jde především o zástupce konzervativní pravice a náboženských organizací, kteří svojí systematickou činností a překroucením fakt udělali z legitimního akademického termínu „gender“ strašáka.⁴² Svojí rétorikou se snaží delegitimizovat témata související s rovností mužů a žen, potírat práva žen v oblasti reprodukčního zdraví a práva LGBTQ+ lidí. Tyto trendy se ve velké míře šíří ve východní Evropě a východních částech střední Evropy.⁴³ Jak napsala Kobová v textu Co je antigender a proč se mu dnes daří?: „„Gender“ se stává terčem kritiky aktérů, mezi kterými existují jenom slabé nebo žádné vazby, a pouze díky společnému nepříteli se tyto vazby utvářejí.“⁴⁴

41 Viz např. Neil Datta: Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe 2009 – 2018, Brussels, online: <https://www.epfweb.org/node/837>

Neil Datta: „Restoring the Natural Order“: The religious extremists’ vision to mobilize European societies against human rights on sexuality and reproduction, Brussels 2018, online: <https://www.epfweb.org/node/175>

A rollback for Human rights: The Istanbul convention under attack, The advocated for human rights, 2021, online: <https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Publications/A/Index?id=510>

42 Více o vývoji a historii pojmu gender až k „genderové ideologii“ v kontextu antigenderového hnutí najdete např. v textu Evi Svatoňové, Jak se z genderu stala „genderové ideologie“, online odkaz: <https://upol.ff.cuni.cz/olipol/publikace-a-odkazy/jak-se-z-genderu-stala-genderova-ideologie/>

43 Neil Datta: Tip of the Iceberg: Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe 2009 – 2018, Brussels, June 2021; <https://www.epfweb.org/sites/default/files/2021-08/Tip%20of%20the%20Iceberg%20August%202021%20Final.pdf>

44 Lubica Kobová, Co je antigender a proč se mu dnes daří? In: NEBEZPEČNÁ GENDEROVÁ IDEOLOGIE V ČESKÉ REPUBLICE? Monitorovací zpráva Social Watch k genderové rovnosti 2019

V České republice, ale rovněž i na Slovensku, v Litvě, Polsku nebo Maďarsku, se stala terčem pro antigender hnutí také Úmluva proti násilí na ženách⁴⁵ (tzv. Istanbulská úmluva). Jde o významnou mezinárodní smlouvu, která usiluje o řešení násilí na ženách a domácího násilí. Jejím cílem je ochrana a pomoc obětem, efektivní stíhání pachatelů a prevence zaměřená zejména na informování a vzdělávání tak, aby ve společnosti i rodinách převažoval vzájemný respekt.

ČR je mezi posledními státy Evropy, které k úmluvě zatím nepřistoupily. Opozici k úmluvě tvoří především aktivisti z tzv. prorodinných spolků a zástupci české katolické církve. I v případě úmluvy souvisí kritika mimo jiné s dlouhodobým nepochopením, dezinterpretací, či odporem vůči pojmu gender, který úmluva používá k vysvětlení širšího kontextu společenského problému, „*genderově podmíněné násilí vůči ženám znamená násilí, jež je zaměřeno na ženu proto, že je žena*“⁴⁶. V kontextu naší společnosti totiž představuje 95 % obětí ženy a pachatelé jsou téměř výhradně muži⁴⁷. Tento problém úmluva jako lidskoprávní dokument konkrétně pojmenovává a přichází s komplexním systémovým řešením zaměřeným na prevenci, potírání a pomoc, a to jak na národní, tak mezinárodní úrovni.

Technologie a sociální média se staly účinnými nástroji, které umožňují šíření misinformací, tzn. zavádějících a falešných informací, které jsou šířeny v dobré víře, a dezinformací, tedy nepravdivých informací, které jsou šířeny záměrně. Online komunikace vedla také k novým formám násilí, jako kybernetické násilí, které je často misogynní a namířené proti ženám. Pandemie COVID-19 naplno odhalila sílu kyberprostoru jako místa, které je zásadní pro získávání informací, ale také jako místa, ve kterém se šíří spousta dezinformací, které mohou přímo ohrožovat zdraví a životy lidí. Evropské hodnoty, jako je genderová rovnost nebo např. otázky spojené se změnou klimatu, se v době pandemie staly ještě víc polarizujícími a velkou roli v tom sehrály právě zavádějící informace. Šíření nepravdivých informací vážně podkopává důvěru v demokratické instituce, procesy a soudržnost společnosti.

Anti-gender mobilizace v Evropě

Publikace „Anti-gender mobilizations in Europe“⁴⁸, 2020, analyzuje opozici vůči hodnotám rovnosti žen a mužů v souvislosti s lidskoprávní Úmluvou proti násilí na ženách. Popisuje obvyklé strategie, které používá organizovaná opozice, aby zabránila jejímu přijetí a implementaci. Jde o:

- mis-informace a dezinformace;
- zkreslování právních a vědeckých faktů;
- zneužívání lidskoprávního narativu a kolonizace progresivních pojmů;
- spamování hromadnými maily (masový mailing).

45 Celým názvem Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí

46 Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí, Článek 3, oddíl d <https://rm.coe.int/1680462471>

47 Zpráva Muži a násilí v České republice – Vláda ČR, <https://www.vlada.cz/assets/ppov/dokumenty>

48 Elena Zacharenko, Anti-gender mobilisation in Europe, November 2020, online: https://heidihautala.fi/wp-content/uploads/2020/12/Anti-gender-Mobilisations-in-Europe_Nov25.pdf

Studie poukazuje na to, že síly, které cílily na zvrácení progresu v oblastech, jako jsou sexuální a reprodukční zdraví a práva, existují dlouho, ale doposud v mainstreamové politice hrály marginální roli. Globální rozšíření hnutí, která vystupují proti ženským právům, proti reprodukčním právům a proti LGBTI+ lidem vede k protlačení těchto témat a postojů do mainstreamové politiky, skrývajících se za „tradiční hodnoty“ a „tradiční rodinu“.

Již od roku 2010 je zdokumentována určitá forma mobilizace proti „genderové ideologii“, ať už ve formě občanských hnutí nebo pokusů přenést tato témata na politickou úroveň v Rakousku, Belgii, Bulharsku, Chorvatsku, Francii, Německu, Maďarsku, Irsku, Itálii, Polsku, Rumunsku, Slovinsku, Slovensko, a Španělsku⁴⁹.

Nárůst vlivu anti-genderového hnutí je patrný z výsledků evropských voleb v roce 2019. V 9. volebním období Evropského parlamentu (2019–2024) počet jeho poslanců a poslankyň, kteří/é jsou proti reprodukčním právům, genderové rovnosti, sexuální výchově, stejnopohlavním sňatkům a Úmluvě proti násilí na ženách, činí více než 210, což je přibližně 30 procent⁵⁰.

S tím, jak sílí odpor vůči „genderové ideologii“, jsou na progresivní straně pokusy o pochopení tohoto fenoménu a jeho vzestupu. Analytici a tvůrci politik se často uchylují k popisu tohoto trendu jako „backlash“ nebo zpětného sestupu (backsliding), což naznačuje, že nárůst anti-genderismu je výsledkem reakce konzervativní opozice vůči již dosaženým úspěchům a nevyhnutelnému pokroku směrem k větší genderové rovnosti. Tento pojem ale nevysvětluje, proč voliči liberálních a levicových stran začali podporovat pravicové a konzervativní aktéry⁵¹.

Komplexnějším vysvětlením opozice vůči „genderové ideologii“ je, že se jedná o novou a velmi silnou formu anti-establishmentového organizování a protestu proti status quo. Anti-genderová hnutí dokázala těžit z rostoucí nespokojenosti s liberální demokracií spojenou s neoliberalní sociální a hospodářskou politikou, a jejich výrazným diskursem o lidských právech a ochraně menšin, ale s nedostatkem sociální a ekonomické ochrany nebo záchranné sítě pro širokou populaci.

Aby se zvrátil trend rostoucí podpory anti-genderových hnutí a hlasů pro strany prosazující tuto agendu, měli by progresivní politici/čky řešit problémy, které leží v jádru nespokojenosti voličů. Zejména v době hospodářské a hygienické krize způsobené globální pandemií je potřeba přepracovat společenskou smlouvu a vybudovat společnost, která všem poskytuje sociální a ekonomickou ochranu, včetně zajištění práv žen a práv LGBTI lidí.

49 str. 7, Elena Zacharenko, Anti-gender mobilisation in Europe, November 2020, online: https://heidihautala.fi/wp-content/uploads/2020/12/Anti-gender-Mobilisations-in-Europe_Nov25.pdf

50 str. 16, Elena Zacharenko, Anti-gender mobilisation in Europe, November 2020, online: https://heidihautala.fi/wp-content/uploads/2020/12/Anti-gender-Mobilisations-in-Europe_Nov25.pdf

51 Elena Zacharenko, Anti-gender mobilisation in Europe, November 2020, online: https://heidihautala.fi/wp-content/uploads/2020/12/Anti-gender-Mobilisations-in-Europe_Nov25.pdf

Doporučení pro progresivní aktéry⁵²

- prezentovat pozitivní agendy a narativy;
- poskytnout konkrétní návrhy jak zlepšit socioekonomické podmínky;
- vyhýbání se v politické debatě dichotomii progresivní „my“ a neliberální „oni“, které podporuje polarizaci;
- zpochybňovat status quo z progresivní pozice;
- vést konstruktivní diskusi v rámci progresivního hnutí, ale i s oponenty.

Úmluva proti násilí na ženách jako oběť dezinformací – případová studie ČŽL z ČR

Úmluvě proti násilí na ženách (nejvíce skloňované jako Istanbulská úmluva) byla Českou republikou jako jedním z posledních států EU podepsaná v roce 2016, a to bez většího povšimnutí široké veřejnosti. Přesto, že se o úmluvě v konspiračních kruzích začalo mluvit již dřív, dezinformace se dostaly mezi širší veřejnost v roce 2018, a to kázáním monsignora Petra Piťhy, římskokatolického kněze. Na bohoslužbě v katedrále sv. Víta v Den české státnosti mystifikoval veřejnost mnoha nepravdivými informacemi. Úmluvu spojoval například s rozpadem rodin („Vaše rodiny budou roztrženy a rozehnány. Bude k tomu stačit, že dětem řeknete, že muž a žena nejsou totéž.“), odebráním dětí („Vezmou vám děti a zatají vám, kam je zašantročili, kam je prodali, kde je vězní. Postačí k tomu křivé obvinění.“), s povinnou „bezpohlavní“ výchovou („O svém pohlaví rozhodne dítě samo, a proto budete povinni je vychovávat bezpohlavně a potažmo mu nebudete moct dát ani jméno.“), s nadvládou homosexuálů („Homosexuálové budou prohlášeni za nadřazenou vládnoucí třídu, vy budete patřit k podřadné výpomocné třídě a pracovat podle pokynů mocných elit, které budou určovat, co se smí a co se nesmí říkat.“) či s umístěním lidí do koncentračních táborů („Za každý nesouhlas budete deportováni do nápravně-výchovných pracovních táborů vyhlazovacího charakteru.“).⁵³ Za kázání Mons. Piťhy se veřejně postavil pražský arcibiskup a předseda České biskupské konference Dominik Duka a odkázal na oficiální stanoviska ČBK k úmluvě, které je sice negativní ale oproti kázání argumentačně umírněnější.⁵⁴

Tento projev nebyl prvním dezinformačním útokem nasměřovaným na úmluvu, ale byl zdaleka nejviditelnějším a nejdiskutovanějším a jeho následkem se společenská konverzace o mezinárodní Úmluvě proti násilí na ženách naplno přemístila z odborných a politických kruhů do spekulací široké veřejnosti.

To, že se Mons. Piťha ve svém kázání neopíral o fakta, ale záměrně dezinterpretoval mezinárodní lidskoprávní dokument, potvrdil i státní zástupce. Podle jeho vyhodnocení „projev Mons. Petra Piťhy byl primárně kritikou (byť kritikou věcně nesprávnou) textu tzv. Istanbulské

52 Elena Zacharenko, Anti-gender mobilisation in Europe, November 2020, online: https://heidihautala.fi/wp-content/uploads/2020/12/Anti-gender-Mobilisations-in-Europe_Nov25.pdf

53 Zdroj video: <https://www.youtube.com/watch?v=vBiyz38PSdQ&t=6s>
Zdroj: Tisková zpráva ČŽL, 2018: <https://czlobby.cz/cs/zpravy/tz-ceska-zenska-lobby-podava-trestni-oznameni-na-vysokeho-rimskokatolickeho-hodnostare-pithu>

54 Církve ke schvalování tzv. Istanbulské úmluvy v ČR, 2018: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/180625cirkev-ke-schvalovani-tzv-istanbulske-umluvy-v-cr>

úmluvy, přičemž nelze vyloučit, že se jednalo o záměrné zveličení předmětného textu dovedené až ad absurdum – viz zmínky o koncentračních táborech, o nadřazenosti homosexuálů či postavení pod úroveň živočichů – s cílem vyburcovat kritiky ratifikace této úmluvy a dosáhnout tak odmítnutí její ratifikace⁵⁵.

Dalším milníkem v dezinformační válce proti úmluvě bylo veřejné slyšení v Poslanecké sněmovně parlamentu ČR v listopadu 2018. Na jednání petičního výboru sněmovny přišlo víc než sto lidí, mezi nimi podporovatelé i odpůrci úmluvy, politici a političky. Zatímco Česká ženská lobby společně s Amnesty International ČR předložily Petičnímu výboru 10 tisíc podpisů na podporu úmluvy, odpůrci/kyně úmluvy přinesli dvě petice, které měly spolu kolem 20 tisíc podpisů.

Jedním z předkladatelů petice byl spolek Tradiční rodina⁵⁶, kterému se podařilo vysbírat přes 8 tisíc podpisů. Jeho předsedkyně Ivana Schneiderová⁵⁷ šířila dezinformace přímo v Poslanecké sněmovně, když ve svém příspěvku o úmluvě tvrdila: „Je to genocida rodiny, genocida dětí, mužů i žen, otců i matek. Kdo souhlasí s ratifikací, souhlasí s genocidou svého národa. Kdo podporuje ratifikaci, souhlasí s obchodem s bílým masem,⁵⁸ uvedla také, že stát bude moct „krást děti“ a využívat je jako „krevní konzervy či zásobárny náhradních orgánů pro bohaté“⁵⁹.

Později se ukázalo, že podpisy pod peticí byly také sesbírané prostřednictvím intenzivní dezinformační kampaně. Přiznala to sama Ivana Schneiderová, která se pro aktuálně.cz vyjádřila, že původní heslo, které měli napsané na petičním stánku „proti Istanbulské úmluvě“ příliš lidí nepřitáhlo, tak ho vyměnili za burčující heslo: „Stop krádeň dětí z našich rodin“, které bylo účinnější. Při konfrontaci redaktora, že z textu úmluvy nic takového nevyplývá, řekla „Ano, uznávám, je to silné slovo, ale berte to jako v uvozovkách.“⁶⁰ Tento spolek šířil dezinformace skrze masivní letáčkovou kampaň, na kterou sbíral peníze také mezi podporovateli na sociálních sítích, aby tak podle vlastních slov udělal „informační tsunami“. Proti Istanbulské úmluvě mají hned několik dezinformačních letáků, na jednom z nich se vševypovídajícím názvem „Stop Istanbulské úmluvě, Stop krádeň dětí z našich rodin, Stop genderové ideologii. Toto zasáhne každou rodinu“ vyzývají také veřejnost, aby oslovili své poslance, senátory a politiky. Jak informují na svém webu, za necelý rok se jim podařilo rozeslat 100 000 letáků o Istanbulské úmluvě⁶¹ a měli i inzerci v regionálním tisku s nákladem 500 000 Kč⁶².

55 Zdroj: Tisková zpráva ČŽL, 2019: <https://czlobby.cz/cs/zpravy/tz-tvrzeni-mons-pithy-jsou-zamernou-dezinterpretaci-textu-umluvy-proti-nasili-tzv-istanbulske>

56 V té době spolek vystupoval pod jménem Tradiční česká rodina

57 V té době také asistentka poslance SPD Pavla Jelínka

58 Aktualne.cz, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/tradicni-rodinu-haji-fanyinka-spd-ktera-povazuje-spornou-umlu/r~0c8ff1e4e28e11e8b7c1ac1f6b220ee8/>

59 <https://www.respekt.cz/spolecnost/istanbulska-umluva-je-dalsim-bojistem-dezinformacni-valky>

60 Aktualne.cz, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/tradicni-rodinu-haji-fanyinka-spd-ktera-povazuje-spornou-umlu/r~0c8ff1e4e28e11e8b7c1ac1f6b220ee8/>

61 zdroj: <http://tradicni-rodina.cz/aktivity/rekapitulace-a-nase-dalsi-plany/>

62 Zdroj: <http://tradicni-rodina.cz/aktivity/skvela-nabidka-za-ktou-moc-dekujeme/>

GENDER = rod, který nezávisí na biologické podstatě, ale čím se „CÍTÍTE“ být v tuto chvíli.

TOTO ZASÁHNE KAŽDOU RODINU!

Jak by ovlivnila ratifikace smlouvy naše životy?
Co se může stát v brzké době i vám jako v Itálii? Dcera řekla po příchodu ze školky: „Mami, mami, paní učitelka nás učila, že existují kluci, holčička a hvězdička.“ Maminka na to: „Kdo je hvězdička?“ „Jo, mami, hvězdička je obojí, kluk i holka, může si vybrat.“ Matka na to: „Ale ne, to je hloupost.“ Ale paní učitelka... Paní učitelka se mylí. „Ne mami.“ Pozor. V naší třídě jsou totiž tři hvězdičky.

**Tradiční
rodina z.s.**

**Tradiční
rodina z.s.**

Informativní leták spolku
Tradiční rodina z.s.

Obrázky: První stránky dvou letáků spolku Tradiční rodina z. s., zdroj: tradicni-rodina.cz

Dalším předkladatelem petice byl spolek Středoevropská inspirace, kterému předsedá Nina Nováková⁶³ a kterému se podařilo pod petici vysbírat kolem 12 tisíc podpisů. Spolek vznikl na konci roku 2017 a ve své činnosti se věnuje téměř výhradně brojení proti Úmluvě proti násilí na ženách a „genderové ideologii“, což byl zřejmě i účel jeho vzniku. V petici označují úmluvu jako nepotřebnou, nebezpečnou a škodlivou. Spolek úmluvu interpretuje jako zasazení konfliktu mezi muži a ženou, úmluva prý „degraduje vztahy mezi mužem a ženou na antagonistické měření sil“ a chlapce a muže považuje za „potenciální násilníky, které je třeba převychovat“. Dále pak zmiňují i zákaz diskriminace na základě genderové identity, což podle spolku může mít za následek, že dojde ke kontrolování společnosti ve všech oblastech a dokonce umožní

63 Bývalá poslankyně za TOP 09, konzultantka České biskupské konference pro rodinu a školství, současná poslankyně za KDU-ČSL, <http://www.istanbulskaumluva.cz/styled-4/>

„kohokoliv trestat za to, že v dané chvíli nerozeznal genderovou identitu druhého.“⁶⁴ Úmluvu proti násilí na ženách chápou v kontextu šíření „genderové ideologie“, úmluva je podle nich „... jen přepravkou pro zavedení pojmů genderu a genderová identita do dokumentu vysoké právní síly.“⁶⁵ O úmluvě píší jako o „nadcházející totalitní doktríně“,⁶⁶ spájejí ji s marxistickou ideologií⁶⁷, kterou chtějí zavést „radikální ideologické lobby“.⁶⁸

Do debaty kolem Úmluvy proti násilí na ženách se zapojili i další aktivisti/ky například z organizací jako Aliance pro rodinu nebo Občanský institut, dále také veřejní činitelé jako Tomáš Zdechovský (KDU ČSL), Aleš Juchelka (ODS), nebo intelektuálové s vazbami na krajní pravici, jako například islamofóbní aktivista Petr Hampl, vysokoškolská profesorka Anna Hogenová nebo právnička Daniela Kovářová.⁶⁹ Jak píše Eva Svatoňová, která se antigenderovému hnutí výzkumně věnuje, „Tato debata nejen ratifikaci úmluvy úspěšně zbrzdila (úmluva není ratifikována dodnes), ale navíc upevnila přítomnost pojmu „genderová ideologie“ v českém veřejném prostoru, díky čemuž se pro jistou část společnosti stal anti-genderový diskurz zcela legitimním popisem emancipační politiky a genderových studií.“⁷⁰

Naopak za prosazením Úmluvy proti násilí na ženách stojí řada lidskoprávních organizací v čele s Českou ženskou lobby a jejími členskými organizacemi a Amnesty International ČR. Společně s nimi Odbor rovnosti žen a mužů Úřadu vlády ČR propaguje pozitivní dopad této lidskoprávní úmluvy v zahraničí, a vydal publikaci, která vyvrací nejčastější mýty o úmluvě⁷¹ a pokouší se o zajištění politické podpory. Její ratifikace by zařadila Českou republiku po bok dalších 34 států Evropy, které úmluvu již přijaly a implementují.

Poslední reálný pokus o ratifikaci ztroskotal v létě 2020. Dne 24. července premiér Andrej Babiš na jednání Rady vlády pro rovnost žen a mužů přislíbil předložení úmluvy Vládě ČR⁷². Víkend po jednání došlo k masovému mailingu ze strany antigenderových organizací a jejich podporovatelů/ek směrem k členům a členkám Poslanecké sněmovny, což zapříčinilo stáhnutí úmluvy z jednání vlády. Úmluva tak dosud nebyla projednána.

Závěr

Práva žen jsou klíčovou součástí lidských práv v rámci současné demokratické společnosti. Hrají velkou roli při zajišťování spravedlivé a prosperující společnosti. Navíc se ukazuje, že

64 Petice spolku Středoevropská inspirace <http://cze.ceinspiration.eu/downloads/PETICE%20proti%20ratifikaci%20Istanbulske%CC%81%20u%CC%81mluvy.pdf>

65 Dopis Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR k veřejnému slyšení http://cze.ceinspiration.eu/downloads/Slyseni_%206.11.2018.pdf

66 Tamtéž

67 http://www.istanbulskaumluva.cz/assets/Nas_pristi_zivot_dle_Istanbulske_umluvy.pdf

68 Petice: <http://cze.ceinspiration.eu/downloads/PETICE%20proti%20ratifikaci%20Istanbulske%CC%81%20u%CC%81mluvy.pdf>

69 Eva Svatoňová, Jak se z genderu stala „genderové ideologie“, online odkaz: <https://upol.ff.cuni.cz/olipol/publikace-a-odkazy/jak-se-z-genderu-stala-genderova-ideologie/>

70 Tamtéž.

71 Úmluva Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí: mýty a fakta, Úřad vlády České republiky Odbor rovnosti žen a mužů, 2018

72 Zdroj: Záznam z jednání Rady vlády pro rovnost žen a mužů konaného dne 24. července 2020, online: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/cinnost_rady/Zapis-Rada-2020_07_24.pdf

princip genderové rovnosti představuje nezbytný předpoklad pro dosažení udržitelné budoucnosti, a zastoupení žen při rozhodování hraje klíčovou roli.

V české společnosti témata genderové rovnosti a ochrany žen před násilím čelí dezinformacím, jak ilustrovaly události kolem Úmluvy proti násilí, kterou Česká republika stále nepřijala. Antigender hnutí aktivně tyto dezinformace šíří s cílem delegitimizovat témata spojená s genderovou rovností, zejména se snaží omezit reprodukční práva žen, zamezit manželství osob stejného pohlaví a ratifikaci Istanbulské úmluvy. Na příkladu Istanbulské úmluvy se také ukazuje, že toto hnutí již nabralo dostatek síly a vlivu, aby je bylo ve veřejném prostoru slyšet. Ve spolupráci se státními orgány budují pevnější pozici, kterou mohou do budoucna využít k omezování práv a svobod žen a LGBT+ lidí.

Nástrojem pro zmírnění vlivu anti-genderových hnutí v rámci celospolečenského a politického diskursu je prezentování genderové rovnosti a její pozitivních dopadů a narativů. Kromě vzletných sloganů, se kterými v nynější době pracuje i opozice, musí progresivní aktéři nabízet a předkládat konkrétní návrhy jak zlepšit socioekonomické podmínky lidí. V době polarizované společnosti je třeba vést konstruktivní celospolečenskou diskusi, která lidi spojuje a neuchylovat k užívání dichotomie progresivní „my“ a neliberální „oni“.

Genderové dezinformace představují hrozbu pro naši společnost, které je třeba čelit. Způsob, jak s nimi bojovat spočívá v posilování hodnot demokratické společnosti včele s občanským nevládním sektorem. Vzájemná podpora, solidarita a pomoc těm nejohroženějším jsou klíčové pro zachování soudržné společnosti. V boji s dezinformacemi jsou důležité informační kampaně a vytváření pozitivního společenského narativu, které pomáhají demokratické hodnoty chránit.

O autorkách

Diana Gregorová vystudovala sociologii na Masarykově univerzitě. Působila v několika nevládních organizacích v Česku i na Slovensku, které se zabývají rovností žen a mužů a právy žen. Aktuálně pracuje jako advokační expertka v České ženské lobby. Spoluzakládala slovenskou iniciativu Sexistický kix a působí jako místopředsedkyně, expertka a analytička v občanském sdružení Bez sexizmu. Je členkou Genderové expertní komory ČR.

Klára Hlavačková po studijích žurnalistiky a politologie na Masarykově univerzitě v Brně, navázala na Aalborgské univerzitě studiem oboru kultura, komunikace a globalizace, se specializací na globální genderová studia. V ČŽL se věnuje správě sociálních sítí a komunikaci s médii. Během studií přispěla ke vzniku svépomocné skupiny pro ženy se zkušeností se sexualizovaným násilím v Ostravě.

Hana Stelzerová vystudovala sociologii a sociální politiku na Fakultě sociálních věd UK v Praze. Od roku 2004 působí v nevládním sektoru a to v oblastech participativní demokracie a strategického plánování sociálních služeb. Od roku 2014 působí v České ženské lobby jako ředitelka a genderová expertka. V posledních letech se v rámci genderové rovnosti zaměřuje na genderové dezinformace a jak jim čelit. Dále se věnuje tématu sledování sociálního dopadu a posilování nevládních organizací.

Istanbulská úmluva a dezinformace: Pohled do tří států sféry vlivu bývalého Sovětského svazu

Mgr. Jana Chržová

Úmluvě Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí, tzv. Istanbulské úmluvě, se ženské a lidskoprávní organizace v České republice věnují prakticky nepřetržitě od jejího přijetí v roce 2011⁷³ s cílem prosadit její plnohodnotné přijetí, tedy ratifikaci. Tyto snahy jsou ale zhruba od roku 2016 se sílící intenzitou torpédovány dezinformacemi a manipulacemi, které ovlivňují rozhodování politiků a způsobují odkládání jejího přijetí. Toho se výrazněji dotkly předchozí příspěvky – my se nyní podíváme alespoň v krátkosti na nejčastější dezinformační narativy ve 3 vybraných státech bývalého Sovětského svazu, kdy dva z nich – Ukrajina a Moldavsko – úmluvu již ratifikovaly, Ukrajina dokonce ve zrychleném procesu uprostřed války, ačkoliv byly obě země vystaveny stejně intenzivní dezinformační kampani, jako Česká republika⁷⁴.

Ukrajina: Šest nejrozšířenějších mýtů o Istanbulské úmluvě a cesta k její ratifikaci⁷⁵

Stačí vyhledat příspěvky z posledních několika let týkající se „diskusí“ kolem přijetí Istanbulské úmluvy v České republice nebo na Slovensku nebo kdekoli jinde ve střední a východní Evropě, abychom zjistili, že všechna manipulativní tvrzení a dezinterpretace jsou často převzata doslova a jakoby přes kopírák. Vycházejí totiž ze společného dezinformačního zdroje. I v případě Ukrajiny stačí prostě vyměnit „ukrajinský“ za „český“, možná s drobnými obměnami.

Ukrajina se na přípravě úmluvy spolu s dalšími státy Rady Evropy podílela; dne 7. listopadu 2011 úmluvu podepsala, avšak ukrajinským parlamentem byla ratifikována až v červnu 2022.

I když se Ukrajina na tvorbě textu podílela, na Ukrajině dokument leta vyvolával ve společnosti bouřlivé diskuse, a to i v době jeho ratifikace, kdy se ale negativní reakce přesunuly spíše na

73 Úmluva byla přijata Výborem ministrů Rady Evropy dne 7. dubna 2011 a k podpisům byla otevřena 11. května 2011 u příležitosti 121. zasedání Výboru ministrů v Istanbulu.

74 Více k „mýtům“ kolem úmluvy např. na www.tojеровnost.cz/cs/istanbulska-umluva-cr/ nebo stránkách Rady Evropy www.coe.int/web/istanbul-convention/home

75 Zdroj: Centrum pro strategickou komunikaci Ukrajiny: „6 Most Common Myths about the Istanbul Convention“ 10. 11. 2021 <https://spravdi.gov.ua/>; v češtině: <https://www.rovnesance.cz/ukrajina-sest-nejrozsirensich-myty-o-istanbulske-umluve-ohlednuti/>

sociální sítě. V prvopočátku hrála roli nedostatečná informovanost a následně i nepochopení ustanovení úmluvy ze strany některých politiků a zástupců různých sociálních skupin. Dalším důvodem byly stereotypy komplikující implementaci, ale podobně jako tomu bylo u nás, se jako největší bariérou ukázaly „mýty“ respektive záměrné dezinterpretace vybraných článků úmluvy využité k masivní kampani vedené proti jejímu přijetí.

První pokus o ratifikaci úmluvy na Ukrajině proběhl v roce 2016, poslanci ji však tehdy nepodpořili. V roce 2020 získala petice k prezidentu Volodymyru Zelenskému požadující ratifikaci úmluvy nutných 25 000 hlasů a o něco později prezident prohlásil, že ratifikaci úmluvy podporuje. Na Ukrajině v té době probíhala informační a advokační kampaň obhajující potřebnost úmluvy, ale nakonec úsilí a bod zvratu nejlépe vystihuje toto shrnutí:

„Zajímavé je, že další zemí, která Istanbulskou úmluvu podepsala, ale neratifikovala, je Ruská federace. V Rusku bylo domácí násilí dekriminlizováno v roce 2017 a hlavním důvodem odmítnutí ratifikace úmluvy zmiňovaným Ruskem je údajná neslučitelnost s tradičními morálními standardy a základy národní rodinné politiky.

Nedávné události svědčí o tom, že v Rusku nabývají na síle ti, kdo bojují za takzvané tradiční hodnoty: lidé, kteří údajně „porušili morální normy“, jsou na základě žalob nejen pokutováni, ale také uvězněni. Kromě toho Rusko aktivně šíří propagandu proti úmluvě a většina dezinformací a manipulací přichází na Ukrajinu právě z ruských médií. Zde je používají různá radikální politická a aktivistická hnutí, někdy se zcela odlišnými ideologiemi.

Proto by se Ukrajina měla odklonit od zastaralých přesvědčení a necivilizovaných názorů na práva žen a nenásledovat příklad Ruska.“⁷⁶

A tak se i stalo. Istanbulská úmluva vstoupila na Ukrajině v platnost 1. listopadu 2022 poté, co prezident Zelenskyj dne 21. června 2022 podepsal zákon o ratifikaci úmluvy a co ji dne 18. července 2022 Parlament Ukrajiny 259 hlasy přijal (jen 8 poslanců hlasovalo proti).

„Podepsáno!

Zákon o ratifikaci Istanbulské úmluvy. Její hlavní obsah je jednoduchý, ale nesmírně důležitý. Jde o závazek chránit ženy před násilím a různými formami diskriminace.

Sdílíme evropské hodnoty. Pro nás je nejvyšší hodnotou lidský život a zdraví.“⁷⁷

Zajímavé je, že dnem ratifikace ukrajinský parlament spustil na sociálních sítích vysvětlující kampaň a bez ohledu na válku se ukrajinský stát pustil okamžitě do implementace ve spolupráci s občanskou společností – nebylo kdy ztrácet čas.

76 6 Most Common Myths about the Istanbul Convention, 10. 11. 2021; <https://spravdi.gov.ua/en/6-most-common-myths-about-the-istanbul-convention/>

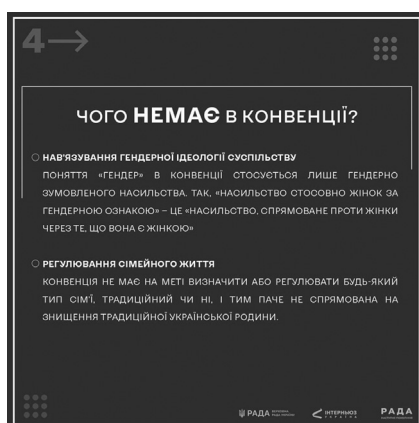
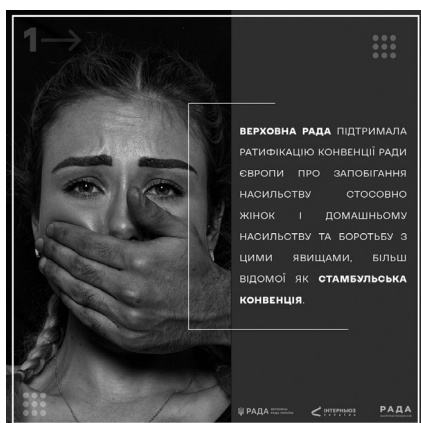
77 Facebook Volodymyra Zelenského: <https://www.facebook.com/zelenskiy.official/posts/pfbid0ux4gbGtDKfRtfQHUbbTFebuZs6vXDSdBZqhLoD31d7nn6xEfWLTZ47Euum1cFjel>

Šest nejběžnějších „mýtů“

Níže jsou pro ilustraci uvedeny nejčastější fake news a dezinformace kolem úmluvy, přičemž podrobnosti jsou popsány v brožuře „Co říkat lidem pochybujícím o nutnosti ratifikovat Istanbulskou úmluvu“⁷⁸, kterou v roce 2021 vydala organizace La Strada.

- Mýtus 1: Ukrajina již má vlastní legislativu zaměřenou na prevenci násilí na ženách a domácího násilí, takže Istanbulská úmluva již není potřeba.⁷⁹
- Mýtus 2: Znění Istanbulské úmluvy a ideologie, z níž vychází, nemají nic společného s problémem násilí na ženách.
- Mýtus 3: Istanbulská úmluva diskriminuje muže a činí je jednostranně odpovědnými za domácí násilí.
- Mýtus 4: Istanbulská úmluva je Ukrajině vnucena Západem.
- Mýtus 5: Istanbulská úmluva vede ke zničení tradiční ukrajinské rodiny.
- Mýtus 6: Istanbulská úmluva vyzývá k legalizaci manželství osob stejného pohlaví a zavádí nové přístupy k definici genderové identity.⁸⁰

Z informační kampaně Parlamentu Ukrajiny:

Moldavsko rovněž není ušetřeno dezinformací

Případ Moldavské republiky je dalším příkladem státu, který zhruba od roku 2017, kdy úmluvu podepsal⁸¹, čelí masivní dezinformační kampani vedené zejména prostřednictvím ortodoxní církve stavějící dezinformační narativ na ohrožení tradičních hodnot a tradiční rodiny. Je zajímavé, že „mluvčím“ boje proti úmluvě byl bývalý moldavský prezident a současný vůdce socialistů, Igor Dodon, jehož vláda ratifikaci úmluvy původně připravovala. Méně zajímavé či potěšující je ale to, že Česká republika slouží těmto hlasům jako příklad následovníhodné země, která rovněž „neratifikovala“. Nakonec to byla vláda prezidentky Maiji Sandu, která zákon ratifikující Istanbulskou úmluvu v lednu 2022 přijala.

78 La Strada: Що сказати тим, хто має сумніви в необхідності ратифікації Стамбульської конвенції <https://la-strada.org.ua/download/shho-skazaty-tym-hto-maye-sumnivy-v-neobhidnosti-ratyfikatsiyi-stambulskoyi-konventsii>

79 Tento „argument“ je mimochodem v poslední době nejčastěji používaným argumentem i v Čechách (viz např. europoslankyně Michaela Šojdrová (KDU-ČSL) „Istanbulskou úmluvu nepotřebujeme. Máme opatření, která její cíle naplňují“ - podcast „Pro a proti“, únor 2023) ignorujíc fakt, že k žádoucím změnám v legislativě došlo právě pod vlivem úmluvy v rámci přípravy na její přijetí.

80 Více na <https://www.rovnescance.cz/ukrajina-sest-nejrozsiirensich-mytu-o-istanbulske-umluve-ohlednuti/>

81 Moldavsko úmluvu podepsalo 6. února 2017, ratifikovalo ji 31. ledna 2022 a účinnosti úmluva nabyla dnem 1. května 2022.

„Vládnoucí strana prezidentky Maiji Sandu se rozhodla přijmout v nouzovém režimu zákon ratifikující kontroverzní Istanbulskou úmluvu, od níž řada zemí, včetně členských států EU, odstoupila. Měl bych připomenout skutečnost, že dvě země, které jsou v současnosti členy Rady Evropy, Rusko a Ázerbájdžán, odmítly Istanbulskou úmluvu podepsat. Několik dalších zemí, jako Spojené království, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Ukrajina, Bulharsko, Česká republika a Slovensko, odmítlo tento dokument ratifikovat, zatímco Turecko oznámilo, že od Istanbulské úmluvy odstoupí,“ řekl v roce 2021 Dodon.⁸²

„Během svého funkčního období jako prezident jsem ratifikaci Istanbulské úmluvy blokoval, protože jsem pevně přesvědčen, že tento dokument představuje hrozbu pro stoleté ortodoxní tradice našeho lidu, pro veřejnou ctnost a rodinné tradice, pro výchovu mladší generace v duchu ctnosti a úcty k rodičům,“ pokračoval Dodon.⁸³

Jak bylo uvedeno, Moldavská republika úmluvu podepsala v roce 2017, vláda vedená premiérem Ionem Chicu ji na konci prosince 2019 navrhla k ratifikaci, následně ale prezident Igor Dodon, oznámil, že ratifikaci nedopustí hlavně proto, že úmluva údajně uděluje další práva sexuálním menšinám.

„Dodon a Socialistická strana vždy vystupovali jako zastánci a podporovatelé ortodoxie a „tradičních hodnot“. A naopak moldavský metropolitán, jehož lídři ho přímo či nepřímo podpořili ve volebních kampaních, je přímo podřízen Moskvě. To bylo obzvláště vidět v prezidentské kampani v roce 2016, kdy skupina kněží vedená biskupem Marchelem naléhala na občany, aby nevolili Maiju Sandu, s tím, že představuje hrozbu pro církev. Církev je podle průzkumů veřejného mínění institucí, která se v současnosti těší nejvyšší míře důvěry.“⁸⁴

V pátek 1. října poslanci strany Akce a solidarita, která má většinu v parlamentu a je úzce spjata s prezidentkou Maijou Sandu, dokument předložený parlamentu k ratifikaci úmluvy přijali, zatímco zástupci Bloku komunistů a socialistů odešli ze zasedání na znamení protestu.

Před samotnou ratifikací kritici úmluvy tvrdili, že ničí křesťanské hodnoty a tradice, legalizuje sňatky osob stejného pohlaví a podporuje potraty a LGBT výchovu. Poukázali také na to, jak smlouva definuje gender jako „sociální konstrukt“.

„Článek tři skrytě říká, že pohlaví není něco, co je dáno biologicky při narození, ale že je to sociální konstrukt a volbou jednotlivce,“ řekl socialistický zákonodárce Bogdan Tirdea s odkazem na třetí definici obsaženou v článku 3 úmluvy. „Takovou definicí genderu se nám otevírají dveře k legalizaci alespoň 56 pohlaví nejprve mezi veřejností a poté i ve školách.“ Dodal, že Moldavsko má již „tisíce zákonů“ na ochranu žen před násilím.⁸⁵

82 DISINFORMATION: The Istanbul Convention – a blow to orthodoxy and traditional values; Cornel Ciobanu 4. 10. 2021; <https://www.veridica.ro/en/disinformation/disinformation-the-istanbul-convention-a-blow-to-orthodoxy-and-traditional-values>

83 Tamtéž

84 Tamtéž

85 Moldova Ratifies Istanbul Convention Amid Disinformation and Opposition: Conservative parties obstructed its adoption for supposedly eroding „traditional family values“, Piotr Garcui, 14. 12. 2021; <https://iwpr.net/global-voices/moldova-ratifies-istanbul-convention-amid-disinformation-and-opposition>

Polarizace v Moldavsku kolem úmluvy odráží nicméně v obdobné intenzitě to, co probíhá i v jiných zemích našeho regionu, ať už se jedná o Maďarsko, Bulharsko, Českou republiku, Slovensko nebo Polsko, kde konzervativní kruhy označují úmluvu za hrozbu pro rodinné hodnoty a národní tradice.

Arménie: prokremelský dezinformační narativ o Istanbulské úmluvě

Server *EUvsDisinfo*⁸⁶ provozovaný East StratCom Task Force věnuje poměrně značnou pozornost ruské dezinformační kampani proti Istanbulské úmluvě vedené v Arménii. Případ Arménie stojí za alespoň stručnou rekapitulaci i proto, že vláda Arménie chtěla ratifikaci krátce po podpisu úmluvy v roce 2018 prosadit, ale konzervativním kruhům se podařilo společnost rozdělit do té míry, že se ratifikaci dosud prosadit nepodařilo. Za pozornost zároveň stojí skutečnost, že je tamní dezinformační narativ výrazně barvitější a kreativnější, než v případě našeho širšího regionu.

– Narativ: Istanbulská úmluva je hrozbou pro arménskou armádu (2019)

„Jednou z nejdůležitějších institucí pro zachování arménského lidu je naše tradiční křesťanská rodina. Nebezpečí je ratifikace Istanbulské úmluvy s mnoha protichůdnými a nebezpečnými ustanoveními. Naruší rodinně-křesťanské hodnoty arménského lidu. V důsledku toho je hrozbou pro bojovou připravenost a národního ducha arménské armády. Úmluva je v rozporu se současnou ústavou Arménské republiky a staletými křesťanskými a morálními hodnotami arménského lidu.“⁸⁷

Server *EUvsDisinfo* registruje v Arménii dezinformační vlny nepřetržitě od roku 2018 a týkají se zejména níže uvedených okruhů – data se vztahují k zveřejnění článků na převážně regionálních dezinformačních webech a z nich šířených případně na webech, které o dezinformacích informovaly. Zde je uvádím jen výběrově pro představu okruhů, jichž se dezinformace týkají, vysvětlující komentáře jsou uvedeny u těch témat, která se výrazněji liší od narativů běžných u nás.⁸⁸

– Proces demoralizace, zvrácenosti a poskvřňování teenagerů v Arménii již začal (16. 9. 2020, týká se nebezpečí sexuální výchovy)

– Skutečným účelem Istanbulské úmluvy je zrušení institutu rodiny (11. 3. 2020)

– Istanbulská úmluva přivede Arménii na pokraj občanské války (24. 1. 2020)

Dezinformační narativ: Arménie chce ratifikovat Istanbulskou úmluvu, která se pro zemi stane národní katastrofou. Arménie se promění v „Nizozemí Jižního Kavkazu“. Gayové a transgender lidé z celého světa budou moci volně pobývat v Arménii. Ve výsledku to vytvoří situaci blízkou občanské válce, protože drtivá většina arménské populace je tradiční a konzervativní.

– Západní „kurátoři“ utratili více než 1 miliardu dolarů za převrat v Arménii (13. 1. 2020)

86 <https://euvsdisinfo.eu/> East Stratcom Task Force je odbor EU pro strategickou komunikaci na obranu proti ruské propagandě a dezinformacím.

87 Databáze dezinformací: <https://euvsdisinfo.eu/report/istanbul-convention-is-a-threat-for-the-armenian-army>

88 Více na <https://www.rovnescance.cz/prokremelsky-dezinformacni-narativ-o-istanbulske-umluve-armenie/>

Dezinformační narativ: Západní „kurátoři“ investovali obrovské sumy peněz do převratu v květnu 2018 – více než 1 miliardu dolarů. Až dosud nebyl (premiér Arménie) schopen vyřešit řadu důležitých úkolů, které mu západní kurátoři stanovili. Konkrétně otázku Karabachu, stažení ruské vojenské základny, vystoupení Arménie z EAEU a CSTO⁸⁹. Stejně jako přijetí Istanbulské úmluvy a úpadek role Arménské apoštolské církve. K tomu zničení arménské kultury a arménské vzdělanosti. Pokud bude premiér nahrazen někým oddaným národním zájmům a hodnotám Arménie, pak bude ztracena 1 miliarda dolarů nebo více. A západní plány související s převratem v Arménii budou zničeny.

Fakta: Jedná se o konspirační teorii a opakující se prokremelský narativ představující „barevné revoluce“ jako pokusy Západu svrhnout režimy v postsovětských státech a v jiných regionech. V roce 2018 nedošlo v Arménii k žádnému převratu, ale k pokojným protestům stovek tisíc lidí v reakci na třetí funkční období Serže Sarkisjana v řadě. Podobný narativ byl mimo jiné použit o protestech na Ukrajině, ve Venezuele, Gruzii a Bělorusku a také při zobrazování Západu jako agresivního aktéra neustále připravujícího nové převraty.

V databázi EUvsDisinfo jsou další podobné narativy tvrdící, že Západ ohrožuje národní hodnoty: Istanbulská úmluva zničí tradiční rodiny, útočí na identitu a tradice, ze zahraničí se očekává příliv 50 000 zvrhlíků, úmluva je hrozbou pro arménskou armádu, Sorosova nadace organizuje střety v Arménii, slouží zahraničním agendám zaměřeným na kolaps arménské státnosti a Arménie je okupována Sorosem apod.⁹⁰

- Istanbulská úmluva je Arménii vnucena Tureckem, které spáchalo genocidu Arménů na začátku minulého století (15. 11. 2019, pozn.: Úmluva byla otevřena k podpisu v Istanbulu, ale s tureckou národní politikou nebo ideologií nemá nic společného.)⁹¹
- Základem Istanbulské úmluvy je znesvěcení vzdělávacího systému (20. 12. 2019)

Dezinformační narativ: Do určité míry se objevil i u nás ale v Arménii ve vyhrcořenější podobě: základem Istanbulské úmluvy je znesvěcení celého vzdělávacího systému. Navíc udrží systém pod kontrolou genderových ideologů, a to již od mateřské školy. Již nyní vidíme návrhy novel trestního zákoníku, např. se zvláštním důrazem na trestní odpovědnost za nepřijímání homosexuálů do škol.⁹²

- Istanbulská úmluva vnutí Arménii satanistické hodnoty (7. 11. 2019)
- Istanbulská úmluva přichází zničit tradiční arménskou rodinu (1. 11. 2019)
- Istanbulská úmluva obsahuje úplné odmítnutí národní kultury, zavádí v Arménii juvenilní justici a gay průvody (23. 04. 2018)
- V případě ratifikace Istanbulské úmluvy se očekává příliv 50 000 zvrhlíků ze zahraničí (5. 11. 2019)

89 Euroasijská hospodářská unie (EAEU) a Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti (CSTO).

90 Viz <https://euvsdisinfo.eu/report/western-curators-spent-more-than-1-billion-for-the-coup-in-armenia>

91 Sona Martirosyan: Why Armenia isn't taking to the European convention against domestic violence – myths and refutals, 15. 11. 2019; <https://jam-news.net/myths-surround-the-european-convention-on-the-prevention-of-violence-against-women-in-armenia/>

92 Viz <https://euvsdisinfo.eu/report/the-basis-of-the-istanbul-convention-is-to-desecrate-the-education-system>

Dezinformační narativ: Proti ratifikaci Istanbulské úmluvě se v Arménii sesbíralo přes padesát tisíc podpisů. Istanbulská úmluva poskytuje v Arménii široká práva transvestitům, homosexuálům, lesbám a dalším zvrhlíkům. Podle článku 60 je země ratifikací úmluvy povinna poskytnout azyl osobám, které byly pronásledovány na základě sexuální orientace. V případě ratifikace Istanbulské úmluvy se očekává příval zvrhlíků. Existují interní informace, že počáteční kvóta pro Arménskou republiku je 50 000. Proto jsme po ratifikaci dokumentu povinni poskytnout azyl 50 000 lidem.

Fakta: Odpůrci úmluvy manipulují s dezinterpretací definic a prezentují genderově podmíněné násilí jako pronásledování na základě sexuální orientace. Článek 60 úmluvy se týká žádostí o azyl na základě pohlaví. Podle článku 60 „strany přijmou nezbytná legislativní nebo jiná opatření, aby zajistily, že genderově podmíněné násilí na ženách může být uznáno jako forma pronásledování ve smyslu čl. 1 A odst. 2 úmluvy z roku 1951 o právním postavení uprchlíků a jako forma vážné újmy zakládající doplňkovou ochranu.“ Tvrzení, že Arménie je povinna poskytnout azyl 50 000 lidem, je neopodstatněné.⁹³

V rozmezí let 2019 – 2022 Rada Evropy realizovala ve spolupráci s vybranými arménskými ministerstvy, arménskou policií a Kanceláří obránce lidských práv Arménie projekt pod názvem Cesta Arménie k ratifikaci Úmluvy Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí⁹⁴ s cílem seznámit arménské partnery s evropskými standardy ochrany v oblasti genderově podmíněného násilí a posílit kapacity aktérů působících v legislativním procesu a v oblasti domácího násilí a poskytování pomoci obětem domácího násilí. Dál se ale vývoj patrně ještě nedostal: Arménie úmluvu podepsala 18. ledna 2018, jenže se úmluva ihned dostala pod palbu konzervativních kruhů včetně vlivné Arménské církve, v roce 2019 dokonce vláda Arménie požádala partnery z Rady Evropy o pomoc⁹⁵, ale k projednání v parlamentu se úmluva už nedostala. Ani v současné době se k ratifikaci patrně neschyluje.

Stručná poznámka závěrem k sousedovi Arménie – Ázerbájdžánu. Ačkoliv jako členský stát Rady Evropy úmluvu dosud ani nepodepsal, „mýty“ kolem úmluvy jsou překvapivě až nudně totožné s narativy recyklovanými v České republice.⁹⁶

- Mýtus 1: Istanbulská úmluva má za cíl regulovat rodinný život nebo strukturu rodiny a vede ke zničení tradiční ázerbájdžánské rodiny;
- Mýtus 2: Istanbulská úmluva zavádí do ázerbájdžánské legislativy manželství osob stejného pohlaví, jakož i pojmy „sexuální orientace“ a „genderová identita“;

93 Viz <https://euvsdisinfo.eu/report/in-case-of-ratification-of-the-istanbul-convention-an-influx-of-50000-perverted-from-abroad-is-expected> Více na <https://www.rovnosance.cz/prokremelsky-dezinformacni-narativ-o-istanbulske-umluve-armenie/>

94 The Path towards Armenia's Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence <https://www.coe.int/en/web/genderequality/preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence-in-armenia-continuing-the-path-towards-ratification-of-the-istanbul-convention-2019-2021->

95 Armenian government fighting for ratification of convention on violence against women, 31. 7. 2019; <https://eurasianet.org/armenian-government-fighting-for-ratification-of-convention-on-violence-against-women>

96 MYTHS AND FACTS ABOUT THE ISTANBUL CONVENTION: Raising awareness of the Istanbul convention and other gender equality standards in Azerbaijan; <https://www.coe.int/en/web/baku/-/azerbaijan-brochure-on-myths-and-facts-on-the-istanbul-convention>

- Mýtus 3: Istanbulská úmluva zavádí pojem „gender“ do ázerbájdžánské legislativy, což není koncept pro Ázerbájdžán typický;
- Mýtus 4: Istanbulská úmluva je cizí dokument, který nám vnucuje Evropa.

Rada Evropy realizovala v období od července 2020 do února 2023 obdobný projekt tomu ar-ménskému, ale v tomto případě jsou šance na jeho pozitivní dopad patrně ještě menší.⁹⁷

„Ázerbájdžánská vláda byla vůči úmluvě ostražité, protože úmluva vyžaduje striktní po-litické, sociální a právní závazky“, řekla Shahla Ismayil, představitelka nevládní organi-zace Women’s Association for Rational Development, „a Erdoganovo odmítnutí poskytlo Baku jen více munice“.

„Odstoupení Turecka od úmluvy také Ázerbájdžán od tohoto procesu více oddaluje,“ řek-la Ismayil Eurasianetu. „Ázerbájdžán vždy následoval příklad Turecka, nazýval ho ‘vel-kým bratrem’ a dělal přesně to, co dělá i Turecko.“⁹⁸

Neradostný přehled platný k březnu 2023

Členské státy Rady Evropy, které dosud Úmluvu Rady Evropy o prevenci a potírání násilí vůči ženám a domácího násilí neratifikovaly, jsou již pouze tyto⁹⁹:

Arménie, Ázerbájdžán, Bulharsko, Česko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Slovensko.

V roce 2021 od úmluvy odstoupilo Turecko, záměr od úmluvy odstoupit oznámila polská kon-zervativní vláda v polovině roku 2020, ale zatím k tomu nedošlo.

O autorce

Jana Chržová vystudovala Filozofickou fakultu UK v Praze, obor anglistika-amerikanistika. Od roku 2008 působí jako předsedkyně Českého svazu žen z.s., do roku 2007 působila jako výkon-ná ředitelka Českého helsinského výboru, jehož byla členkou nepřetržitě od roku 1988 (resp. Československého helsinského výboru). Od roku 2000 se více věnuje zejména ICT a informa-cím v práci NNO, sociálním právním a genderové rovnosti; specificky Istanbulské úmluvě se vě-nuje od roku 2012. Obsahově zajišťuje web www.rovnescance.cz.

⁹⁷ Raising awareness of the Istanbul Convention and other gender equality standards in Azerbaijan; <https://www.coe.int/en/web/genderequality/raising-awareness-of-the-istanbul-convention-and-other-gender-equality-standards-in-azerbaijan>

⁹⁸ Azerbaijan follows Turkey’s lead in rejecting domestic violence law, Durna Safarova, 12. dubna 2021; <https://eurasianet.org/azerbaijan-follows-turkeys-lead-in-rejecting-domestic-violence-law>

⁹⁹ Aktualizovaný přehled podpisů a ratifikací úmluv: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=210>

II.

Když slova zabíjejí a vyhánějí lidi z jejich domovů

„Nenávistné projevy mají dva „spolucestující“ – dezinformace a mediální manipulace. Ruská válka proti Ukrajině demonstruje smrtící účinek nenávistných projevů, protože posloužily k dehumanizaci protivníka, v tomto případě legitimně zvolené vlády v Kyjevě a širší ukrajinské populace.“

(Pracovní skupina East StratCom, EU)

„Ke konci roku 2022 bylo na Ukrajině registrováno téměř 5 milionů vnitřně vysídlených osob. Podle Úřadu vysokého komisaře OSN pro uprchlíky přesáhl v lednu 2023 počet ukrajinských uprchlíků v Evropské unii 7,9 milionu lidí. Celkem odešlo z Ukrajiny do EU za necelý rok více než 17 milionů lidí, více než 9,1 milionu se vrátilo. To jsou největší migrační výzvy, kterým Ukrajina za více než 30 let od získání nezávislosti čelila.“

Ruská propaganda rychle instrumentalizovala téma ukrajinských uprchlíků. Diskreditace této sociální skupiny se stala jednou z klíčových oblastí práce kremelské informační mašinerie, stejně jako diskreditace ukrajinské armády, vojenského a politického vedení, státu a Ukrajinců obecně.“

(Centrum strategické komunikace a informační bezpečnosti, UA)

Příběhy žen na útěku: co způsobila válka na Ukrajině?

Mgr. Tereza Brunerová

Od prvních dnů po vypuknutí války na Ukrajině se Sdružení pro integraci a migraci (SIMI) zapojilo do pomoci uprchlíkům, což je jedno z našich hlavních posláních. Kromě běžné poradenské činnosti jsme rozšířili naše služby o zprostředkování ubytování v Praze a doprovody uprchlíků k zajišťování jejich potřeb. To vše znamenalo také zapojení velkého počtu dobrovolníků, často těch, co mluví ukrajinsky nebo rusky. Během tlumočení si však naši dobrovolníci vyslechli i řadu nehezkých zážitků z války, či se stali svědky silných emočních prožitků žen na útěku. Dobrovolnice Alina, studentka genderových studií, pro nás sepsala útržky z některých rozhovorů, které vedla během své dobrovolnické činnosti při několika zcela odlišných, avšak v našich srdcích hluboce rezonujících, setkání s ženami z Ukrajiny.

Nucený odchod z Ukrajiny

První příběh se odehrál jen pár dnů po vypuknutí války na Ukrajině. Dne 7. března Alina nastoupila do vlaku směr Praha-Berlín. Urychleně si potřebovala vybrat všechny své úspory z ruských karet v Drážďanech, dokud jí nebyly kvůli sankcím zablokovány. Naproti ní seděla v kupé ukrajinská žena, svobodná matka, která se svým synem utíkala před válkou do bezpečí evropských zemí. Jak se Alina dozvěděla později, její druhý syn musel zůstat na Ukrajině a bojovat.

Paní Anna, světloláska v teplákové soupravě, a zhruba desetiletý chlapec, společně cestovali z Kyjeva do Berlína:

- „*Jaký je dnes den?*“ zeptala se Anna.
- „*Pondělí,*“ odpověděla Alina.
- „*A v pátek jsme odjeli z Kyjeva. To znamená, že jsem skoro čtyři dny nespala.*“

Anna dále vypověděla, co odjezdu předcházelo:

„*Za hodinu jsme se sbalili a opustili náš domov. Ráno jsme si ještě mysleli, že nikam nepojedeme. Ale pak jsme hodili věci do kufru a jeli jsme. Do kufru jsme házeli vše, co nám přišlo pod ruku. A teď s sebou vozím kufr plný oblečení svého staršího syna. Z Ukrajiny ho ale nepustili, už je dospělý. Řekli mu, aby se vrátil. Teď nemáme naše věci a on tam taky zůstal bez oblečení. Nevíte náhodou, jestli jsou v Berlíně obchody s ojetinami?*“

Než však Alina stihla odpovědět, Anna se rozplakala. Přirozeně se bála o svého staršího syna, jelikož na dlouhé cestě vlakem měla čas přemýšlet o útocích a bojích, které se na Ukrajině

zrovna odehrávají. Spolu s ním a mladším synem žili v panelovém bytě na okraji Kyjeva, v jedenáctém patře. V posledním týdnu, který s oběma syny na Ukrajině strávila, jim pod okny projížděla vojenská technika a byly slyšet výbuchy. Večer jim ani nešlo rozsvítit světlo a jen, co Anna začala vařit večeři, zněly výbuchy. V prvních dnech se pokaždé běželi schovat do sklepa, z jedenáctého patra navíc museli utíkat po schodech, protože se báli používat výtah – bylo to až moc riskantní. Později se ale dozvěděli, že ve škole poblíž jejich bytu se nachází kryt, který jim podle Anny v těžkých chvílích přinesl o něco lepší útočiště než sklep. I tak už to ale na Annu bylo příliš, rozhodla se Ukrajinu opustit a chránit své syny. Už si ani pořádně nepamatovala, kolik dopravních prostředků za poslední dny na cestě vlastně vystřídala. Nejhorší pro ni bylo překročit Irpiň¹⁰⁰. Autobusy byly narvané. Anna potkala na hranici ženu, která se jí svěřila, že „stěží utekla od Čečenců – sedí v křoví, útočí přímo na silnici a znásilňují ženy“. Zároveň vzpomínala, jak ji šokoval kontrast, který při útěku z Ukrajiny vnímala na hranicích. Jen stěží chápala, jak je možné, aby je v jedné zemi bombardovali, a hned vedle v Polsku vřele vítali jídlem a hračkami. Poté však byla se synem poslána do České republiky – v Polsku prý nebylo místo, kde by se uprchlíci usadili. Anna přijela do Prahy a situace se opakovala – byla poslána do Německa. „Nevím, kde budeme dnes v noci spát. Nevím, co budeme dělat v Německu. Neumíme německy, ani anglicky. Jak budu pracovat? Jak bude můj syn studovat?“ Anna je kadeřnice, takže by možná měla šanci nějakou práci najít. Kladla si však otázku, kdo by tak v Německu další uprchlíky potřeboval, a o svých možnostech značně pochybovala. Když vlak přešel německé hranice, obrátila se na svého syna: „Pašo, vyměníme si kalhoty. Už jsme v Německu. Jak se na nás budou lidé dívat, když budeme ve špinavých kalhotách?“

V podobné situaci, do jaké se dostala paní Anna se svým synem, se ocitlo i mnoho dalších žen, které byly nuceny kvůli válce odejít z Ukrajiny. Od předešlých uprchlických vln se však útěk z Ukrajiny liší tím, že rozhodnutí odejít se formuje během několika týdnů, dnů a někdy pouhých pár hodin. Nejde však čistě jen o rozhodnutí opustit svou zemi a otázku stěhování, ale zabřednutí do složité životní situace včetně vyřizování administrativních záležitostí, adaptace na nové prostředí, schopnosti rychle se naučit cizí jazyk, začlenění na trh práce, sladění práce a péče o děti či integrace do české společnosti. Ženy, které v tomto případě plní roli matek nebo dcer, se – stejně jako paní Anna – snaží primárně zajistit bezpečí svým dětem a potřebují svou rodinu uživit, i když se samy pomalu vyrovnávají s válečnými traumaty a nuceným odchodem, který podstoupily v tak krátkém časovém úseku. Tvoří tak zcela odlišnou skupinu příchozích, než osoby migrující do ČR za prací a bez dětí.¹⁰¹

Riziko sexuální obtěžování a násilí

Zároveň Alina a další dobrovolníci SIMI docházeli spolu se správou sociálního zabezpečení do pražských hotelů, které ubytovávaly uprchlíky, sledovali tamější situaci a radili lidem na útěku v otázkách víz, hledání bydlení a práce. Alina tak měla příležitost mluvit s dalšími ukrajinskými ženami, které do Prahy právě dorazily, a vyslechnout si jejich výpovědi odrážející často

¹⁰⁰ Ukrajinské město poblíž Kyjeva.

¹⁰¹ Čech Valentová, E.; Deset faktů o uprchlících, které bychom měli vědět. Odbornice na migraci upozorňuje na rizika. *Heroine*: Praha, 2022. Dostupné z: <https://www.heroine.cz/zena-a-svet/7752-deset-faktu-o-uprchlicich-ktere-bychom-meli-vedet-odbornice-na-migraci-upozornuje-na-rizika>

diskutované problémy jako sexuální obtěžování nebo vstup na trh práce, jimž čelí nejen ženy z Ukrajiny, ale mnoho migrantek obecně.

Ve vestibulu jednoho z hotelů Alina narazila na ženu, která mohla být ve věku zhruba padesáti let. Stěžovala si, že si nemůže sehnat byt v Praze, přestože má peníze na jeho pronájem. Na stránkách, kde jsou byty inzerovány, jí ale nikdo neodpovídal. Když se Alina zeptala, jestli dotyčná paní zkusila vložit inzerát i do skupin na Facebooku určených pro hledání pražských bytů, její odpověď byla odstrašující: „Dala jsem jeden takový inzerát na Facebook. Od té doby se tam bojím chodit. Pořád mi píší nějakí muži. Nabízejí mi sex, ptají se, v jakém jsem hotelu, a navrhují mi, že za mnou přijdou, posílají mi nevhodné fotky. Teď se obecně bojím kamkoliv napsat, že potřebuji bydlení,“ svěřila se Alině.

První výše zmíněná zkušenost jedné z ukrajinských žen, které Alina potkala na hotelu v Praze, přesně odpovídá zranitelným místům ženské migrace. Ženy a děti, které tvoří zhruba devadesát procent uprchlíků z Ukrajiny, tak na jedné straně čelí zvýšenému riziku sexuálního obtěžování, vykořisťování a násilí, které je může potkat nejen na cestě do hostitelské země, ale přímo v ní.¹⁰² Mezi všemi nástrahami se pak objevují například pochybné nabídky na bydlení a další druhy pomoci pro ukrajinské ženy výměnou za předem nespecifikované „protislužby“, někteří muži dokonce čekají na místech, kde mají šanci oslovit přijíždějící osamělé ženy nebo matky s dětmi, přičemž se snaží využít jejich zranitelnosti na několika úrovních.¹⁰³

Komplikovaný vstup na trh práce

Ve stejném hotelu následně Alina hovořila i s mladší, dvaceti sedmi letou ženou, která si naopak stěžovala na to, že nemůže najít práci. Poslala svůj životopis na webový portál pro hledání zaměstnání, ale žádný ze zaměstnavatelů na něj bohužel nereagoval. „Co myslíte, když půjdu do továrny a závodů a zeptám se, jestli mají práci, budou se mnou mluvit? Nevykopnou mě?“ váhala Ukrajinka. Když se Alina zeptala, co by ráda dělala nebo pro koho by chtěla pracovat, žena se svou odpovědí neváhala. „Pro kohokoliv. V libovolné továrně, v libovolném závodě,“ odpověděla, přestože měla vyšší vzdělání a před odchodem z Ukrajiny pracovala jako učitelka.

Zkušenost mladé ženy o neúspěšných pokusech vstoupit na český pracovní trh je potřeba dát do širšího kontextu, kdy jsou migrantky mnohdy považovány za levnou a nekvalifikovanou pracovní sílu. To vede k tomu, že vykonávají práci v prekarizovaných odvětvích, v rámci šedé ekonomiky, k výkonu práce mají nedůstojné podmínky a zažívají různé formy vykořisťování, například v podobě přesčasů, nejistých smluv, nedostatečného přístupu ke zdravotnímu pojištění a dalším. Přestože z Ukrajiny přicházejí ženy, které mají středoškolské a často pak také vysokoškolské vzdělání, náš systém bohužel není připraven a schopen odlišit rozdíly mezi očekávaným a pracovním trhem mnohdy požadovaným modelem pracujícího migranta v podobě heterosexuálního, bezdětného muže vykonávajícího práci s nízkou kvalifikací a vysoce vzdělanou, kvalifikovanou ženou s dětmi. Tato segmentace následně způsobuje degradaci

102 Více k tématu v Koldová, E.; „Ubytuji hezkou Ukrajinku pod třicet.“ Obchod s lidmi nemíjí ani Česko. *A2larm*: Praha, 2022. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/03/ubytuji-hezkou-ukrajinku-pod-tricet-obchod-s-lidmi-nemiji-ani-cesko/>

103 Čech Valentová, 2022

kvalifikačního potenciálu u ukrajinských uprchlic a má významné dopady na postavení žen z Ukrajiny na českém pracovním trhu, který je tlačí především do pečovatelského sektoru nebo sociálních služeb, i když tomu neodpovídá jejich vzdělání ani specializace.¹⁰⁴

„Pocit dočasnosti“ a „strategie přežití“

Poslední příběh, který se Alina rozhodla převyprávět, byl příběh paní Taťány, se kterou se Alina setkala při poskytování stěžejní pomoci uprchlíkům z Ukrajiny při hledání nového bydlení v ČR. Paní Taťána přijela se svým dospívajícím synem, bez manžela, který musel zůstat na Ukrajině. Alina pro ně našla jeden byt v Praze na Vinohradech, majitel totiž na celé léto odjel mimo Prahu a uprchlíkům dal svůj byt na tři měsíce zdarma. Podepsali smlouvu, načež Taťána poprosila Alinu, aby s ní šla ještě na poštu a pomohla poslat policii dopis o změně adresy.

Nakonec se zapovídaly a Alina se dozvěděla, že Taťána pochází z Mariupolu. Její manžel nesmí z Ukrajiny odjet a ona neví, kdy ho uvidí. Taťanin byt byl vybombardován. Když jí manžel poslal video z hořícího domu, rozplakala se. Společně totiž již několik let tento dům rekonstruovali. „Pečlivě jsme promysleli každý detail, protože jsme všechno dělali pro sebe a ne pro někoho jiného. Máme opravdu úžasný dům, moc se nám v něm líbilo. Mysleli jsme, že tam budeme žít dlouho. A teď je to všechno pryč.“ Když takto vzpomínala na svůj domov, usmívala se a v očích měla slzy. Také se ve vzpomínkách vracela k tomu, jak o víkendech chodila s rodinou do kina a jednou za tři měsíce jezdili za rodiči. Nyní však v Mariupolu vypukla cholera kvůli rozkládajícím se mrtvolám. Rusové loupí v ukrajinských domech. Taťána měla štěstí – jejich domov v Mariupolu ovládal voják z Dagestánu, který jí dal svoje telefonní číslo a řekl, že „pokud naši vojáci něco ukradnou, nebo vám budou vyhrožovat, volejte.“ Taťanini příbuzní tomu Dagestanci volali několikrát. „Jednou v noci,“ vysvětluje Taťána, „se Rusové opili a začali všude střílet.“

Taťána a její manžel spolu podnikali: prodávali vybavení pro drůbeží farmy. Pár dní před válkou koupili novou zásobu techniky, utratili všechny peníze. Ale kvůli válce se jim to nepodařilo prodat. V důsledku toho nyní rodina nemá peníze. „Jedna drůbeží farma, se kterou jsme pracovali, byla srovnána se zemí,“ poznamenala Taťána a její syn ironicky dodal: „Kuřata byla denacifikována.“

Taťána se rozplakala pokaždé, když se rozhovor stočil k jejímu manželovi. Chyběl jí a přiznala, že je pro ni těžké vyřešit všechny problémy, když je sama a nemá o tom s kým mluvit. „Zároveň chápu, že ještě nejsem v té nejhorší situaci. Synovi je 17 let, už jsme mu našli školu s možností zaměstnání. Ale co ženy s malými dětmi, které jsou tu samy? Komunikuji s nimi a je mi jich velmi líto. Nejen, že mají stres kvůli válce, ale ještě potřebují vyřešit spoustu věcí bez manžela, v cizí zemi, bez znalosti jazyka – nemohou najít školku, musí být s dětmi, a z toho důvodu je pak pro ně nemožné chodit do práce,“ litovala je Taťána. Sama má vystudovanou ekonomii a naštěstí dál pracuje pro ukrajinskou firmu. Se synem chodí na kurzy češtiny

104 Více k tématu v Koldová, E.; „Z přehlížených „Úkáček“ hrdiny. Ukrajinská menšina si zaslouží důstojné životní podmínky. *A2larm*: Praha, 2022. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/03/z-prehlizenych-ukacek-hrdiny-ukrajinska-mensina-si-zaslouzi-dustojne-zivotni-podminky/>

a přihlásila se i do online IT kurzu. „Vzhledem k tomu, co se právě teď děje v Mariupolu, nevím, kdy se budeme moct vrátit. Snažím se na to nemyslet a dělat, co můžu.“

Způsob, jakým ženy, ať už s dětmi nebo bez, prožívají jednotlivé fáze útěku před válkou, je dost specifický. Byly nuceny narychlo opustit svou zemi, ale zároveň netuší, na jak dlouho odcházejí nebo jestli je tento odchod definitivní. Bojí se, že už se nikdy neuvidí se svými muži, ani se svými dospělými syny, popřípadě nemají žádnou jistotu, za jak dlouho se s nimi opět shledají. Navíc v zemi často zůstanou i rodiče a jiní příbuzní, kteří by vzhledem ke svému stáří cestu do jiné země nezvládli. S rozhodnutím opustit zemi a nechat vše za sebou se tak migrantky často vyrovnávají díky pocitu dočasnosti, který jim dovolí odjet a vnitřně jim na nějaký čas ulevit od tíživé situace, kterou zažívají po příchodu do cizí země. Zároveň, tak jako paní Taťána, i jiné ženy při svém odchodu z Ukrajiny fungují na bázi tzv. strategie přežití, kdy je jejich jednání poháněné stresem, strachem o svůj život i život dětí a snahou přežít, přičemž všechny intenzivní emoce, které v sobě nosí, se na ně zpravidla začnou valit právě až po cestě a usazení se mimo Ukrajinu.¹⁰⁵

Práce SIMI a Blog bez vrásek

Přestože v naší každodenní práci věnujeme stejnou pozornost mužům i ženám, náš blog se týká žen s migračním původem. Proč? Důvod je prostý. Naše dlouhodobé zkušenosti ukazují, že migrantky jsou častěji diskriminovány, ať už na trhu práce, v rodině či ve společnosti jako takové.

Často se setkáváme s migrantkami, které mají veselé, smutné, strastiplné, tragické i šťastné příběhy, ale i obyčejné každodenní problémy. Snažíme se jim poskytovat rady a podporu, ale mnohému se díky jejich zkušenostem učíme i my. Obdivujeme odvalu, sílu a odhodlanost, s jakou se naše klientky vyrovnávají s nástrahami migrace a integrace, jaký mají nadhled v mnohdy nelehkých životních situacích.

Nabízíme bezplatné právní, sociální a psychosociální poradenství – pomáháme řešit situaci kolem důchodů, domácího násilí, pobytové záležitosti, žádosti o české občanství, problémy v rodině, osamělost, podporujeme ženy hledající zaměstnání, starající se o své děti, vnoučata a zároveň pečující o staré rodiče. Blog Bez vrásek jsme založili jako zdroj informací i místo pro sdílení zkušeností a vzájemnou podporu mezi migrantkami, ale také pro českou odbornou i širokou veřejnost.

Již několik let tak sdílíme příběhy migrantek a lidí, kteří jim pomáhají. Zajímáme se o to, co je trápí nebo naopak, čeho dosáhly. Společně se nám tak daří otevřít mezi českými organizacemi stále nedostatečně řešené téma žen v migraci, jež aktuálně nabylo na důležitosti i v souvislosti s ruskou invazí na Ukrajině a ženami, které před válkou utíkají. Tyto ženy a mnoho dalších čelí

105 Bezděková, I.; „Zachránily se a mívají pocit viny.“ Odbornice popisuje, jak se mohou cítit ženy na útěku. Deník N: Praha, 2022. Dostupné z: <https://denikn.cz/822827/zachranily-se-a-mivaji-pocit-viny-odbornice-popisuje-jak-se-mohu-citit-zeny-na-uteku/?cst=b8fdb8d7e03656404853cd09dab7457c320e5c7a & fbclid=IwAR2-1bz1Cf0OznBJuQyUAuv0EQNwMfrlyn2I6ppofaBb9zCcszc7xjGXkrc>

nelehkému osudu, kdy je okolnosti donutily opustit rodnou zem a začít nový život na pro ně zcela cizím místě, kde na ně čeká nemalý počet překážek, jako je adaptace na nové prostředí a osvojení jazyka, vstup na trh práce, sladování práce a péče, prožívání traumat z nuceného odchodu, zranitelnost vůči pracovnímu a sexuálnímu vykořisťování, sexuálnímu obtěžování, násilí, obchodu s lidmi a další. K situaci, do které se nedostaly vlastním zaviněním, se však staví statečně, a příběhy těchto silných žen si zaslouží pozornost a sdílení. Příběhy ukrajinských žen na útěku i dalších žen-migrantek, které se ocitly ve složitých životních situacích, jenž sbíráme v rámci naší práce, jsou proto volně k přečtení na blogu Bez vrásek¹⁰⁶.

O autorce

Tereza Brunerová absolvovala studium na FHS UK, Katedra genderových studií. Primárně se zaměřuje na téma žen v procesu migrace a integrace. V organizaci Sdružení pro integraci a migraci působí na pozici gender expertky.

Sdružení pro integraci a migraci (SIMI)

SIMI je lidskoprávní nezisková organizace, která hájí práva migrantů a uprchlíků v České republice již od roku 1992. Její činnost spočívá zejména v bezplatném právním, sociálním a psychosociálním poradenství, které poskytuje všem migrantům a migrantkám bez ohledu na jejich pobytový status. Kromě přímé práce s klienty se SIMI také hojně angažuje v advokačních, koncepčních, analytických či lobbingových aktivitách ve snaze o zlepšení postavení migrantek a migrantů v ČR. Organizace dále nabízí širokou škálu vzdělávacích a osvětových činností směřovaných k české veřejnosti, především pro podporu tolerance a solidarity ve společnosti, či naopak k potírání xenofobie a rasismu. V rámci stěžejních oblastí integrace, migrace a azylu se SIMI specificky zabývá tématy rovnosti žen a mužů, problematikou domácího násilí, podporou migrantů-seniorů či taktéž rozvojem inkluzivnosti měst a obcí. Kromě výše zmíněných činností SIMI poskytuje pomoc při řešení lokálních, evropských i celosvětových krizí. Během několika posledních let se věnovalo především konfliktu v Afghánistánu a situaci afghánských žen, pandemii covid-19 a jejím dopadům na společensky zranitelně skupiny, jako jsou migranti a migrantky, a aktuálně svými činnostmi aktivně reaguje na uprchlickou vlnu v kontextu ruské invaze na Ukrajinu. www.migrace.com

¹⁰⁶ Více na <https://bezvrasek.migrace.com>.

Pomoc ukrajinským uprchlíkům v Informačním a poradenském centru Vysočina o.p.s. a jejich příběhy

Bc. Daria Čapková

Informační a poradenské centrum Vysočina o.p.s. (dále jen InPc) realizuje v roce 2022 projekt, který je podpořen Ministerstvem vnitra s názvem *POMOCNÁ RUKA – Realizace ukrajinských aktivit*. Tento projekt je v souladu s cílem státní politiky v oblasti integrace cizinců, se zřetelem na rovné příležitosti pro ženy a muže, je zaměřen na integraci a adaptaci osob ve zranitelném či znevýhodněném postavení, cílovou skupinou našeho projektu jsou Ukrajinci, prchající před válkou do České republiky s úmyslem zde válku přečkat a poté se vrátit zpět, nebo se u nás adaptovat a začít zde nový život.

InPc se od začátku válečného konfliktu na Ukrajině zapojilo do informační kampaně pro české dárcce o možnostech příspěví na humanitární pomoc jak finanční, tak hmotnou a informovali jsme širokou veřejnost o akcích na podporu Ukrajiny jak osobně, rozdáváním letáků, tak pomocí sociálních sítí Facebook. Již před realizací projektu jsme se snažili pomoci, tak jak bylo v našich silách. Od začátku konfliktu na Ukrajině, jsme doprovázeli a stále doprovázíme ukrajinské maminky s dětmi na úřední jednání s českými úřady.

Mimo aktivit projektu pak nabízíme Ukrajincům zdarma možnost odebrání oblečení a potřeb pro domácnost z našich SWAPŮ (bleší trh bez peněz). SWAPy pořádáme již přes dva roky každý měsíc. Tato aktivita má velmi mnoho příznivců a tak se nám i mimo SWAPy podařilo sehnat přes výzvu na sociálních sítích i např. deky pro maminku s dítětem z Ukrajiny, mobilní telefon pro Ukrajinskou holčičku, aby mohla cestovat do školy, kterou má mimo místo nynějšího ubytování.

Potřebnost našeho projektu jsme odvodili od situace v 4/2022 ve městě Havlíčkův Brod a okolí, kam se přemístilo velké množství cizinců – Ukrajinců, prchajících před válkou. Byly to převážně ženy s dětmi. Tito uprchlíci neznali jazyk, neměli zaměstnání ani vyhovující bydlení. Někteří se budou vracet zpět na Ukrajinu a někteří zůstanou u nás. Obě tyto skupiny, ale potřebovali naši pomoc, aby se zorientovali v novém prostředí a pokud budou chtít, aby se zapojili do naší společnosti, jako její plnohodnotní členové. Aby toho mohli dosáhnout, potřebují narušit přirozeně vznikající izolaci, kterou sebou nese neznalost poměrů v cizí zemi, neznalost našeho jazyka, celodenní péče o děti a neznámé sociální prostředí.

Cílem tohoto projektu, je všem uchazečům podat naši pomocnou ruku a pomoci vyřešit komplikované životní situace, do kterých se ne vlastní vinou dostali.

A na konkrétnější úrovni pak zejména:

1. Zapojit ukrajinské děti dlouhodobě do mimoškolních aktivit existujícího dětského klubu Mravenci, který pomůže dětem adaptovat se v novém prostředí a vytvořit sociální vazby s českými dětmi.
2. Organizovat další integrační a adaptační aktivity pro děti typu smíšený příměstský tábor pro ukrajinské a české děti v období školních prázdnin. Tato příležitost pomůže dětem adaptovat se v novém prostředí a vytvořit sociální vazby s českými dětmi.
3. V oblasti sociálně právního poradenství pro cizince nabízíme ukrajinským rodičům cílelou pomoc s tlumočnickými službami, případně přímý doprovod na úřady nebo k lékařům, aby se rychleji zorientovali v možnostech uplatnění.
4. Poskytnout dospělým ukrajinským uprchlíkům možnost dalšího vzdělávání formou konverzační výuky českého jazyka pro cizince s cílem usnadnění adaptace a navazování sociálních vazeb v bydlišti nebo na pracovišti.
5. Organizací společného setkávání s majoritní společností umožňujeme navázání neformálních kontaktů mezi uprchlíky a občany města formou návštěvních dnů, pořádaných v prostorách Informačního a poradenského centra Vysočina v Havlíčkově Brodě a i mimo ně.

V rámci aktivit se nám podařilo přes prvotní ostych získat jak důvěru dospělých, tak i jejich dětí.

Naše dosavadní zkušenosti

Pracovníci, kteří pracují jak s dospělými nebo dětmi, často získají v rámci aktivit projektu velmi smutné informace. Přes počáteční entuziasmus českých občanů pomoci ukrajinským uprchlíkům se nyní v naší společnosti setkávám s negativním hodnocením uprchlíků a přístupu našeho státu k nim. Jako třeba, že „privilegovanost“ dětských ukrajinských uprchlíků ve školství vyvolává v mnoha rodinách diskuze. Pozornost jim dávána, byť na úkor českých žáků, však není z jejich strany vyžadována.

V jejich životní situaci by se nechtěl ocitnout nikdo z nás. Ze dne na den se ocitli ve zcela novém prostředí, které se snaží pochopit. Avšak i české děti, které mají problém držet krok se školními osnovami a pochopit veškerou probíranou látku, potřebují zvýšenou pozornost pedagogů nebo asistentů. Zde si pokládáme otázky typu: „Kde je hranice ochoty a pomoci „cizím“ a „vlastním“? Je školství postaveno na správných základech nebo nám tato situace ukazuje, že reforma školství je potřeba víc, než jindy? Anebo toto rozdělení je zrcadlem rodičů dětí školou povinných?“.

Ovšem málokdo si dovede představit, čím tito lidé prošli a jaká traumata je budou provázet do konce života.

Postřehy našich lektorek během výuky českého jazyka

Lingvisticky je čeština ukrajinštině velmi blízká, takže s porozuměním nebývá velký problém, problém je slovní zásoba, gramatika a na počátku písmo. Nicméně jsou to malichernosti a progres bývá značný, pokud žák/student chce.

Lektor J:

Chtít se učit je logicky problém, protože někteří tady nechtějí být, což je pochopitelné. Pracuji tedy hlavně s motivací, jak se co nejvíce naučit za cenu nejmenšího utrpení. Dalo by se říci, že malé děti to tolik nepocítují; vnímají, ale neprožívají, i když, kdo ví. Učím i mimo jiné i prvňáčky, kteří neumí psát ani číst ukrajinsky – neumí tedy psát ani číst vůbec a budou to umět hned i česky, což je velká výhoda a v budoucnu na tom budou, si myslím, nejlépe. Nicméně kreslí pořád vlajky, tanky, letadla apod. Jeden z nich si během hodiny lehl jako při náletu, protože kolem proletělo letadlo. On věděl, že je to spíše sranda, smál se, ale udělal to, protože to viděl a zažil. Před létem jsem učil žáky online, když byli na Ukrajině. Jeden můj žák, který v ČR žije už hodně let, ale pochází z Ukrajiny, se tam během války jel s rodinou podívat za tatínkem, který tam kvůli mobilizaci musel zůstat. Co chvíli bylo slyšet sirény. Žák: „Slyšíte to? To je tady teď pořád. Nemůžeme chodit do lesa a na hřiště.“ Já: „Arti, a jak to můžeš říkat s úsměvem a smát se tomu?“ Žák: „Co mám dělat, život jde dál.“

Setkal jsem se i s negativními projevy chování u žáků Ukrajinců a těžko říct, jestli jsou traumatizováni, a tím pádem neví, jak se chovají, anebo se tak chovali již před válkou. Snažím se mít větší odstup než u Čechů, protože kdybych si měl do detailu připouštět, kdo jim všechno umřel, komu vybombardovali vesnici apod., tak bych se zbláznil. Nejvíce si to připouštím, až když to někdo říká. Během výuky jsem opatrný, beru na ně ohled, ale nemůžu je litovat, protože bychom tam hodinu probrečeli a ne se učili. Což by jim v jejich situaci nepomohlo.

Lektorka M:

Ze začátku byli občané ČR k Ukrajincům velmi solidární a velkorysí. Nabízeli jim ubytování, potravu, oblečení, nábytek a spoustu dalších věcí. Češi s nimi soucítili a dokázali se vžít do jejich situace. Našli se ovšem tací, kteří už od začátku občany Ukrajiny zesměšňovali a uráželi na sociálních sítích. Dnes však, když se bavím se známými, slyším i názory, jak jsou Ukrajinci nevděční, roztahovační a očekávají, že dostanou vše zadarmo. Je to však složitá situace pro všechny.

Váleční uprchlíci ze své rodné země utíkali narychlo, museli se vzdát spousty věcí, domovů, rodiny. Přišli do neznámého prostředí, kde na ně někteří koukají skrz prsty, při komunikaci vzniká jazyková bariéra a možnost se uchytit na trhu práce je mnohdy nemožná, obzvláště, pokud jsou vystudovaní. Kurz českého jazyka navštěvují učitelky, které ovšem ve školství těžko najdou práci, aniž by neovládaly český jazyk. Jediné, co jim zbývá, je pracovat u pásové výroby ve fabrikách, v nelichotivé pracovní době. Ženy jsou zde často bez manželů, příbuzných, kteří by jim pomohli se starostí o jejich děti. Ženy by potřebovaly pomoci s hlídáním, než otevřou mateřskou nebo základní školu. Z toho důvodu jsou odkázány na finanční pomoc českého státu.

Dále je problematická dostupnost bydlení. Ceny za pronájem bytu jsou vysoké, a tak se často lidé z Ukrajiny dostávají na ubytovny, kde není úplně bezpečné bydlení. Na parkovišti před ubytovnami se jim i stalo, že měli propíchnuté pneumatiky, nebo poškrábané auto. Měli bychom si tedy všichni uvědomit, že takováto situace – válka, může potkat kohokoliv, hlavně ty nevinné, kteří chtějí pro svoji rodinu hlavně bezpečí, klid, a my bychom jim to měli umožnit a nestěžovat jim to ještě víc.

Za realizátora projektu musím jen zkonstatovat, že sama za sebe jsem se setkala s neuvěřitelnou pokorou od osob, kterým v rámci projektu pomáháme. Jde, jsou e-maily od některých z nich.

28.07.2022

Od 9.03.2022 žijeme s rodinou v České republice ve městě Havlíčkův Brod. *rygovabusa*

Česká rodina Martina a Martin nám poskytla část prvního patra ve svém třípatrovém domě.

В нашу квартиру
Máme k dispozici kuchyň, vanu, WC (toaleta) a jeden pokoj.

Kolem domu je zahrada, každé ráno zalévám květiny, rajčata, okurky.

A dříve u nás kočka, moja dcera ji pojmenovala přincezna.

Češi jsou laskaví lidé, děkujeme jim, že nás ukrývají.

Dobrý den. Jmenuju se Viktorie. Jsem z Ukrajiny z města Černihiv, je to na hranici s Ruskem. Kvůli válce jsme museli s rodinou opustit rodnou zemi.

Moje rodina se skládá z pěti lidí: ja, můj manžel Olexsij, dva synové Danylo a Ilya, a dcera Olexsandra.

V České republice se nás ujala rodina Mitichovskou z Okrouhlice, jsem jim za to velmi vděčná.

Chlapci chodí do školy v Okrouhlici. Můj manžel pracuje v pivovaru Rebel, ja momentálně jsem na mateřské dovolené s dcerou, že od září půjde do školy a ja budu moct chodit do práce. Takže moje hlavní potřeba je najít práci, která mi umožní vzít a vyzvednout dceru ze školy.

Jsem České Republice velmi vděčná, zato, že nás zaštitila, budeme se snažit, a bychom ji nebyli přítěží.

Díkyju.

O autorce

Daria Čapková je ředitelkou Informačního a poradenského centra Vysočina o.p.s od roku 2018 a vedle toho působí jako krajská koordinátorka organizace Síť pro rodinu. Řadu let se angažuje v boji proti domácímu násilí.

Informační a poradenské centrum Vysočina o.p.s realizuje služby pro rodinu v Kraji Vysočina již 10 let; zřizovatelem je Český svaz žen, který Centrum založil v rámci projektu IS Equal „Modelový program podpory sladování profesního a rodinného života – kraj Vysočina“ a následně osamostatnil jako obecně prospěšnou společnost. Za tu dobu se Centrum stalo jedním z klíčových aktérů prorodinné politiky v regionu. Komplexní služby pro rodinu, které nabízí, zahrnují i aktivity navazující na sociální služby, primárním zaměřením je prevence, a to jak sociální izolace, tak i sociálně patologických jevů – zejména v rodině.

Informační a poradenské centrum Vysočina o.p.s. poskytuje odborné poradenství v oblasti práce se sociálně handicapovanými, realizuje volnočasové aktivity a sociální služby zaměřené na podporu a zvýšení kvality života těchto cílových skupin obyvatel. Od roku 2013 je provozovatelem řady služeb, jako např. Family Point, mikrojesle nebo dětská skupina.

www.poradenstvivysočina.cz

Příběh jedné malé rodiny...

Elvira Mamontova (Эльвира Мамонтова)

Jednoho dne se příběh mé malé rodiny stane součástí velké knihy příběhů statisíců stejných malých ukrajinských rodin – poničených válkou, zmatených, ztrativších vlastní kořeny, rodin, které si musely od základů znovu vybudovat vlastní život... Věřím, že každý z nás – uprchlíků, vysídlených osob, uprchlíků před válkou — bude nakonec v pořádku. Ale nikdy nezapomenu na cestu, kterou jsme museli prodělat, a důvod, kvůli níž jsme skončili tam, kde jsme nyní.

Město nad řekou Psel

Mým rodným městem jsou Sumy, oblastní (krajské) město na severovýchodě Ukrajiny, kde před válkou žilo asi 300 tisíc lidí. Na ukrajinské poměry to není příliš velké město. Poloha sumské oblasti není příliš šťastná, protože má nejdelší hranici s Ruskem – téměř 500 kilometrů a samotné Sumy jsou od hranic jen asi 50 kilometrů – vzdálenost, co by kamenem dohodil. Nebo „Gradem“...

Do roku 2014 to bylo klidné, poněkud ospalé ukrajinské městečko, ve kterém život plyne velmi pomalu, bez výraznějších výkyvů. Za sovětských časů bylo město průmyslové, mělo několik velkých závodů a továren, které dodávaly výrobky do celého Svazu. Během let nezávislosti ale téměř všechny továrny zastavily svůj provoz a ty, které zůstaly, fungují jen částečně.

Jsou zde dvě divadla, muzea, několik uměleckých galerií, konají se tu festivaly, veletrhy atd. Ale obecně je všechno příliš klidné. Nicméně právě ze Sum, od studentské „revoluce v trávě“ v roce 2004, začala Oranžová revoluce.¹⁰⁷

24. února ruskojazyčné město jako první odrazilo „bratry“ a přivítalo je nikoli chlebem a solí, ale Molotovovými koktejly. Pro vetřelce to bylo opravdové překvapení – tady totiž nikdo nepotřebuje „ruský svět“.

Nemůžeš odjet ani zůstat

Abych byla upřímná, do poslední chvíle jsem nevěřila, že začne válka. Nešlo se to pochopit – totální válka uprostřed Evropy 21. století... Proto naše rodina neměla v pohotovosti sbalené

¹⁰⁷ Významným příspěvkem k formování moderního ukrajinského státu byla tzv. Revoluce v trávě nebo také Studentská revoluce v trávě - protesty studentů, jejich rodičů, učitelů a dalších obyvatel Sumy v květnu – srpnu 2004 proti sjednocení tří univerzity města do jedné – Sumské státní univerzity, Státní pedagogické univerzity A. S. Makarenka a Národní zemědělské univerzity v Sumy. Revoluce skončila vítězstvím demonstrantů, konkrétně zrušením dekretu o sjednocení tří univerzit ze strany tehdejšího prezidenta Ukrajiny, Leonida Kučmy. <http://sm.gov.ua/uk/arkhiv1/26120-marafon30-nashanezalezhnist-zhadaty-vse-studentska-revoljutsiya-na-travi.html>

kufry – jen žila, pracovala a čekala na jaro... Válka nás zaskočila. 24. února 2022 jsme se probudili jakoby v jiné dimenzi, z níž se již nelze libovolně vrátit. Připadala jsem si jak při natáčení válečného filmu. Bylo jen velmi obtížné si naplno uvědomit, že se toto vše odehrává ve skutečnosti.

Vedení města, policie i bezpečnostní služby Ukrajiny přenechalo Sumy nepříteli – všichni odešli se svými rodinami už v noci na 24. února. A obyvatelé Sumy se museli zorganizovat sami.

V prvních dnech války se uvnitř města a na jeho okraji odehrálo několik bitev, ale Rusové neměli o Sumy zájem, byl to jen tranzitní bod na jejich pochodu. Kolony nepřátelské techniky zamířily dále – do Kyjeva. Město bylo v obležení po dobu 40 dnů. Někteří obyvatelé města se pokusili o útěk ve vlastních autech, ale téměř nikomu se to nepodařilo – auta s civilisty byla bez váhání a výčitek rozstřílena. Město zamrzlo: zastavila se městská doprava, byla zavřena většina obchodů a lékáren. Poprvé jsme slyšeli zvuk sirény. Obyvatelé města se snažili adaptovat na život v nové, děsivé realitě – schovávali se ve sklepích místo protiletectvých krytů nebo prostě za dvěma zdmi v bytech a modlili se, aby zrovna jejich dům netrefil nepřátelský „Grad“.

Večer 7. března nad městem velmi nízko letěly bombardéry, přímo nad mým domem, a svrhly svůj smrtící náklad dále, na obytnou čtvrť, zcela zničily celý blok a připravily o život 24 lidí. Zemřela tam celá rodina mé spolužáky, pětiletá holčička, skoro stejně stará jako můj nejmladší syn, zůstala sirotkem. A tehdy se ukázalo, že válka je hned za rohem a moje rodina by mohla být další na řadě.

Tehdy bylo možné opustit město pouze „zelenými koridory“ – periodami ticha, kdy nepřátelská armáda nechala projet civilní autobusy a auta bez střelby. Během jednoho měsíce opustilo Sumy asi 100 tisíc lidí – třetina jeho obyvatel. Do poslední chvíle jsme váhali, ale nakonec jsme se rozhodli i díky obrovské pomoci a podpoře manželova synovce Antona, který žije v Praze téměř 20 let. Nebýt jeho, náš život by byl úplně jiný.

S manželem a dvěma syny jsme sbalili staré životy do kufru a batohu. Moje matka se ale rozhodla zůstat...

Dva dny ve starém autobuse, kterým profukoval studený březnový vítr a jako zázrakem se nepřevrátil, protože řidič usnul za volantem, a jsme ve Lvově. Poslední úsek naší cesty – do Prahy – jsme se svými dvěma syny absolvovali bez manžela. Musel zůstat na Ukrajině.

Nový život pro nás začal na „Florenci“ s ranním tichem a vůní kávy z automatu.

Země nových nadějí

Někdo řekl, že byste se měli bát svých přání, protože se mohou splnit. Před válkou jsme plánovali, že nejstarší syn do dvou let dokončí školu na Ukrajině a nastoupí na vysokou školu v Česku. Nikdo z nás ale nechtěl, aby se sen vidět Prahu splnil tak hrozným způsobem...

Česko si nás podmanilo na první pohled. Před rokem jsme byli cizinci, kteří se právě potkali. Pocit cizí země ale chyběl. Naopak, poprvé od začátku války jsem se cítila jako doma. Praha je totiž láska na celý život.

Měli jsme štěstí: moji malou rodinu přivítali ve svém domově úžasní Petr a Pavlína. Problémy prvních týdnů adaptace v neznámé zemi jsme nezažili. První týdny samozřejmě nebyly jednoduché – nesrozumitelný jazyk, jiná pravidla, jiný běh života. První, co mě neuvěřitelně zarazilo, bylo, že ani v Praze nikdo nikam nespěchá, život je odměřený a klidný, což se na Ukrajině nikdy nestane. Ukrajinci neustále někam spěchají: vést si lépe než jejich soused, stoupat po kariéřním žebříčku výš než kolega, získat více, lépe, rychleji... Celý život se snažíte někomu dokázat, že jste nejlepší, ale tady v České republice lidé prostě žijí a užívají si každý den svého života. Je to velmi zvláštní pocit, na který jsem si ještě úplně nezvykla. Možná právě to Ukrajincům, kteří zde skončili kvůli válce, tolik chybí – duch rivality a rychlé řešení problémů.

Bylo těžké přijmout tento klid jako způsob života. Nesnažte se urychlit řešení urgentních záležitostí, ale jednoduše vyčkejte, netrapte se, když se něco nepovede napoprvé, ale zkuste to udělat podruhé, potřetí – tolikrát, kolikrát je potřeba. Nebuďte zklamaní, pokud něco nepůjde podle plánu. Nebuďte nervózní kvůli maličkostem. Zkuste si vytvořit nový plán pro svůj život.

***Nejtěžší však bylo naučit se přijímat pomoc a požádat o ni, když ji potřebujete.
A to je skutečný problém většiny ukrajinských uprchlíků.***

Nejtěžší však bylo naučit se přijímat pomoc a požádat o ni, když ji potřebujete. A to je skutečný problém většiny ukrajinských uprchlíků. Ukrajinci nejsou zvyklí prosit – problémy řešíme sami.

Evropa nikdy neviděla uprchlíky, jako jsou Ukrajinci, protože předtím viděla jen uprchlíky z Blízkého východu – velmi chudé, kteří nic neměli a byli spokojeni s každou opotřebovanou věcí. Pro mnoho Evropanů se tedy stalo skutečným zjevením, že můžete utéct před válkou v drahém autě, mít nejnovější model iPhone, ale zároveň doufat ve finanční pomoc přidělovanou Evropou a odmítat věci z druhé ruky. A není to vůbec proto, že by Ukrajinci byli arogantní a neváží si pomoci, kterou jim Evropa poskytuje. Prostě jsme měli život, ve kterém jsme si řídili vlastní byznys, měli vlastní byt nebo dům, auto, kvalitní věci a jídlo, mohli si dovolit cestovat do různých zemí, získat dobré vzdělání... Ale tohle všechno bylo v jediném okamžiku zničeno a ukradeno vražednou zemí. A možná z někdejšího poklidného života zbylo jen to drahé auto a iPhone. A proto, když toho člověk měl v životě tolik, je tak těžké přijímat pomoc. Je těžké cítit se bezmocný, je těžké cítit lítost cizích lidí.

Teď už nemám vnitřní pocit zoufalství z vlastní bezmoci. Víím, že mě určitě podpoří, nebude mi dovoleno padnout, zatímco ve svém novém životě dělám první kroky.

Zřejmě pro mě bylo mnohem snazší adaptovat se v Česku, než pro mnoho mých krajanů, protože jsem od začátku měla silnou podporu a naše budoucí plány jsou spjaty Českou republikou. Nikdo neví, jak dlouho tato válka potrvá, ale všichni chápou, že může být na dlouho. Je to velmi těžké pro ty, kteří si mysleli, že odcházejí z Ukrajiny na 2–3 měsíce a očekávali rychlé vítězství. Tito lidé se cítí, jako by byly stromy, které někdo vyvrátil ze země a přesunul do jiné

půdy, ale na novém místě nemohou zakořenit. Všechno uvnitř se bouří proti nutnosti změn, o něž se nikdo neprosil. Proto je tak těžké naučit se jazyk, najít si práci, začlenit děti i sebe do společnosti... Mnohem snazší je to pro ty, kteří jsou schopni přijmout nová pravidla, být flexibilní, kteří jsou schopni se učit, osvojit si nové dovednosti a využít je v novém životě.

Nějakou dobu mi trvalo, než jsem přišla na to, kým bych chtěla v Česku být, v čem pracovat. Ve skutečnosti není těžké najít práci, ale téměř všude hledají pouze nekvalifikované pracovníky s pracovní dobou 10–12 hodin, 6 dní v týdnu. Takhle jsou zvyklí pracovat Ukrajinci, kteří do Česka jezdili vydělávat peníze. Ale mít děti, a pracovat v tomto režimu nejde a je těžké najít jinou práci. Dospěla jsem k závěru, že to nejlepší, co pro sebe a svou malou rodinu mohu udělat, je otevřít si vlastní živnost, pokračovat zde v tom, co jsem dělala na Ukrajině. A teď se na to připravuji. Český rozumím dobře, ale i tak se mi špatně mluví, moje čeština je kostrbatá, i když má jazyk mnoho společných rysů s ukrajinštinou a ruštinou. Předě mnou je nyní druhý kurz pro jazykovou úroveň A2.

Staršímu synovi je téměř 17. Adaptační proces pro něj nebyl příliš náročný, protože měl štěstí, že si našel přátele nejen mezi Ukrajinci, ale i mezi Čechy. Komunikuje svobodně a necítí se jako cizinec.

Mladšímu je teprve 5 a zvykání si na novou zemi je pro něj složitější: kvůli neznalosti češtiny má problémy v komunikaci, proto je tak těžké nacházet nové přátele. To vyžaduje čas a trpělivost od ostatních lidí. V příštím školním roce už půjde do české školy. Hlavní je, že děti mají budoucnost, ve které si budou moci vybrat, pro koho budou pracovat a v jaké zemi budou žít. A jakými lidmi chtějí být.

Ruština: jazyk dětství, jazyk nepřátelství

Město, ve kterém jsem se narodila, Sumy, bylo do roku 2014 převážně rusky mluvící. Ruština byla jazykem každodenní komunikace, výuky a administrativy. Důvodem byla územní blízkost „sousedů“, silné rodinné a ekonomické vazby. No, je to prostě „tak pohodlné“. V živé komunikaci nebylo tak často slyšet ukrajinštinu a vždy to ve vašem okolí vyvolalo určité překvapení – proč nezvolit to „obecně srozumitelné“? Dávala o sobě vědět politika znovusjednocení (tj. rusifikace), kterou inicioval Sovětský svaz a kterou ukrajinský stát za téměř 25 let nezávislosti nezměnil...

Po událostech na Majdanu v únoru 2014, po anexi Krymu a zahájení bojů na Donbasu začala jazyková válka, kterou většinou vedli aktivisté. Ale volání „Přepnout na ukrajinštinu!“ drtivá většina obyvatel Sum vnímala jako zákaz mluvit „jazykem předků“, jako zásah do svobody slova.

Sama jsem vyrůstala ve zcela rusky mluvícím prostředí. Ukrajinštinou se v mé rodině nemluvílo, protože moje babička byla z Ruska a můj děda byl z Běloruska, takže jazykem ukolébavek, které mi maminka v dětství zpívala, byla ruština. Přes veškerou „ruskost“ mé rodiny jsem však nikdy nevnímala ukrajinštinu jako cizí jazyk. Spíš jako druhý rodný jazyk. Neměla jsem ale vhodný sociální okruh na komunikaci v ukrajinštině, stejně jako mnoho mých vrstevníků.

V ukrajinštině jsem vlastně začala denně komunikovat, až když jsem začala pracovat v agentuře propagace města Sumy jako vedoucí projektového oddělení. Konaly se zde vernisáže, dobročinné aukce, literární večery a další kulturní a umělecké akce v úředním jazyce. Pro mě tento přechod nebyl těžký, ale ruština byla stále komunikačním jazykem s blízkými v běžném životě... Mnoho lidí ale vědomě zcela přešlo na ukrajinštinu a já jsem těmto lidem záviděla jejich odvahu, kterou jsem neměla.

Od 24. února neposlouchám ruské zpěváky, nesleduji filmy v ruštině, nějak jsem se v jednu chvíli „odmilovala“ od Achmatovové, Cvetajevové, Bulgakova. Už to prostě nesnesu. Všechno, co jsem většinu svého života milovala, se pro mě stalo nepřátelským a nepřijatelným. Je těžké to pochopit, protože je to jako součást vás samotných. A ještě těžší je vzdát se toho, když jste pod tlakem ze všech stran. Tak tomu bylo v prvních měsících války – ukrajinsky mluvící Ukrajinci rusky mluvící Ukrajince na sociálních sítích nemilosrdně kritizovali. Za jakoukoli otázku v ruštině se na jejího autora snesl celý proud zničující kritiky. A bylo to pochopitelné: v 21. století Rusové zabíjejí Ukrajince pro ukrajinský jazyk. Ruština se stala jazykem nepřátelství.

Nyní se jazyková situace postupně mění. Stále více lidí záměrně opouští ruštinu ve prospěch ukrajinštiny. Tento proces ale bude pokračovat ještě mnoho let.

Změnilo se něco v Sumech od začátku války? Rozhodně ne. Stále se tu mluví rusky, i když mnoho mých přátel vědomě přešlo na ukrajinštinu. Na svých stránkách na sociálních sítích píší v ukrajinštině – někteří jsou lepší, někteří horší, dělají chyby. Od své kamarádky jsem slyšela, že umí psát ukrajinsky, ale neumí komunikovat, protože se jí zdá, že všechna slova, která vypustí, znějí nepřírozně, falešně, není to prostě ona. Abych byla upřímná, nevím, co se musí stát, aby úplně všichni Ukrajinci nakonec úplně přešli na ukrajinštinu a vnímali tento jazyk jako svůj mateřský jazyk. Zřejmě pomůže jen čas a další generace Ukrajinců se již oprostí od ruského jazyka jako dědictví dávno mrtvého SSSR.

Doufám, že v blízké budoucnosti bude v mém rodinném kruhu znít ukrajinština, čeština a angličtina a ruština přestane být jazykem každodenní komunikace.

Když se vaši blízcí stanou cizími

Jen naši nejbližší přátelé věděli, že odjedeme z Ukrajiny. Tato myšlenka se zdála tak neuvěřitelná, že se nám nechtělo nikoho zasvěcovat do našich plánů. Většina mých známých až mnohem později zjistila, že jsme v Česku. A reakce byla velmi odlišná. Někteří bývalí „přátelé“ nás najednou začali považovat za vlastizrádce, kteří nejen nemají právo na návrat, ale také právo vyjadřovat vlastní názory ohledně dění na Ukrajině. A cítím to nejen já, ale i drtivá většina těch, kteří odešli do evropských zemí a zachránili tím životy svým dětem i sobě. A to je ve skutečnosti velmi vážný problém, který může Ukrajinu v budoucnu stát několik milionů lidí, kteří se prostě nechtějí vrátit tam, kde jsou považováni za zrádce.

Ti, kteří odešli, nemají právo zveřejňovat fotografie svého života v Evropě – tvrdí ti, kteří zůstali. Nemají právo na radost z jednoduchých věcí, jako je večere s přáteli nebo kytice květin.

Na fotce se nesmí usmívat. Nemají právo žít svůj vlastní život, proto, že zbytek země žije uprostřed neustálých poplachů a ostřelování... Ti, kteří zůstali, se ujali role soudců a převzali právo rozhodovat o tom, kdo má žít a jak má žít. A toto rozdělení ukrajinské společnosti se bohužel prohlubuje.

Proto na svou facebookovou stránku jen zřídka dávám něco ze svého nového života — nechci ubližovat těm, kteří beztak žijí v bolesti.

Během prvních měsíců války byla aktivnější komunikace s přáteli a známými, kteří zůstali na Ukrajině. Nyní ale komunikujeme jen s těmi nejbližšími – naše světy jsou nyní velmi odlišné... Mluvit o svých problémech? Jenže ve srovnání s těmi, kteří zůstali, se zdají malé. Jak můžete srovnávat problém umístění dítěte ve školce nebo škole s tím, že něčí děti už nebudou moci chodit do školky nebo školy, protože další ruská střela zasáhla obytnou zónu... Slova soucitu se nezdají dost upřímná, protože být v bezpečí znamená, že je nemožné cítit všechny stres, ve kterém ti, kdo zůstali, žijí každý den. A proto je teď tolik zpřetrhaných vazeb – jsou to příliš odlišné póly, je to příliš bolestivé pro obě strany. A proto ti, kteří z vůle osudu skončili v Evropě, mlčky přispívají na ozbrojené síly, radují se z úspěchů ukrajinské armády a cítí ve svém nitru černou díru, která je čím dál hlubší.

Stejně různorodá ve skutečnosti je i ukrajinská komunita v Evropě. Mezi Ukrajinci, „přistěhovalci za prací“, kteří jezdí mnoho let do Evropy za výdělkem, a uprchlíky, kteří zde skončili proti své vůli, je prostě propast. Ti první na druhé zuřivě žárlí a otevřeně je nenávidí za preference, které uprchlíci „jen tak“ získali, zapomínají, že většina z nich by raději žila a pracovala na Ukrajině. „Češi nás už nenávidí!“ – volají „přistěhovalci za prací“ na veřejnosti. Tolik hejtů a nenávisti od krajanů jsem ale ještě v žádné české skupině neviděla. Takže upřímně řečeno, teď už nevyhledávám komunikaci s „našimi“. Bohužel, za rok v Česku jsem ukrajinskou komunitu v Praze nikdy nezavnímala jako jádro, ta neexistuje. Existují různé organizace, které pomáhají řešit problémy uprchlíků různými způsoby, ale to je úplně jiné. Patně ještě nenastal ten pravý okamžik a takové jádro se vytvoří, až tu zůstanou ti, kteří opravdu chtějí v Česku zůstat a nečekají už na návrat domů.

Jsem připravena vrátit se na Ukrajinu? Už ne, nemám dost síly začít život znovu od absolutní nuly. Ale možná se moje děti budou chtít vrátit, aby znovu vybudovaly novou evropskou Ukrajinu.

O autorce

Elvira Mamontova vystudovala ruskou filologii a zahraniční literaturu na Státní pedagogické univerzitě A. S. Makarenka v městě Sumy. Přes deset let pracovala v novinách jako novinářka a redaktorka, osm let pracovala v promo agentuře města Sumy jako vedoucí projektového oddělení. Věnovala se také copywritingu, vlastní autorské literární práci, fotografování – vlastnila ateliér a provozovala fotoklub. Nyní si v Čechách krok za krokem buduje zcela nový život – například by ráda v Praze otevřela klub společenské hry Mafie.

Minulost a přítomnost: Co se stalo s Romy za druhé světové války a co se děje v současnosti

Jana Radčenko (Яна Радченко)

Článek pod názvem *Минуле і теперішнє: що сталося з ромами під час Другої світової війни та що відбувається зараз* vyšel dne 9. srpna 2022 na mediálním webu lidskoprávní organizace ZMINA.

Nyní Ukrajinci více než kdy jindy ostře pociťují tragédie, které přinesla druhá světová válka, protože dnes náš národ opět čelí útoku na svobodu, civilizační hodnoty a lidskost. Ukrajinská armáda nyní musí vybojovat právo na existenci Ukrajiny, Evropy a celého světa. V tomto boji bojují na různých frontách i Ukrajinci romského původu.

O tom, na co se romský aktivismus dnes zaměřuje a jak to souvisí se zničením romského etnika za druhé světové války, informovali historici, ochránci lidských práv a zástupci občanských sdružení během brífinku u příležitosti Mezinárodního dne památky obětí nacistické genocidy Romů.

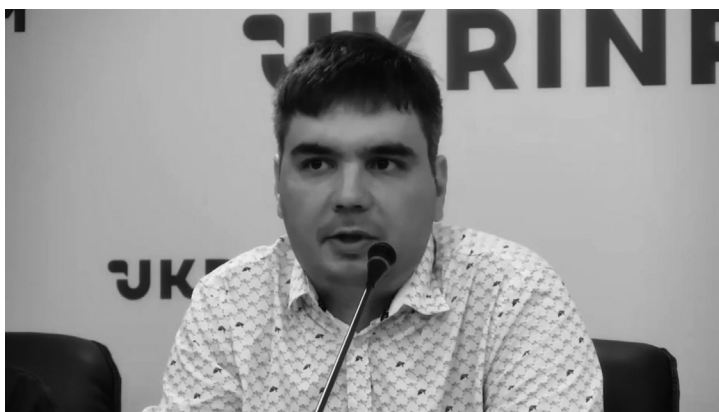
**„Nacisté si nekladli za cíl „likvidaci asociálních elementů“,
chtěli zničit právě romské etnikum.“**

V noci z 2. na 3. srpna 1944 zemřelo v plynových komorách v táboře Osvětim přes 4000 romských vězňů. Proto se 2. srpna na Ukrajině slaví Mezinárodní den památky obětí nacistické genocidy Romů.

Je známo, že za druhé světové války nacisté odvezli z okupovaných zemí a zavraždili v koncentračních táborech na 500 tisíc Romů. Byli také zabíjeni v táborech nucených prací, na místech kočování a při trestných operacích. V rámci Ukrajiny zahynulo kvůli akcím okupačních režimů nejméně 20 tisíc Romů. Celkový počet obětí genocidy Romů dosahuje podle současných historiků 1,5 milionu.

Když se hovoří o genocidě romského obyvatelstva, nejde jen přímo o události druhé světové války, ale také o předpoklady – nástup nacistů k moci v Německu a provádění určité domácí a zahraniční politiky, říká kandidát historických věd, Vitalij Baka. Za zmínku stojí zejména politika tzv. „rasové hygieny“ nebo „rasové čistoty“, kterou nacističtí vůdci a tehdejší „výzkumníci“ ospravedlňovali existencí „vyšší rasy“ a „nižších asociálních elementů“.

„Nejznámější událostí tohoto příběhu je holokaust. Věřilo se, že Němci byli „Árijci“ – představiteli „nadřazené“ rasy, takže by neměli mít kontakt s příslušníky „nižších“ etnik. Model, který byl použit k zničení romské populace, se mu v leccems podobá,“ vysvětluje Baka.

Vitalij Baka, z briefingu

V současné době existuje několik výzkumných problémů, které ovlivňují studium historie vyvražďování Romů během druhé světové války. Zejména jde o problém historických pramenů, protože výzkumníci mají pracovat s „živou pamětí“ – přeživšími nebo svědky těchto událostí.

Jak upozorňuje historik, značné množství písemných materiálů se nedochovalo kvůli specifikům romského etnika. Tehdy v romské komunitě na Ukrajině nežila ve větší míře inteligence, která by mohla být nositelkou této paměti nebo tyto vzpomínky zapsat.

„Postoj k Romům byl špatný nejen na území Německa, ale obecně ve středovýchodní Evropě. Někde byli přemístěni a drženi ve špatných podmínkách, kde umírali hlady. Československo mělo dokonce zákon o „potulných cikánech“, který měl zákonem upravovat existenci kočovných Romů, ale omezoval jejich občanská práva. Ale byli i usazení Romové, zejména na Ukrajině pracovali v hospodářství nebo jako kováři,“ upozornil Baka.

Svědectví a materiály, které jsou nyní k dispozici k prostudování, tak podle něj dávají důvod k závěrům, že nacisté si nekladli za cíl „likvidaci asociálních živlů“. Chtěli zničit právě romské etnikum, takže jim nezáleželo na tom, kdo pracoval a kde Romové žili.

„Těžké časy nám ukazují nové hrdiny“

Romská ženská nadace Čirikli (Чіриклі) se až do celoplošné invaze věnovala lidskoprávní a osvětové činnosti. V současnosti pokračuje v prosazování práv Romů ve všech oblastech života a poskytuje finanční a humanitární pomoc Romům v obtížných životních situacích. A také přispívá k evakuaci romského obyvatelstva z dočasně okupovaných území a bojových zón.

Koordinátor projektů Čirikli, Julian Kondur, spojuje aktivní postoj moderních Romů zejména s událostmi druhé světové války. Dnes Ukrajinci romského původu pracují v oblasti advokacie a právní ochrany, vedou informační činnost, pracují na řešení humanitárních otázek, evakuací a usazování romských rodin a podobně.

„Pro mě jsou dějiny genocidy Romů za druhé světové války a vlády národních socialistů dějinami utvrzování romské a aktivistické identity. Nicméně otázka romské genocidy ukazuje na symptomatologii mnoha problémů v našich evropských společnostech,“ zdůraznil Kondur.

Julian Kondur

Je podle něj pozoruhodné, že již před druhou světovou válkou existovala v evropských zemích řada zákonů, které omezovaly práva Romů. Například jim bylo zakázáno mluvit romsky, takže inteligence na některých územích ani nemohla vzniknout. Přesto ale existovala, a sice jako dvorská inteligence v Osmanské říši, Rakousku-Uhersku a Ruské říši.

Během druhé světové války se představitelé romské inteligence živili jako obuvníci nebo kulturní činitelé – zpěváci nebo hudebníci.

„Muzeum holokaustu v Budapešti má důkazy o tom, že romská inteligence byla v době národního socialismu likvidována nejen v Maďarsku, ale i v Německu a Československu. Bohužel nelze konstatovat, že na Ukrajině byla inteligence početná. Ano, vzdělání Romové existovali, ale bylo jich málo,“ poznamenal.

Podle něj černá stránka v dějinách, jakou je genocida Romů, svědčí také o odporu romské komunity. Ukrajínští Romové tehdy dokázali přežít a stále bojují o život a svobodu – i nyní.

„Těžké časy nám ukazují nové hrdiny. Dnes jsou to lidé, kteří pomáhají na frontě, fungují jako dobrovolníci a pomáhají s obnovou země. Romové jsou aktivní součástí občanské společnosti. Máme spoustu příležitostí, na které jsme před dvaceti lety ani nepomysleli,“ poznamenal Kondur.

Dodal, že na Ukrajině v současné době existuje mnoho iniciativ a výzkumů, které pomáhají Romům sjednotit se a pracovat na tom, aby si uvědomili, kým jsou v ukrajinské společnosti.

„Romové nemusejí nijak dokazovat, že jsme součástí ukrajinského společenství, to už je skutečností.“

Romští aktivisté nyní aktivně bojují v oblasti informační a zaznamenávají válečné zločiny ruské armády. Konkrétně se tím zabývá i romská aktivistka a aktivistka Amnesty International na Ukrajině, Aljona Kazanska.

„Pocházím z Černigova, kde bylo za druhé světové války vyvražděno mnoho Romů. Takže můj aktivismus začal tím, že jsem zkoumala historii romské genocidy na Ukrajině. Nikdy jsem si nemyslela, že by se někdy znovu hodila moje zkušenost se zaznamenáváním svědectví lidí, kteří přežili genocidu nebo kteří byli svědky vraždění a týrání Romů. Ale když jsem jela do Buče zaznamenávat zkušenosti lidí, kteří okupaci přežili, tak se to vše hodilo“ poznamenává Kazanska.

Aljona Kazanska

Jak aktivistka říká, tyto události jí připomněly rok 2018, kdy spolu s ukrajinskými a německými aktivisty cestovala po Ukrajině, aby zachytila další ústní svědectví Romů o týrání a popravách příslušníků romské komunity během druhé světové války.

„Je však důležitý nejen samotný záznam, ale i šíření informací o tom, že Němci likvidovali i Ukrajince romského původu. Jsme Romové a Ukrajinci zároveň. Stejně tak trpíme válkou, bojujeme za náš stát a za naši svobodu,“ uvedla Kazanska.

Zároveň dodala, že Romové nemusejí nějak dokazovat, že jsou součástí ukrajinského společenství, protože to už je fakt.

„Když celý svět říkal: Už nikdy, Rusko řeklo: Můžeme to udělat znovu.“

Záporožské sdružení romských žen „Hlas Romů“ v čele s romskou aktivistkou Anželikou Bělovou se do 24. února zabývalo prosazováním myšlenky genderové rovnosti, posílením práv a příležitostí pro ženy. Konkrétně organizace pořádala školení pro ženy v oblasti krásy a poskytovala příležitosti k seberealizaci. Nyní organizace pořádá charitativní večery a získává peníze pro ZSU (ukrajinskou armádu), zkoumá potřeby přesídlených osob a poskytuje humanitární pomoc romským rodinám.

Anželika Bělová, foto ze soukromého archivu

„Nazýváme zničení romské komunity nacisty „Kali traš“, což v překladu znamená „černá hrůza“ nebo „černá smrt“. A opakuje se to znovu. Evakuovala jsem svou babičku, které je 84 let. Je to dítě války, takže na vlastní oči viděla, co se před mnoha lety dělo během okupace našeho města,“ svěřuje se aktivistka.

Během druhé světové války bylo Záporoží nějakou dobu okupované. Tehdy, jak žena vypráví, se její prababička schovávala s dětmi za svým domem, protože Němci hledali Romy. A tak babička Anželiky Bělové prožívá válku podruhé a znovu si uvědomuje, že její národ může být zničen.

„Musíme pochopit, jaké ponaučení si z toho musíme vzít. Když celý svět řekl: „Nikdy více“, Rusko řeklo: „Můžeme to udělat znovu“. Proto je nyní nesmírně důležité kultivovat úctu k mrtvým a odmítat válku. Možná to bude cesta k míru. Vítězství přeji všem, věříme v ZSU,“ uzavřela Bělová.

„Dnes je třeba mít odvahu i obezřetnost, když mluvíme o problémech, kterým čelí Romové na Ukrajině.“

Vnitřně vysídlení Romové a ti, kteří zůstali na dočasně okupovaných územích nebo ve válečné zóně, často čelí diskriminaci. Je jim odepřena evakuace, provizorní ubytování, sociální pomoc a podobně.

Podle odhadů romských organizací opustilo své domovy na 100 tisíc Romů. Polovina z nich odešla do zemí Evropské unie, respektive zbytek zůstal na území Ukrajiny. Podle výsledků průzkumu potřeb vnitřně přesídlených osob, který uskutečnila v červnu nadace Čirikli, romští přesídlenci žijící v Oděské a Záporožské oblasti a také v Zakarpatské oblasti cítí vůči sobě nebo svým dětem předsudky kvůli své etnické příslušnosti. Děje se tak v orgánech státní správy a sociálních služeb, zdravotnických a vzdělávacích zařízeních, na veřejných místech, při zaměstnání a v práci i v centrech humanitární pomoci.

„Dnes je třeba mít odvalu i obezřetnost, když mluvíme o problémech, kterým Romové na Ukrajině čelí. Rusko jen čeká na okamžik, kdy toho využije v informační válce proti nám. Ale my nezapomínáme, že i na Ukrajině mohou existovat vnitřní problémy, protože jsme suverénní stát, který deklaruje a realizuje evropské hodnoty a standardy,“ řekl romský aktivista a nezávislý výzkumník Roman Zimenko.

Roman Zimenko

Je třeba pracovat na tom, aby důvody toho, proč k holokaustu a genocidě Romů došlo, už dnes nebyly možné. Zimenko také dodal, že vyhlazování Romů je „němá genocida“, takže teze „Už nikdy znovu“ v kontextu romské komunity by měla obsahovat konkrétnější věci.

„Ti, kteří tyto události viděli na vlastní oči, nebo ti, kteří se dokázali zachránit, si uvědomují, do jaké míry se to na romské národnosti odrazilo. Romský národ si zaslouží, aby na Ukrajině bylo více vzpomínkových míst pro oběti nacistické genocidy Romů. Naše země už dělá dost a velmi sebevědomě směřuje k tomu, aby se Romové cítili jako rovnocenní a rovnoprávní občané Ukrajiny,“ uzavřel.

Dnes, v době totální války, kterou rozpoutalo Rusko, vykonávají Ukrajinci romského původu také mezinárodní advokacii na podporu Ukrajiny, slouží v řadách ukrajinských ozbrojených sil, pracují na informační frontě a poskytují humanitární pomoc.

Mediální web ZMINA je součástí Střediska práv člověka ZMINA – Центр прав людини ZMINA <https://zmina.ua>

Přeložila: Mgr. Jana Chržová, publikováno se souhlasem webu ZMINA.

„Lidé se rozhodli zůstat na Ukrajině.“ Romský aktivista Julian Kondur o životě komunity v podmínkách války, vlastenectví a ruské propagandě

Oleksandra Gorchynska (Олександра Горчинська)

Článek založený na rozhovoru s projektovým koordinátorem mezinárodní charitativní organizace Roma Women's Foundation Chirikli (Чіріклі) vyšel dne 8. září 2022 na zpravodajském webu „НВ“ pod názvem „Люди обирають залишатися в Україні“. Ромський активіст Юліан Кондур — про життя спільноти в умовах війни, патріотизм і російську пропаганду.

Projektový koordinátor mezinárodní charitativní organizace Roma Women's Foundation Chirikli, Julian Kondur (Foto: Nataliya Kravchuk, NV)

Romský aktivista Julian Kondur hovoří o Romech v ozbrojených silách, evakuaci civilního obyvatelstva z horkých míst, humanitární pomoci a projevech diskriminačního zacházení se zástupci komunit během války.

Julian Kondur, projektový koordinátor mezinárodní charitativní organizace Chirikli Roma Women's Fund, hovoří o tom, jak žije romská komunita v Ukrajině po plošné invazi Ruska, proč se nucení migranti rozhodli vrátit domů, a vysvětluje, jak diskriminace etnických a národnostních menšin hraje do rukou ruské propagandě.

Začátek velké války

V předvečer totální války jsem opustil kancelář poté, co jsem vše zkontroloval a uzavřel. Odešel jsem v očekávání něčeho nejasného a šel domů. Ráno mě probudily výbuchy a telefonáty z celé rodiny.

Během následujících hodin jsme se sbalili, odešli jsme z domu a víc jak měsíc jsme se tam nevraceli. První týden jsme zůstali u Kyjeva a později odjeli na západ Ukrajiny.

Po odchodu jsme především přemýšleli, co budeme jako organizace dělat dál, jestli jsme schopni něco dělat. První týden jsme nerealizovali vůbec žádné aktivity a snažili se zorganizovat sami sebe.

Julian Kondur stojí vedle romských žen při doručování humanitární pomoci

Pak se dostavilo pochopení toho, že můžeme pracovat a s pomocí našich partnerů a přátel jsme na západě Ukrajiny začali organizovat humanitární pomoc. V Černivci například vznikl malý sklad, kam jsme nakupovali a nechali posílat jídlo na podporu válkou vysídlených rodin. Nebyly tam jen romské rodiny, ale například i lidé z řecké komunity a také z Doněcké oblasti. Téměř každý den se událo něco nového. Mnoho partnerů z Evropy a přátel nabídlo pomoc – nemohli jsme odmítnout, protože nás lidé o tuto pomoc žádali.

Poskytovali jsme také přímou finanční pomoc lidem, kteří byli evakuováni z dočasně okupovaných území nebo ze zón aktivních bojů. V prvních dnech se jednalo o aktivní informační podporu: snažili jsme se najít bezpečné únikové trasy, podávali jsme objektivní informace o možnostech překročení hranic. Doprovázeli jsme na jejich nelehké cestě rodiny, většinou s mnoha dětmi, které byly nuceny opustit své domovy a odejít do jiného života.

Každý den také běžela iniciativa teplých obědů, kterou jsme organizovali společně s komunitou Krišna, za což jsme jim velmi vděční – tito chlapi a dívky krmí lidi každý den. Každý den je to jen v Charkově něco kolem tisíce porcí. V Oděse také každý den, ale v trochu menším měřítku. V Černihovské oblasti je rozsah sice také menší, ale přesto je to nesmírně důležitá iniciativa. Také v centru Kyjeva, a to na různých místech, se téměř každý den podává půl tisíce i více porcí.

Základem humanitárních aktivit, které jsou v současné době možné, jsou právě teplé obědy – jsou poskytovány nejen Romům, ale všem, kdo je potřebují. Patří sem také potravinové a hygienické balíčky, které zasíláme do komunit.

Snažíme se navázat kontakt s místními zástupci romské komunity a dohodnout se s nimi na organizaci dobrovolnických skupin. Obvykle někdo z našeho týmu dělá doprovod a organizuje distribuci. Děláme to buď v hustěji osídlených místech, nebo ve spolupráci se sociálními centry a službami. Většina příjemců této humanitární pomoci jsou ženy a děti. Mužů je mnohem méně.

Nucení migranti – vnitřně vysídlené osoby

Pokud mluvíme o množství pomoci, kterou jsme poskytli od začátku totální války, pak zasahuje celkem přes 20 tisíc lidí. Jsou to ti, kteří s naší pomocí získali buď teplý oběd nebo informační pomoc, poradenství nebo dočasné útočiště. Jsou to také lidé, které jsme pomohli evakuovat – asi 600 rodin, které opustily východní regiony. Jednalo se buď o zorganizování autobusů, nebo o přímou finanční pomoc na pokrytí nákladů na pohonné hmoty a platby dopravcům.

Neustále se snažíme vyhodnocovat situaci Romů a podle našeho posledního výzkumu vidíme, že 75 % všech námi dotazovaných vnitřně vysídlených Romů, což je více než tisíc lidí, chce v zemi stále zůstat. Podle našich odhadů muselo v Ukrajině opustit své domovy asi 100 000 Romů. Do zahraničí odešlo asi 50 000 lidí, ale v posledních měsících zaznamenáváme trend návratu. Lidé se vracejí, protože v zemích východní Evropy nemohou najít odpovídající přístřeší a čelí předsudkům.

Vezměte si například Charkovskou oblast. Téměř všechny romské rodiny opustily v Charkovské oblasti město Merefá. Víme, že bohužel mnoho Romů opustilo Doněckou oblast, ale většina rodin stále zůstává v Luhanské oblasti. Mnoho lidí také opustilo Chersonský region – muži zůstali doma a ženy s dětmi byly poslány pryč. Obecně se o to snažil každý, kdo měl možnost odejít.

Lidé bez pasů

Problém nedostatku dokumentů mezi Romy je velmi akutní. Již dříve jsme hovořili o tom, že na Ukrajině žije asi 30 000 Romů bez dokladů, možná i bez státní příslušnosti. To také nyní velmi ovlivnilo jejich schopnost pohybu a být příjemci humanitární pomoci. Zaznamenali jsme mnoho případů, kdy se lidé kvůli problémům s doklady obtížně pohybovali i v rámci vlastní země, zejména kvůli dodatečným kontrolám.

Poměrně komplikovaná byla i situace s překračováním hranic: nejednoznačně se například chápalo, zda je možné odjet bez cestovního pasu či nikoliv. Nyní víme, že na území Polska jsou konkrétně i lidé, kteří odešli bez dokladů. Jsou mezi nimi i Romové.

Samotná výjezdová procedura byla samozřejmě komplikovaná a mnoho lidí bylo odmítnuto, pokud neměli cestovní pasy. Na různých kontrolních stanovištích byla na hranicích praxe

různá. V některých místech mohl člověk bez dokumentů hranici přejít, jinde ne. K této praxi bohužel docházelo a tato dichotomie k regulérním přechodům hranice nepřispěla.

Diskriminace

Samozřejmě mezi těmi, kteří odešli do zahraničí, byli lidé, kteří čelili předsudkům vůči sobě jako Romům, nikoli jako Ukrajincům. Týkalo se to především těch lidí, kteří přišli na území České republiky a Maďarska – jde v tomto případě zřejmě o „antivůdce“ s nepříliš tolerantním vztahem k Romům, mírně řečeno.

Byly případy, kdy dokonce i ženy s dětmi dostaly dočasné ubytování ve věznicích – v zařízeních, která dříve sloužila k držení osob ve výkonu trestu. Tyto ženy se pak vrátily na Ukrajinu, protože takové zacházení prostě nemohly tolerovat.

Děti z romské rodiny sedí u stolu, na kterém leží balíček potravin – humanitární pomoci

Pro lidi je těžké se přizpůsobit – mnoho našich romských partnerů ze sousedních zemí říká, že s místními Romy se zachází jinak, než s běženci z Ukrajiny. Protože tento obecný stereotyp o Romech existuje a možná si na to už lidé zvykli. A v tomto případě lidé někdy nechápou, jaká je situace Romů v Ukrajině.

Jednou z iniciativ, kterou jsme představili, je „cestovní mapa“ pro instituce, které pracují s vysídlenými osobami, žadateli o azyl, zejména s Romy. Podali jsme v ní obecné informace o situaci Romů, o jejich jazykových a kulturních zvláštностech. Dostali jsme mnoho pozitivních ohlasů v tom smyslu, že tyto informace jsou užitečné. Příručka byla přeložena do pěti jazyků: francouzštiny, češtiny, němčiny, angličtiny a maďarštiny. Jak jsme slyšeli od těch, kteří ji již použili, takové materiály jsou užitečné.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Publikace *Průvodce budováním vztahů s romskými uprchlíky z Ukrajiny v evropských zemích* je v češtině k dispozici ke stažení na webu www.rovnesance.cz <https://www.rovnesance.cz/pruvodce-budovanim-vztahu-s-romskymi-uprchliky-z-ukrajiny-v-evropskych-zemich/>

Celou dobu, kdy v naší zemi pokračuje totální válka, se potýkáme s jistou dávkou spekulací vyvěrajících z předsudků vůči Romům v samotné Ukrajině. Například v březnu 2022 se stal případ, kdy byly romské dívky veřejně potrestány za údajné spáchání krádeže. Udělaly to osoby, které zastupují organizaci s historií pronásledování lidí na základě jejich etnicity, konkrétně Romů, což je principiálně problematičké.

Ruská propagandistická média tuto informaci okamžitě převzala a použila ji ve velmi zkresleném kontextu – jako by se Ukrajinci vysmívali rusky mluvícím osobám (Romkám). Jiný kontext stejné zprávy: podívejte, ukrajinští nacisté se vysmívají Romům, kteří se nikoho ani nedotkli.

Naše orgány činné v trestním řízení na takové případy reagují a tento příklad je jen ilustrativní: v témže období jsme začali více komunikovat a vyměňovat si informace o různých incidentech, k nimž dochází. Naším cílem je poskytovat objektivní informace o všech incidentech, které se dostanou na veřejnost. Je ale velmi obtížné zůstat v kontaktu s oběťmi i svědky, protože lidé nevěří, že mluvit o takových případech může něco změnit.

Vojáci

V současné době bojuje v ozbrojených silách Ukrajiny a v dalších formacích i mnoho Romů. Upřímně řečeno, ani my sami jsme nečekali, že se najde mnoho dobrovolníků, kteří půjdou bránit zemi.

Velmi důležitá je také situace, v níž se nacházejí rodiny lidí bránících zemi. Tyto dvě záležitosti spolu souvisí: snažíme se podporovat ženy, jejichž muži slouží v armádě, potravinovými balíčky nebo prostřednictvím sítě romských mediátorů. Jedná se i o pomoc při získávání osobních dokladů, poskytnutí konzultací apod., a díky koordinované spolupráci s centry bezplatné pomoci poskytujeme i právní pomoc rodinám vnitřně vysídlených osob.

Romové v současných ozbrojených silách jsou pro nás příležitostí demonstrovat naši solidaritu s celou společností a ukázat, kdo jsou skuteční vlastenci. Od začátku války v roce 2014 až do 24. února tohoto roku byl pojem „patriotismus“ mnohokrát reinterpretován. Bohužel během těch osmi let si určité skupiny ve společnosti narativ o vlastenectví do jisté míry monopolizovaly.

Dnes vidíme Romy, Armény, krymské Tatary, Židy a další národnosti bránící naši zemi. To přesně ukazuje skutečný kontext této války. Je to odpor, touha ochránit sebe. A Romové, stejně jako všichni aktivní, starostliví lidé v naší zemi, přispívají k zachování naší integrity.

Materiál vznikl za podpory projektu „Promoting Social Cohesion in Ukraine / Item 7“, realizovaného organizací Rule of Law Initiative Americké advokátní komory (ABA ROLI).

Přeložila: Mgr. Jana Chržová, publikováno se souhlasem organizace Roma Women's Foundation Chirikli (Čirikli).

Pride není to jediné: Co dělají LGBT organizace během totální války

Jana Radčenko (Яна Радченко)

Článek pod názvem *Не прайдами єдиними: чим займаються ЛГБТ-організації під час повномасштабної війни* vyšel na mediálním webu lidskoprávní organizace ZMINA dne 3. září 2022.

Válka na Ukrajině ukázala solidaritu občanské společnosti: sociální sítě nadací a organizací, které se v době míru zabývaly právy LGBT lidí, jsou nyní plně oznámení týkajících se dobrovolnictví.

Aktivisté přitom sbírají prostředky na vybavení pro ozbrojené síly a humanitární pomoc pro civilisty a na některých místech sami brání Ukrajinu přímo na frontě.

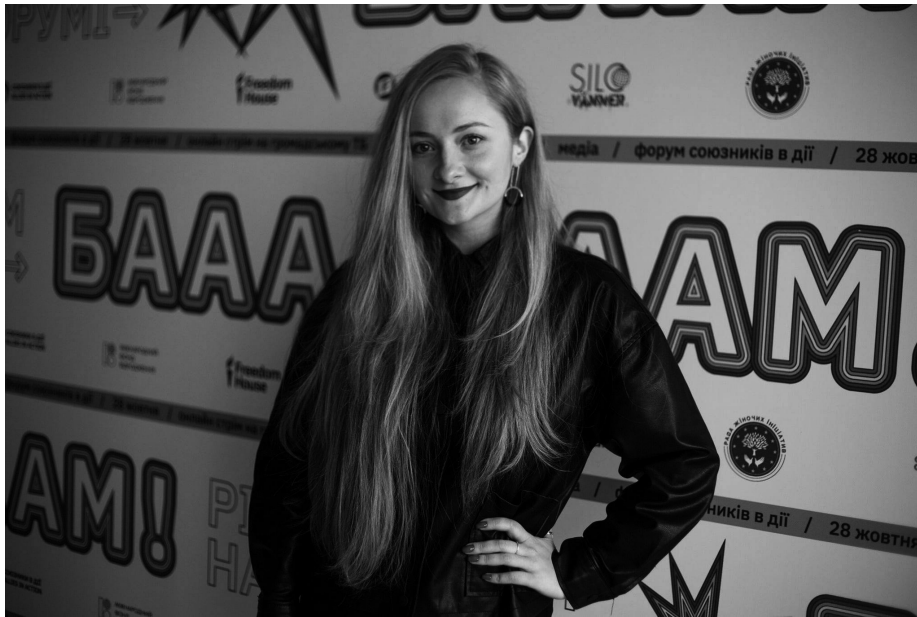
ZMINA hovořila s pracovníky lidskoprávních organizací o tom, jak se jim podařilo spojit síly a nasměrovat svou práci na pomoc armádě a obětem války, a také zjišťovala, kdo a jakou formu podpory může získat.

„Naše útočiště se stala body podpory a ostrůvkem bezpečí pro vnitřně vysídlené osoby“

Občanská organizace „Bod podpory“ (Точка опори) existuje od roku 2009. Před totální válkou již pracovala na projektech typu „LGBT a armáda“, „Advokacie pro civilní partnerství“, „Spojenci v akci“, „Přátelský lékař“ a „Podnikový index rovnosti“.

Například projekt „Spojenci v akci“ je zaměřen na budování rovných vztahů mezi heterosexuály a LGBT komunitou a také na sjednocení spojenců z různých oblastí – byznysu, politiky, náboženství atd. Точка опори tak v letech 2020 a 2021 organizoval fóra spojenců „BAM“, kterých se zúčastnili zástupci byznysu, aktivismu a médií.

Další projekt, „Přátelský lékař“, byl vytvořen speciálně pro LGBT osoby a homosexuály. V rámci něj mohou podstoupit testy na HIV, syfilis, hepatitidu B a C a také získat bezplatnou konzultaci s lékařem a psychologem.

Tetyana Kasyan, manažerka komunikace „Точка опору ЮА“. Foto: „Точка опору ЮА“ – NGO Fulcrum UA

„Ke konci února jsme měli v plánu shrnout výsledky dalšího projektu – „Podnikový index rovnosti“. Provedli jsme celostátní průzkum ukrajinských společností ohledně jejich zásad diverzity na pracovišti a inkluze. Na 24. února jsme naplánovali slavnostní předávání cen TOP-10 společnostem, ale nestalo se,“ říká Tetyana Kasyan, manažerka komunikace „Точка опору“.

Vypráví, jak toho dne byla část týmu v Kyjevě, protože se na zmíněnou akci připravovali. Před zahájením totální invaze už kolegové diskutovali o tom, co dělat, kdyby ruské jednotky postoupily, a vypracovali různé scénáře vývoje událostí. Tetyana proto po explozích v Kyjevě kontaktovala šéfa organizace Timura Levčuka a rozhodli se odjet do západních oblastí Ukrajiny.

Tetyana odjela do Vinnycji navštívit své příbuzné a přihlásila se tam jako dobrovolnice, zatímco Timur a jeho manžel odjeli do Lvova a spolu s kolegou Antonem Levdykem začali pracovat na vytvoření útočišť pro LGBT lidi a spojence, kteří se evakovali z východních a jižních oblastí. Tam si pronajali první kancelář, která byla umístěna v prostorách mezinárodní organizace. Vzhledem k vysoké poptávce ale jedno útočiště nestačilo. Muži si proto našli další prostor, a sice bývalý fotbalový bar, který byl prakticky ve sklepě a měl několik východů.

„Když jsem přijela za svými kolegy a bydleli jsme spolu v bytě, chodili jsme nocovat během leteckých poplachů právě do našeho „útočiště“ – to sloužilo jako kryt. Nakupovali jsme potraviny, léky a hygienické potřeby a dodávali je do našich „útulků“. Lidé, kteří se evakovali, tam mohli zůstat pár hodin či dní, v některých případech i pár měsíců,“ vysvětluje zástupkyně „Точки опору“.

Kromě toho celý tým začal spolupracovat se zahraničními médii a organizacemi, vyprávěl jim z osobní zkušenosti, co se děje na Ukrajině a také sbíral dary a sháněl granty na pomoc LGBT lidem postiženým totální válkou.

Za půl roku války poskytla „Точка опори“ pomoc více než 300 lidem. Pozoruhodné je, že za svého pobytu v „útluku“ si LGBT lidé a jejich přátelé našli práci, trvalé bydlení a také si obnovili či nechali vystavit doklady pro cesty do zahraničí.

„Pak se naše útočiště stala oporou a ostrůvkem bezpečí pro vnitřně vysídlené osoby. Uvědomili jsme si, že se musíme ubírat tímto směrem, ale s dlouhodobou perspektivou. Nyní jsme přeformovali naši práci: zavřeli jsme útočiště, ale pokrýváme náklady na dočasné ubytování – ubytovny nebo hotely,“ poznamenává Tetyana.

Tato občanská organizace také pracuje na novém projektu, který má lidem pomoci najít práci na dálku, zejména v zahraničí. „Точка опори“ pokrývá studium angličtiny, kurzy odborných dovedností (projektový management, design, copywriting atd.). Pracovníci organizace vytvořili tuto příležitost tak, aby lidé, kteří nechtějí nebo nemohou odejít (zejména muži v branném věku, kteří patří k LGBT komunitě), mohli pracovat a žít v Ukrajině.

Tetyana Kasyan je vlastně ambasadorkou „Точки опори“ v zahraničí – je to jediná žena v týmu, navíc mluví anglicky. Každý měsíc jezdí na služební cestu, aby komunikovala s různými občanskými organizacemi a vyprávěla jim o životě v Ukrajině. Konkrétně Tetyana nedávno odcestovala do Švédska a hovořila se zástupci vlády o tom, jakou dlouhodobou podporu ukrajinské hnutí za lidská práva potřebuje.

„Všude se snažím vysvětlit, že i my jsme vnitřně vysídlené osoby. Nacházíme se ve stejných podmínkách jako lidé, kterým pomáháme. Nevím, jestli se někdy vrátím do města, kde žijí moji rodiče – Mariupol. Je to morálně tak těžké, ale my nepřestáváme a nadále podporujeme ty lidi, kteří pomoc potřebují. Válka v Ukrajině je válkou hodnot sdílených spojeneckými zeměmi. Dobro musí překonat zlo“ – zdůrazňuje Tetyana.

Na podporu z „Точки опори“ se mohou spolehnout LGBT lidé a spojenci, kteří sdílejí ideu stejných práv a podporují občanská partnerství. Mohou získat humanitární a finanční pomoc,

bezplatnou konzultaci s lékařem a psychologem a absolvovat vzdělávací kurzy naší organizace. Sledovat oznámení i nové projekty a obracet se s jakýmkoliv dotazy můžete na stránkách našeho občanského sdružení na Facebooku a Instagramu.

Někteří zaměstnanci odešli dobrovolničit, jiní se začali připravovat na evakuaci.

Charitativní nadace „Gender Zed“ („Гендер Зед“) zahájila svou činnost v roce 2011. Od té doby zaměstnanci organizace organizují školení a školy tolerance k překonání stigma a předsudků vůči LGBT komunitě, prosazují rovnost pohlaví a práva žen a pracují na prevenci HIV a sexuálně přenosných infekcí.

Kromě toho se Gender Zed podíleli na organizaci akcí v oblasti lidských práv, zejména na Zaporizhzhia Pride-2020. Realizovali také na sociálních sítích osvětovou činnost – vedli rozhovory s LGBT aktivisty a také natáčeli lidskoprávní videa na Tik-Toku.

Činnost organizace se však koncem února poněkud změnila. Jak poznamenává lidskoprávní aktivista a představitel Gender Zed, Kostyantyn Andreev, zaměstnanci jejich organizace sice vnímali varování americké rozvědky o možnosti totální invaze, ale přeci jen nečekali, že k ní skutečně dojde.

„Dne 23. února jsme na našem webu zveřejnili zprávu, že Rusko má seznam LGBT aktivistů, kteří jsou po invazi ohroženi. Večer bylo zveřejněno vyhlášení naší psychologické skupiny, které bylo plánováno na 24. února. A další ráno nás všechny probudily výbuchy,“ říká Kostyantyn.

Poté byla činnost fondu pozastavena. Někteří zaměstnanci odešli dobrovolničit, jiní se začali připravovat na evakuaci.

Díky tomu, že se ukrajinské armádě podařilo zastavit ofenzívu v záporožském směru a akutní fáze bojů se postupně stabilizovala, mohli zaměstnanci Gender Zed pokračovat ve své práci.

„Samozřejmě je to pořád hodně stresující. Před měsícem na Záporoží letělo několik raket, jedna zasáhla nákupní centrum přímo v centru města. Ale podporujeme se a snažíme se žít dál,“ říká zástupce této lidskoprávní organizace.

Od prvních dnů války začal fond přijímat žádosti od LGBT lidí, kteří v důsledku války trpěli a ocitli se ve složité situaci. Při poskytování pomoci byli preferováni místní dobrovolníci a aktivisté, ale obecně se LGBT lidé z jakéhokoli regionu mohli spolehnout na pomoc nebo postoupení jejich potřeb dál.

Nyní se Gender Zed vrátili do obvyklého rytmu života a do práce v kanceláři. Zaměstnanci vyřizují žádosti o pomoc LGBT komunity, poskytují finanční pomoc a prostředky na evakuaci z válečné zóny nebo dočasně okupovaného území, shromažďují potraviny a hygienické potřeby atd.

„Každý dotaz je pro nás velmi důležitý. Naši sociální pracovníci mluví s lidmi, aby pochopili jejich potřeby. Příběhy nás často zasahují do srdce. Nejtěžší to teď samozřejmě mají lidé, kteří jsou na okupovaném území. Stává se, že jim napíšeme a oni až za pár dní odpoví, protože je nestabilní spojení. A my se celou tu dobu o ně bojíme,“ říká muž.

V komunitním centru byla obnovena také skupinová sezení s psychologem a individuální konzultace.

Kromě toho, jak poznamenává Kostyantyn Andreev, fond přeformátoval své předválečné projekty. Například jejich pořad na YouTube „Ahoj patriarcháte!“ se nyní zabývá aktuálními vojenskými tématy.

„Nezapomeňte, náš fond funguje pro celou zemi, ale kancelář je v Záporoží. Okupovaná zóna je vedle nás. To nejlepší, co můžeme udělat, je pokračovat v práci. A to přesně děláme“ dodává ochránce lidských práv.

Chce-li LGBT osoba získat pomoc od Gender Zed, musí ten, kdo se ocitne v obtížné situaci kvůli totální válce, vyplnit malý formulář přes Google formuláře. Tímto způsobem může získat potravinový balíček, léky, oblečení, peníze na evakuaci atd. Veškeré poskytnuté informace jsou důvěrné. Navíc v případě potřeby může znovu požádat o pomoc, takové žádosti berou v úvahu i sociální pracovníci.

„Četli jsme takové příběhy, že jsme jen v tichosti odešli kouřit a nevěděli, co dál.“

„Sít' paralegal asistentů“ („Мережа параюристів“) je jedním z největších projektů organizace „Alliance.Global“ („Альянс.Глобал“), která vznikla v roce 2018. Asistenti právníků (paralegal) projektu poskytují pomoc lidem ze zranitelných skupin: HIV pozitivním, homosexuálům a LGBT, sexuálním pracovníkům, bývalým vězňům, ale i lidem užívajícím drogy a lidem, kteří se nakazili tuberkulózou.

Zubatenko Valeriya, manažerka Sítě.

Tzv. „paralegal asistence“ je prvotní právní pomocí poskytovanou v rámci komunit na bázi peer-to-peer osobami, které nemají právní vzdělání.

Před totální invazí organizovala *Мережа параюристів* speciální školení k ochraně lidských práv, zabývala se právním vzděláváním a zaznamenávala porušování práv. Kromě toho paralegal asistenti doprovázeli osoby, které potřebovaly jejich pomoc, poskytovali právní poradenství a monitorovali situaci ohledně práv klíčových komunit. Každý rok vypracovali pracovníci projektu podrobnou zprávu, a tu následně zveřejnili.

„Ve skutečnosti jsme za 4 roky vybudovali celostátní síť „paraprávní“ pomoci. Jedním z našich nejviditelnějších úspěchů bylo uzavření propagandistického televizního kanálu „KRT“ kvůli homofobii. Po řadě stížností, které náš tým inicioval, došlo ke kontrole a zamítnutí prodloužení jejich licence právě z důvodu homofobie,“ říká Valeriya Zubatenko, manažerka sítě paralegal pomoci a genderová výzkumnice.

Jak Valeriya poznamenává, 24. únor pro ni začal telefonátem od koordinátora Sítě, Boryse Grachova. Poté se pracovníci projektu snažili pochopit, co se děje a jak přežít. Hned druhý den si ale promysleli, jak dál pracovat a co užitečného by se dalo dělat.

„V první řadě jsme chtěli nasměrovat naše zdroje na pomoc ozbrojeným silám a obětem války. K tomu bylo nutné provést změny v rozpočtu a získat další zdroje financování. Začali jsme také konzultovat přechody hranic, to se stalo naší prioritou,“ říká Valeriya.

Podle ní se směřování projektu přeorientovalo na jiný typ práce – porušování práv za války a poradenství týkající se života za stanného práva. Kromě toho se následně paralegal asistentům podařilo najít příležitost poskytnout finanční a psychologickou pomoc těm, kdo ji potřebují.

„Fungování projektu jsme kompletně zachovali ve formátu, v jakém byl před válkou. Přidali jsme k tomu ale přesměrování do azylových domů a útočišť, poradenství lidem mimo Ukrajinu, dále navazování mezinárodních partnerství a rovněž humanitární pomoc LGBT vojákům“, vysvětluje dívka.

Dosud poradci zpracovali více než 450 žádostí, především z LGBT komunity a mladistvých osob žijících s HIV. Řešili i takové příběhy jako smrt blízkých, ztrátu práce a neschopnost najít si novou, nedostatek peněz na jídlo atd.

„Měli jsme také mnoho tragických případů z důvodu homofobie. Obecně byla všechna podání velmi smutná. Četli jsme takové příběhy, po kterých jsme jen mlčky odešli kouřit a nevěděli, co dál. Jak vůbec pochopit všechnu tu bolest?“ - říká manažerka Sítě.

Požádat o pomoc paralegal asistenty mohou zejména LGBT lidé a adolescenti žijící s HIV. K prvotnímu kontaktu slouží především instagramové stránky Sítě (což je jejich hlavní platforma) nebo Facebooku. Do této „Sítě paralegal asistentů“ se navíc vždy mohou zapojit dobrovolníci.

Občanská organizace zároveň potřebuje podporu při šíření informací o jejich činnosti a službách, které jejich zaměstnanci bezplatně poskytují. „Sít' paralegal asistentů“ také přijímá dary, které směřují k činnostem, jaké jejich projekt nepředpokládal a nemůže zajišťovat. Finanční prostředky jsou určeny zejména na podporu LGBT vojáků a civilistů z komunity v nouzi.

Materiál vznikl za podpory projektu „Podpora sociální soudržnosti na Ukrajině / Bod 7“, který je realizován Americkou advokátní komorou Rule of Law Initiative (ABA ROLI).

Přeložila: Mgr. Jana Chržová, publikováno se souhlasem webu ZMINA.

Užitečné informační zdroje na Internetu

Průběžně aktualizujeme podrobný „rozchodník“ vybraných českých a cizojazyčných zdrojů na stránce www.rovnesance.cz Odkazy zahrnují i weby poskytující studijní materiály z oblasti mediálního vzdělávání, dezinformací a nenávistných projevů.

- **HOAX.cz** vč. databáze hoaxů www.hoax.cz/cze/
- **Manipulátoři.cz** na faktech záleží www.manipulatori.cz
- **Čeští elfové** monitoring dezinformační scény – analýzy www.cesti-elfove.cz
- ověřovna řetězových e-mailů www.eldariel.cesti-elfove.cz
- **Demagog.cz** kontroluje pravdivost tvrzení českých politiků a populárního obsahu na sociálních sítích www.demagog.cz
- **Neovlivní.cz** databáze lží www.neovlivni.cz/category/databaze-lzi/
- **hatefree.cz** hejtomat – ověřování nenávistných projevů www.hatefree.cz/hejtomat
- **Středoevropská observatoř digitálních médií CEDMO** ověřování faktů www.cedmohub.eu/cs/overovani-faktu

SLOVENSKO:

- **Konšpirátori.sk** seznamy dezinformačních webů ad. www.konspiratori.sk
- **Infosecurity.sk** týdenní přehledy k dezinformacím, podcast ad. www.infosecurity.sk
- **Hoaxy a podvody – Polícia SR** aktuální hoaxy, dezinformaceš www.facebook.com/hoaxPZ

Síla slova
dezinformacím a nenávistným projevům je třeba čelit

Edice Na pomoc ženám, Sešit č. 21

Vydavatel: Český svaz žen z.s., Ostrovského 253/3, Praha 5

Kolektiv autorů a autorek

Redakční práce: Mgr. Jana Chržová

Grafická úprava a tisk: Pasparta Publishing, s.r.o.

Vydání 1.

Praha 2023

ISBN: 978-80-87227-06-0

Klíčová slova: dezinformace, misinformace, propaganda, mediální manipulace, fake news, hoax, nenávistné projevy, internetová nenávist, svoboda projevu, svoboda myšlení, svoboda svědomí, právo, mezinárodní právo, gender, anti-gender, LGBT, Istanbulská úmluva, Ukrajina, válka, migrace, Romové, paralegal asistenti